[...]דה של פסח

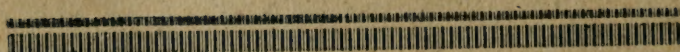
עם מבוא ארוך
ועם פרוש חדש
והערות רבות

מאת

שבח קנֶביל

ה׳ ת ר פ ״ ג

הוצאה עברית „מנורה" וינה - ברלין.

הגדה של פסח

עם מבוא גדול והערות שונות ופרוש חדש

מאת

שבח קנעביל

ת ר פ״ג

הוצאה עברית „מנורה״ וינה II. רחוב הינה מספר 16.

דפוס „מנורה״, וינה.

ב״ה

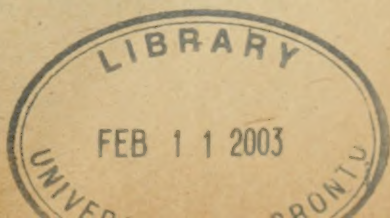
פתח דבר.

ההגדה של פסח הוא ספר עממי היותר שגור והיותר חביב על כל שדרות עמנו. בהגדה הזאת כבר דשו רבים, גאונים גדולים, חכמים ונבונים הגו בה. כל אחד עשה לו מטעמים כאשר אהב: אלו בפרושיהם ואלו בפלפוליהם, אלו ברמזים נפלאים ואלו בסודות נסתרים, ומספרם עולה למאות ולאלפים. ורואים אנחנו שכמעט אין לך קוץ וקוץ בה שלא דרשו עליו תלי תלים של פרושים ודרשות, בכל זאת נשאר גם לי כר קטן ככף איש שלא נגעו בו ידים, ואשר לא מצאו כל החכמים האלו כדאי לטפל בו. אולם כבר הרגישו רבים הצורך לדעת איך קימו הדורות הראשונים בלילות חג הפסח מצות והגדת לבנך, והיה כי ישאלך בנך לאמור שנצטוו עליה בתורה, איך נהגו בזה? מי ומי חבר ההגדה הזאת? ומתי נתחברה? ואיך נתחברה? וגם המנהגים הטובים והיפים שנתקבלו בכל תפוצות ישראל הנהוגים בלילות הללו, איה מקורם? ומאיזה מקום נשאבו ידיעות אלו? וזאת היתה מגמתי לחקור על תכונות הדברים האלה. ואחר עבודה רבה בחיפוש בספרים מחכמי הראשונים והאחרונים עלה ת״ל בידי הדבר הזה. והעליתי את כל הדברים על הספר הזה ביחד עם פרוש קצר על ההגדה, מיעוט מחזיק את המרובה, עם הערות רבות, ואיחל כי דברי יפיקו רצון מכל ההוגים בהם. ויהי נועם ה׳א עלינו, ומעשה ידינו כוננהו.

וינה, י״ד מרחשון תרפ״ג
XX. רחוב רומנו 11/18.

שבח קנעביל

בן הגאון וכו׳ מוהר״ר אליעזר ליפמן זצ״ל אבדק״ק ראזינטוב.

בעז"ה

א

זמן חרותנו.

חג המצות מעורר בנו הזכרון מימים אשר עם ישראל היה נדכה ונענה תחת יד מלך קשה ואומה קשה, לא לבד בעבודת הגוף כי אם גם בעבודת הרוח והנפש בהיותם כבושים ורדוים בכל עבודה קשה המפרכת את הגוף אשר ע"ז נתגשמה גם הנפש ועמעם כל זיק תקוה בלבותם, ופתאום בא להם גואל ומושיע, אחד מבני עמם הנודע להם מכבר בלבו החם ומלא אהבה לאחיו בני עמו, בשליחות כח נעלה ונשגב בשם אהי' אשר אהי' באות אשר כבר היה חקוק בלבם: "פקוד יפקוד ה' אתכם". המלים הללו עוררו אותם מתרדמת היאוש, והפיחו בהם רוח חיים, התרוממות הרוח והנפש, תקות פריקת עול עבודה הקשה, וסבלת מצרים הרעים. ביום ההוא נולדה התרבות העברית יחד עם האמונה בה' אשר נתגברו ונתחזקו יום יום בראותם פלאי יה עד שנזדככה נפשם לעלות אל מרום הררי אל, למדרגת גוי קדוש.

את הימים האלה אנחנו חוגגים זה אלפי שנה בעתות חליפות טובות ורעות ברב פאר והדר. כל חגי עם ישראל המה קודש, וחג החרות, חג יציאת מצרים, הוא קודש קדשים, החג הזה גולת הכותרת של כל מועדי השנה, הוא יחזק אמונתנו בה' וגם תקותנו כי הכח הפעל את נפלאותיו במצרים ועל הים לא נתרופף, הכח הזה חזק ואמיץ במפעלות תמים דעים המשדד את הטבע גם עתה לעשות אתנו נפלאות לחלצנו מן המיצר.

החג הקדוש הזה איננו זמן יצאנו לחרות אז לבד כי אם ז מ ן ח ר ו ת נ ו גם עתה, בחג הזה אנחנו בני חורין ומרגישים זאת בכל עשיתנו ומעבדנו. חפשים אנחנו מכל עבדות, חפשים גם מתלאות החיים. רוח חחופש הזה עורה עלינו רוח ממרום. חזרו נא על בתי ישראל ותראום מלאים אורה ושמחה, כל חדר נקי וטהור וזהר קדוש חופף על כל פנה, וברגשות קדושות עד אין גבול ובמחשבות נעלות והתעוררות הנפש עד אין סוף חוגגים אנחנו ימי גאולתנו ופדות נפשנו.

התורה הקדושה ואחריה הנביאים וחכמי ישראל בכל דור ודור תקנו לנו חקים ומנהגים טובים, וכל מטרתם היתה להחזיק אותנו במעוז אמונת השם, ולעורר את לב הדור הצעיר, הגרגירים הקטנים והפעוטים, על נפלאות מרומים על כל תהלה ונסי יה שהיו בימים האלו ולחקוק בלבותם אמונה ובטחון בה'. אמנם עקרי עבודת החג: קרבן פסח וחגיגה שנהגו בימי המקדש חסרים לנו ונשלמם

שפתינו באמירת ההגדה וקיום המנהגים כחוק ומשפט ולא נסיר מהם ימין ושמאל כמאמר הכתוב (דברים ו׳ כ״ד): ויצונו ה׳ לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה׳ לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה — והודות לאלו אנחנו חיים וקימים ונשארנו לשם ולתפארת עד שנזכה לגאולה חדשה ונאמר לפניו שירה חדשה שבחו גאולים.

ב

פסח מצרים ופסח לעתיד.

שנינו בסדר עולם: א) יום שיצאו ישראל ממצרים היה בחמשי בשבת. וכן אמרו חז״ל (מס׳ שבת ע״ג ב׳) ופסח מצרים מקחו מבעשור והוא היה יום שבת ונעשה בו נס כדאיתא התם. ולכן נקרא שמו שבת הגדול (ראה טאו״ח סי׳ ת״ל). ושנת הגאולה היתה בשנת שני אלפים וארבע מאות וארבעים ושמנה לבריאת העולם.

על אדמת מצרים נצטוו ישראל לעשות קרבן פסח (שמות י״ב ג׳) והוא נקרא פסח מצרים. והוא שונה מפסח דורות (פסחים צ״ו ובמשנה שם). וכאמור. מקחו היה מבעשור בניסן והיה למשמרת עד ארבעה עשר יום לחודש ולקיחת אגודת אזוב ולטבל בדם אשר בסף. ולא יצא איש מפתח ביתו עד בוקר וגם אכילת הבשר יהי׳ צלי אש. ומצות על מרורים כמאמר הכתוב: וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים מקלכם בידכם ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה׳.

ופסח דורות תלה הכתוב לעבודה זו מביאתן לארץ כאמור (שמות י״ב כ״ה): והיה כי תבואו אל הארץ אשר נתן ה׳ לכם כאשר דיבר ושמרתם את העבודה הזאת. ולא נתחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנה השנית על פי הדבור (רש״י שם); ודרשו במכילתא ב) (שמות ע״ח): כאשר דיבר והיכן דיבר והבאתי אתכם אל הארץ וגו׳ (שמות ו׳). ובין שאר מצות התלויות בקרבן פסח אמר הכתוב (שמות י״ב נ״ח): והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם

א) סדר עולם רבא. רבי יוסי בן חלפתא סידר סדר הדורות מבריאת העולם עד אדרינוס קיסר.

ב) מכילתא הוא מדרש הלכה על שמות המיוחס להתנא ר׳ ישמעאל, הוראת מכילתא בלשון ארמית כמו מדה בעברית ותרגום משורה מכילתא. והושאל השם הזה לכללים שבהם נדרשת התורה. כנו בשם מכילתא כל ההלכות שדרשו חז״ל עפ״י י״ג מדות של ר׳ ישמעאל, אשר נקבצו ונאספו ע״י תנאים שונים בספרים מיוחדים. ראשוני המפורשים השתמשו בשם מכילתא כמו מתניתא ברייתא וסוגיא בש״ס ותחת לכתוב לקמן בסוגיא כתבו לקמן במכילתא. רוב החכמים הסכימו שרבי ישמעאל חיבר את המכילתא. וכן ר״ע חבר מכילתן וכן שאר תנאים. ביוחסין נאמר כי בן עזאי שהיה תלמיד חבר לרבי עקיבא עשה ספר מואלה שמות עד סוף התורה שנקרא מכילתא.

ואמרתם זבח פסח הוא לה׳ וגו׳ ודרשו במכילתא (שם): ללמדך שכל מי שישמע הנסים האלו שעשה הקב״ה לישראל במצרים צריך לשבח.

ואמנם לא עשו בני ישראל את קרבן הפסח עד ביאתם לארץ כאשר נמולו ע״י יהושע בין נון בגלגל, כאשר אמר הכתוב (יהושע ה׳): ויחנו בני ישראל בגלגל ויעשו את הפסח בארבעה עשר יום לחדש בערב בערבות יריחו, וישבת המן ממחרת באכלם מעבור הארץ.

וכנראה גם בימים הבאים הרבה מהם לא עשו הקרבן פסח בהיותם טרודים במלחמה גם אחר שחלק להם יהושע את הארץ. ככה עברו איזה מאות בשנים, ועל התקופה הזאת נאמר: בימים ההם אין מלך בישראל, כל איש הישר בעיניו יעשה. וגם קרבתם להעמים השכנים השפיעה באופן רע על חייהם הדתיים, וככה עברו כל ימי השופטים מימי עתניאל בן קנז א) עד שמואל הנביא ב). ומפני עכובים רבים וביותר מפני המלחמות שהיו גם אז עם שכניהם ובינם לבין עצמם כמו המלחמה עם שבט בנימין, וגם פסל מיכה, לא נהרו העם לעלות לרגל לשילה, שעמד שם המשכן בעת הזאת ג), וגם עלי הכהן, שהורה לעם ללכת בדרכי השם בעת בואם להשתחות בבית משכן שילה לא הועיל הרבה, כי שני בניו לא הלכו בעקבות אביהם, ובמלחמה עם הפלשתים לקחו בני עלי אתם במלחמה ארון הברית, והפלשתים נצחו במלחמה וחדרו אל העיר וחרבו את הבית, ובא המשכן לנוב ואח״כ לגבעון, וכמו כן נמנו מעשות הפסח עד שנבנה המקדש בירושלים ע״י שלמה המלך ד), ומאז היתה המלוכה נכונה ביד שלמה והוא הנהיג

א) עתניאל בן קנז משבט יהודה (דה״י א׳ י״ג). הוא היה השופט הראשון לישראל אחר יהושע בן נון. אחיו כלב בן יפונה הקטן ממנו מצד האם אם גם כי כלב נקרא הקנזי (שופטים ג׳) כי קנז שם משפחתו.

ב) שמואל הנביא, גם שמואל הרמתי, היה בן אלקנה בן ירחם בן תחו בן צוף האפרתי שנולד לו מאשתו חנה. הוא היה משרת את ה׳ את פני עלי הכהן ואז החל רוח נבואה לפעמו ויגדל שמואל וה׳ היה עמו ולא הפיל מכל דבריו ארצה. הוא היה בעת שישראל נפלו חללים לפני הפלשתים והוא משח את שאול בן קיש למלך, וגם אחר שסר שאול מאחרי ה׳ וחמל על אגג מלך עמלק וינחם ה׳ על אשר המליך את שאול למלך, ומשח את דוד למלך לישראל. ובחייו ראה עוד איך ששאול עוין את דוד, וימת שמואל ויתקבצו כל ישראל ויספדו לו ויקברהו בביתו ברמה.

ג) שילה או שלו עיר בנחלת אפרים. בעיר הזאת השכין יהושע בראשונה את משכן אוהל מועד ושם חלק את הארץ בגורל לשבטי ישראל (יהושע י״ח), ויהי המשכן שם עד ימי שמואל (ש״א ג׳ כ״ג) ואז העבירו משם את ארון ברית ה׳, ובשנת שני אלפים תקי״ח לב״ע לקחו ישראל את אוהל מועד והארון מגלגל ויקבעו להם מקום בשילה (יהושע י״ח א׳) והיה שם שס״ט שנה עד שמת עלי הכהן שאז נטש משכן שילה ויבא לנוב וכשנחרבה נוב בא לגבעון (דה״י ב׳ כ״ז ג׳). אבל נוב וגבעון לא נקראו מקום אשר יבחר ה׳, רק במה גדולה (עיין רש״י פסחים ל״ח).

ד) בית המקדש שבנה שלמה היה במקום שהיה לפנים גורן ארנן היבוסי על הר המוריה, שלמה כרת ברית עם חירם מלך צור להרשות לעבדיו לכרות עצי ארזים ועצי ברותים מן הלבנון דרך הים. יסוד

משטר וסדר נכון בעניני הקרבנות, כהנים בעבודתם ולוים בדוכנם בשירה וזמרה ותוף וכנור, וכל העם נהרו לעלות לרגל שלש פעמים בשנה ואז נעשה קרבן הפסח כמצותו, כי הממשלה הכריחה לזה א). ואם קיימו גם המצוה: והגדת לבנך בענין יציאת מצרים, לא נזכר בשום מקום, אולם גם התקופה הטובה הזאת לא האריכה זמן רב כי בני שלמה לא הלכו בעקבותיו ואח"כ נתחלקה המלוכה, ומלחמת אחים יהודה וישראל החלה, ואח"ז האמונה נתרופפה עד אשר בימי מלכות יאשיהו ב) בעת תקון בית המקדש מצא הכהן חלקיה באחד מתאי ההיכל את הספר החמשי של תורת משה, את משנה תורה, וישלחהו למלך, וכאשר קרא סופר המלך את דברי הספר באזני יאשיהו, קרע המלך את בגדיו מרב צער כי העם והשרים עזבו את החקים הצדיקים אשר בתורת משה, אז הקהל המלך את כל זקני ירושלים ואת כל העם, ויצו המלך את כל העם לאמור: עשו פסח לה' אלהיכם ככתוב על ספר הברית הזה כי לא נעשה כפסח הזה מימי השופטים את ישראל וכל ימי מלכי ישראל ומלכי יהודה (מלכים ב' כ"ג כ"א).

בנין הבית נוסד בחודש אייר בשנה הרביעית למלכות שלמה בשמונים וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, ובשנת שני אלפים ותשע מאות ועשרים ושמנה ליצירה ובחודש מר חשון בשנת האחת העשרה למלכותו כלה עבודת בנין הבית.

א) מובא בסדר הדורות אופן קרבן פסח בימי בית שלמה: כשמגיע ר"ח ניסן יוצאים רצים במצות המלך והשופטים לכל סביבות ירושלים, לכל מי שיש לו מקנה צאן ובקר ימהר להביאם כדי שימצאו לעולי רגלים לזביחה ולמאכל, וכל מי שלא בא לזמן הקצוב היו מחרימין ממונו, ולכן היו ממהרים ובאים אל הנחל סמוך לירשלים המון כחול הים ומכסים כל ההרים והגבעות. ובהגיע י"ד לחודש היו הממונים עולים על מגדל גבוה שבמקדש ותוקעים בחצוצרות ואומרים: הגיע זמן שחיטת הפסח. ותכף העם לובשים בגדי מועד, בפתח העזרה הגדולה היו עומדים י"ב לוים מבחוץ וגזרי כסף בידם להתרות בנכנסים שלא יזיקו זה לזה מפני רוב מהירות, גם שלא יבואו לידי מחלוקות, וי"ב אחרים בפנים להזהיר היוצאים אחר עשיית הקרבן, וכשרואים שנכנסים מלאו העזרה היו נועלים פתח העזרה שלא יכנסו יותר, וכשהגיע אל מקום השחיטה היו שורות כהנים וביד כ"א כף של זהב ושורה אחרת עם כפות של זהב וכל זה להדר ותפארת, והכהן שבראש השורה מקבל כף א' מדם השחיטה ונתנו לחבירו וכן מזה לזה עד מקום המזבח והכהן שבראש המזבח היה זורק הדם ומחזיר הכף ריקם ונותנו לחבירו וכן מזה לזה עד הסוף באופן שכל כהן היה מקבל כף אחת מלאה ומחזיר ריקנית, והיו כ"כ זריזים בעבודה זו שהיו הכפות נראות רצות כחצים ביד גבור, ול' יום קודם היו מרגילים עצמם בעבודה זו כדי שלא יפול מכשול בהם, ושם ב' עמודים גדולים וגבוהים ועליהם ב' כהנים תוקעים בחצוצרות כסף בתחילת עבודת הקרבן כדי להשמיע לכהנים העומדים על הדוכן שיאמרו הלל בקול רם ובכלי שיר, ואחר השחיטה, היו שם על הכותלים סביב שיני ברזל ומזלגות לתלות עליהם הקרבן ולהפשיטו, וגם היו שם אגודות של מקלות שבהעדר המולגות בקיר פנוי לוקח מקל אחד על כתפו ועל כתף חבירו ומפשיט ונותן מה שראוי למזבח וכו'; והכהנים בשעת אותה עבודה היו לובשים מלבושים אדומים מפני הדם ומלבושיהם קצרים עד השוקיים ועומדים יחפים ובבתי ידים עד הזרוע לבד כדי שלא יתעכרו מלבושיהם בעת העבודה, ועל ראשם כובעים קטנים וכו' והיו קולות ההלל והרנות נשמעים למרחוק מאוד ושערי ירשלים היו עומדים פתוחים בליל פסח מפני כבוד עוברים ושבים כי רבו מאוד ולפעמים היו כפלים כיוצאי מצרים.

ב) יאשיהו בן אמון מלך יהודה בן ה' במלכו ומלך ל"א שנים מן ג"א רפ"ה עד שהמיתו פרעה נכה בשנת מ"א שט"ז והיה אז בן ל"ט שנים ובן שש עשרה שנה, ח' למלכותי הזל לדרוש לאלוהים (ד"ה ב' ל"ר).

ג

התהוות וסדור ההגדה של פסח.

אחרי העליה מבבל כשבאו עזרא [א] ובית דינו הזקנים והנביאים לבצר את היהדות ולבססה על יסוד אחדות האומה, שבה תלוי קיומה הנצחי. אחר אשר המקדש, שהיה המרכז הרוחני ליהודים וליהדות, חרב, ועבודת הקרבנות בטלה, בני ישראל גלו מארצם, ויפוצו בגולה ויחזו, כי הבית החדש הזה לא יוכל למלאות חורבן המרכז הרוחני אף בעבודת הקרבנות, יען שרוב העם גלו ונתרחקו ממנו מבלי יכולת לעלות עוד לעיר הקודש ולעבוד בביהמ״ק, וגם ראו חז״ל ברוח קדשם שהבית הזה רק בנין עראי וזמני הוא וסופו לחרב, וגם בקיומו היה דל ושפל לעומת הבית הראשון, ובפרט חסרו בו הארון והכפורת, אש של מעלה ואו״ת, ע״כ נועצו ונוסדו יחדיו הזקנים והנביאים, הם אנשי כנסת הגדולה [ב], לבסס את המרכז הרוחני על יסוד עבודת אלהים בעבודה שבלב זו תפלה ושכלם יעבודו את ה׳ בלב אחד ובשפה אחת, וזה יהי׳ הבריח לאחד ולרכז לבות כל העם בתפילותיהם ותקותיהם, בשאיפותיהם ובגעגועיהם אל עתיד מקוה אחד המתבטא בתפלות המיוחדות לכלם. אז כאשר ע״י המסירה מפה לפה נשתבשו גם הרבה מצות ותקנות והם, אנשי כנסה״ג, העמידום על תלם, כמו שאמרו חז״ל אנשי כנסה״ג החזיר את התורה לישנה (יומא ס״ט); וגם סדר ההגדה היו המה שחברו ותקנו והנהיגו המנהגים. כי מלבד שבני העם שהיו טרודים בעבודת קרבן פסח לא דקדקו במצות סיפור יציאת מצרים, נוסף ע״ז גם לא ידעו או שכחו מה

א) עזרא הסופר היה בן שריה והתיחס לכהנה כ״ג דורות עד אהרן הכהן (ד״ה א׳ י׳) ובעת שעלה לירושלים היה בן שמונים שנה בערך, בנין הבית החל בשנת ג״א ת״ח והוא בא לירושלים אח״ז חמש שנים ועזר להקים ממלכת ישראל ועבודת ה׳ ועשה תקונים בחיי המשפחה עפ״י תורת משה בעזרת חבירו נחמיה בן חכליה שהיה ש־ המשקה למלך ארתחששתא, אשר לבקשתו נתן לו רשות לבנות בית ה׳. עזרא היה הראשון מחכמי הסופרים שפרשו את תורת משה עפ״י הקבלה המסורה מסיני. הוא הקדיש כל ימיו ללמוד בשום שכל ולחקור את ספר הברית הזה ולהעתיקו באמונה, כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה׳ ולעשות וללמד חק ומשפט בישראל (עזרא ז׳). ואמרו הז״ל (סנהדרין כ״א) ראוי היה עזרא שתנתן תורה ע״י לישראל אלמלא קדמו משה.

ב) אנשי כנסת הגדולה, כנסיה של נביאים וחכמי ישראל לעשות סדרים ותקנות בעניני הדת נוסדה בזמן עזרא ונחמי׳ והאריכה עד זמן שמעון הצדיק (משנת ג׳ אלפים ש״ע עד ג׳ אלפים ת״ס, סד״ה) שהיה משירי כנסה״ג (אבות פ״א). ולענין תפלת שמונה עשרה אמר ר׳ ירמיהו מאה ועשרים זקנים ומהם שמונים וכמה נביאים התקינו את תפלה הזאת (ירושלמי ברכות ד׳ ובבלי מגילה י״ז). בין הפעולות הרבות שפעלו אנשי כנה״ג לסדר התפילות, סדרו גם כתיבת ס״ת תפילין ומזוזות, ובמס׳ ברכות (דף ל״ג): אנשי כנה״ג תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות, וכמה תקנות שנזכרו בתלמוד ולא נודע מקורן, בטח נתקנו ע״י אנשי כנסת הגדולה.

התורה דורשת מהם. והמה הפיחו רוח חדש במצות ה' ועטרו את חגי עם ישראל בתפילותיהם ומנהגיהם ורוח אמונתם בה' ותקוה לעתיד הכו שורש עמוק בלב עם ישראל עד היום הזה. אולם גם מה שיסדו ותקנו אנשי כנה"ג נמסר מפה לפה והיה עלול שישכח מלבות העם או שישנו מדברים המסורים. ע"כ באו חכמי המשנה ואחריהם רבינו יהודה הנשיא או רבינו הקדוש[א] וחיבר את המשנה ובה סידר וחיבר כל התורה שנמסרה מפי משה והנביאים וגם תקנות עזרא ואנשי כנה"ג האלה ובתוכם גם הלכות ומנהגי וסדר חג הפסח (פסחים פ"י). ואח"כ נשתנו העתים ונתוספו ונתחסרו מסדור שקבעו עד שבא מחבר ומסדר ההגדה וחיבר הקודמים והמאוחרים. וכן נתהוה ההגדה. ואח"כ עוד נתוסף עליה בתקופות שונות כאשר אבאר אי"ה. וחלקיה הם: א) חלק מהמשנה והתלמוד. ב) חלק הנעשה אחר החורבן ונכתב במכילתא וספרי. ג) חלק שנתוסף בימים מאוחרים. ד) חלק שנלקח מפיוטי התפלות. ה) ועוד הוספה מאוחרת הרבה בזמן.

ה"הגדה" נקראת בשם הזה על שם הכתוב: והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה עשה ה' לי בצאתי וכו' (שמות י"ג. ה'); וגם על שם הכתוב: הגדתי היום לה' אלהיך כי באתי אל הארץ (דברים כ"ו ג'). ויש מפרש שם הגדה שהוא לשון הודאה ושבח להקב"ה על שהוצאנו ממצרים. כמו שמתרגם בירושלמי הגדתי היום לד' אלהיך: שבחית יומא דין. ובדברי חז"ל נקראת גם אגדתא (פסחים קט"ז) והוא הספור מיציאת מצרים. וברמב"ם (הלכות חומ"צ פרק ז'): מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותנו במצרים בליל חמשה עשר בניסן שנאמר זכור את יום הזה אשר יצאתם ממצרים (שמות י"ג ג'). תחלת ההגדה נתקנה עבור התינוקות להשריש בלבם האמונה בנסי יה וכח התקוה לעתיד לימים יבואו. וכמו שאמר הכתוב (מיכה ז' ט"ו): כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ולכן הזהירו חז"ל שהבנים יקחו חלק בראש בספור יציאת מצרים ולשאול השאלות כפי מצות התורה. ואמרו (מס' פסחים ק"ט): אמר רב יהודה מחלקין לתינוקות קליות

א) רבי יהודה הנשיא או רבי סתם. תנא ומסדר המשנה (נולד בשנת ג"א שמונה מאות צ"ה ומת ג"א תשע מאות ושמונים). הוא בן רשב"ג השני ובהיותו כבן שלושים נתמנה לפקודת נשיא שנכתר בו הלל. כי הוא היה ממשפחתו והתיחס עד דוד המלך (שבת נ). וע"י רוב גדלו בתורה ובחכמה מכונה ג"כ בשם רבינו הקדוש וע"ש חסידותו שלא שלח ידו מאבנטו ולמטה (שבת קי"ח). וגם מפאת נשיאתו וחכמתו נעשה קרוב למלכות והיה ידידו של אנטונינוס. ונעשה גם עשיר גדול. עד זמנו של רבינו הקדוש נמסרה התורה מפה לפה ואחרי אשר המוחות נתקטנו וכח הזכרון נתרופף ונשתבשו הלכות עד שבא רבי והביא את הכל בכתב בתוך המשנה שחיבר ובזה פעל הרבה שלא תשתכח תורה מישראל.

ואגוזין בערב פסח כדי שלא ישנו וישאלו· ועוד אמרו עליו על רבי שהיה מחלק קליות ואגוזין לתינוקות בע״פ כדי שלא ישנו וישאלו (שם)· רבי אליעזר אומר חוטפין מצות בלילי פסחים בשביל תינוקות שלא ישנו (שם)· והרמב״ם [א] (הלכות חמץ ומצה פרק ד): מצוה להודיע לבנים אפי׳ שלא שאלו שנאמר והגדת לבנך לפי דעתו של הבן אביו מלמדו· כיצד אם היה קטן או טיפש אומר לו אנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כעבד זה במצרים ובלילה הזה פדה הקב״ה אותנו ויוציאנו לחרות ע״ש·

ד

חלק ההגדה ממשנה ותלמוד ונסחותיה השונות·

והבן שואל מה נשתנה·

למה נשתנה שלפנינו יש במשניות ארבע בבות: א) הלילה הזה כלו מצה· ב) הלילה הזה מרור· ג) שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל· הלילה הזה כלו צלי· ד) שבכל הלילות אין אנו חייבין לטבל (נ״א אנו מטבילין) אפי׳ פעם אחת· הלילה הזה שתי פעמים· ובמשנה שבירושלמי [ב] איכא רק ג׳ בבות: א) טבולי· ב) מצה וג׳) צלי· וכן היא המשנה ברב אלפסי [ג]· ובסדר רב עמרם גאון [ד] בבא

א) הרמב״ם· רבי משה בן מימון הספרדי נולד בקרדובה אשר בספרד בשנת ג״א תתצ״ה ומת במצרים בעיר פוסטאם בכ׳ טבת תתקס״ו ונקבר בטבריה· מלבד גדלו בתורה היה גדול בחכמה וחיבר גם הרבה ספרים בשפה הערבית· מיום היותו בן שלש עשרה היה עמוס התלאות ונרדף יחד עם אחיו וטשפחתו מחמת המשלמנים ובכל זאת היה חזק באמונתו והחזיק גם אחיו כנדוע מאגרתו אגרת התנחומים· וגם היה רופא מומחה· ועל אשר לא רצה להנות מתורתו בחר בחכמת הרפואה להתפרנס ממנה· ספריו היקרים נודעים בכל קצוי ארץ וכל ישראל ילכו לאורו·

ב) תלמוד ירושלמי· יש שני תלמודים: תלמוד ירושלמי· ותלמוד בבלי· או גמראי· הראשון נקרא ירושלמי סתם או תלמוד ארץ ישראל וגם תלמוד דבי מערבא וכולו דברי אמוראים של ארץ ישראל· הירושלמי שבידינו הוא רק לארבעה סדרים: זרעים מועד נשים נזיקין ולשלשה פרקים הראשונים ממס׳ נדה וכן חסרה הגמ׳ מאיזה פרקים ממס׳ שבת ומס׳ מכות· ויש יתרון לירושלמי על הבבלי: לראשון יש גמרא על כל מס׳ זרעים ולבבלי אך על מס׳ ברכות·

ג) ר׳ יצחק בן יעקב הכהן אלפסי· ונקרא ג״כ רב אלפסי· הרי״ף או הריא״ף מחבר הלכות רב אלפסי נולד ד״א שמונה מאות ושבעים ושלש ומת בן תשעים שנה ד״א ותשע מאות וששים ושלשה יחי באפריקא בעיר פיס· הרב אלפסי עמד בראש הדור השני לרבנות שהתחילה אחר ירידת הגאונות בבבל·

ד) רב עמרם גאון ריש מתיבתא דמתא מחסיא וגאון בבבל (הוא כהן בתור גאון משנת ד״א תר״ו יח׳ שנים עד ד״א תרכ״ד)· הוא היה תלמיד רב נוטרנאי גאון השני מסורא ונקרא בתור הגאון בעוד רבו חי ובמות רבו מלא הוא את מקומו· הוא אסף וחבר סדר תפלות של כל השנה עם הדינים השייכים להן· הסידור הזה מתקיים עד עתה וכל פיסקי הלכות השתמשו בו· ולרוב קבלו דבריו· ואב״כ נתוסף ע״ המעתיקים דברים מגאונים אחרים·

א) שבכל הלילות אין אנו מטבילין אפי׳ פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים, הבבא הב׳) שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, הלילה הזה כלו מצה, הבבא הג׳) שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור, בבא ד׳) שבכל הלילות אנו אוכלין ושותין בין יושבין ובין מסובין, הלילה הזה כלנו מסובין, ונראה שבתחילה היו רק שלש בבות ובבת כלו צלי שהיתה נהוגה עת בית המקדש היה קים נשמטה אחר חורבן הבית ותקנו במקומה הבבא מרור, ואח״כ הוסיפו הבבא של מסובין למספר ארבעה כמו שכל עניני הסדר הם במספר ארבעה: ארבע כוסות, ארבעה בנים ועוד, ולפי שהיו רגילין לטבל הירקות קודם הסעודה בכל ימות השנה לכן נסחו שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת, אבל בזמן הגאונים לא נהגו כבר בטיבול לכן שינו הנסחא לאין אנו מטבילין אפי׳ פעם אחת כמו שהיא לפנינו. ונוסחת הרמב״ם היא: א) טיבול, ב) מצה, ג) צלי, ד) מרור וה) מסובין, הרי חמשה, אך כתב אח״כ שבזמן הזה אין אנו אומרים כלו צלי שאין לנו קרבן (הלכות חומ״צ פ״ח), וכן נוסחת אברבנאל א) בפרושו על ההגדה זבח פסח: א) טיבול, ב) מצה, ג) מרור, ד) מסובין, אולם מפני שעיקר חובת היום בזמן הזה היא מצה ואין אנחנו רגילים עוד בטיבול לכן שינו הסדר: מצה, מרור, טיבול, מסובין.

המאמר עבדים היינו היא תשובה כוללת שהאב משיב לבנו על שאלת מה נשתנה, ואמרו הז״ל מתחיל בגנות (לדעת רב: מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותנו, ולדעת שמואל: עבדים היינו) ומסים בשבח (ברוך שומר הבטחתו לישראל) ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כלה. במשנה ירושלמי ליתא המלה „כלה״ כי הדרשה שלפנינו נוסדה על פרשת בכורים: ארמי אובד אבי, וירעו אותנו ונצעק, ויוציאנו ה׳ ממצרים (דברים כ׳ ה—ח), אולם הפסוקים של אח״ז: ויביאנו אל המקום הזה וגו׳ אין להם ענין ליציאת מצרים. אך אפשר שבזמן הבית היו דורשין גם אותם, ביחד חמשה פסוקים (וכן נראה ממכילתא שנביא הלאה).

רבן גמליאל ב) בראותו כי העם באכלם הפסח המצה והמרור חלק מהם

א) דון יצחק אברבנאל ממשפחה רמה ונכבדה בספרד אשר התיחסה עד דוד המלך יהיה לה חותם מיוחד, הוא חיבר ספרים רבים ומחוכמים אשר חביבים מאוד, וגם היה קרב למלכות אולם אח״כ הלך בגולה.

ב) רבן גמליאל בן שמעון בן הלל, ונודע ג״כ בתואר הזקן, תנא בזמן הבית וראשון בתואר רבן, הוא היה נשיא וראש הסנהדרין ותקן תקנות רבות כמו הלל זקנו. הוא אכל חולין על טהרת הקודש והיה מדקדק בזה מאוד. בזמנו היה המלך אגריפוס הראשון ואשתו המלכה קיפריס ואמרו לעבדיהם צאו ושחטו לנו את הפסח וכו׳ נשחטו עליהם שני פסחים (שלא כדין), אמר להם לכו ושאלו את המלכה, אמרה להם המלכה לכו ושאלו את רבן גמליאל, אמר להם מלך ומלכה שדעתן קלה עליהן יאכלו מן הראשון. אנן לא נאכל לא מן הראשון ולא מן השני (פסחים פ״ח). אמרו עליו משמת ר״ג הזקן בטל כבוד התורה ומתה טהרה ופרישות (סוטה בסוף).

אינם מכונים בהם לשם מצות אכילתם ואמנם לדעתו מצות צריכות כונה וכאמרו חז"ל (נזיר כג') שני בני אדם שצלו את פסחיהן אחד אכלו לשם מצוה ואחד אכלו לשם אכילה גסה על הראשון נאמר צדיקים ילכו בם ועל השני וכו' ומאחרי שרבן גמליאל היה אוכל חולין על טהרת הקודש והיה מדקדק בזה מאוד ע"כ אמר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח (בשעת אכילתם) לא יצא ידי חובתו אלו הן פסח, על שום שפסח, מצה על שנגאלו אבותינו ממצרים, מרור (הרמב"ם גורס מרורים) על שום שמררו המצריים את חיי אבותנו במצרים (פסחים משנה ה'). רבן גמליאל הזקן הזה שהיה בזמן הבית וגם אחר חורבן הבית תיקן אח"כ דבריו הוסיף: פסח שאכלו אבותינו בזמן שביהמ"ק קים, וגם הפסוק: כמו שנאמר ואמרתם זבח פסח וכו', ובמצה שינה הדבר "על שום שלא הספיק בצקת של אבותנו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקב"ה". ובאמת נזהרו ישראל על אכילת מצה כאשר נצטוו עוד טרם שיצאו ממצרים מטעם הגאולה לבדה ביחד גם עשית קרבן פסח הראשון, והשלשה דברים של ר"ג המה השלשה עיקרים של הסדר של פסח והמה התשובות על שלש השאלות הראשונות של מה נשתנה בזמן הבית שהן: צלי, מרור ומצה, ושאלת הסיבה וטיבול נתוספו אח"כ.

גם המאמר: בכל דור ודור (נראה שהוא מרבן גמליאל) "בכל דור ודור חייב אדם לראות (יש נוסחא: "להראות") את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים שנאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים", וע"ז אמר רבא: צריך שיאמר ואותנו הוציא משם וכו', פירוש שלא יאמר בלשון יחיד "לי" אלא בלשון רבים "ואותנו", ועכשיו אומרים שני הפסוקים ביחד.

"לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס וכו'" היא הקדמה להלל, רב עמרם גאון אינו גורס לברך ולעלה, ויש שאינם גורסין לקלס שיש לו גם הוראת גנות, ורב אלפס גורס: להודות ולהלל לשבח לפאר ולברך למי וכו', הרמב"ם גורס: להודות להלל לשבח לפאר לרומם לגדל ולהדר ולנצח, והתוס' כותבים: יש אומרים שבע הודאות כנגד ז' רקיעים ויש שמוסיפים לומר ולקלס והשמיני הוא כנגד רקיע של החיות.

ואומרים הלל (תהלים קי"ג וקי"ד) עד חלמיש למעינו מים כדברי ב"ה וחותם בברכה: ברוך אשר גאלנו, ומפליגי במלתא רבי טרפון [א] ורבי

א) רבי טרפון תנא בדור השלישי, חי בסוף הבית השני וב מן החורבן עד הריסת ביתר, יש אומרים כי נהרג ביחד עם ר"ע וחביריו וכן דרשו באיכה רבה (פ' בלע ה' ולא חמל). ר"ט היה כהן בבית המקדש ואמר הייתי עומד בין אחי הכהנים והטיתי אזני כלפי כ"ג (ירושלמי יומא פ"ג) והוא היה מתלמידי רבן גמליאל ור"ע היה חברו המובהק, אך מפני שרבי טרפון כבר היה זקן בזמנו (מנחות ס"ח) היה נוהג בו כבוד כמו ברבו.

עקיבא א)׳ ר״ט אינו חותם בברוך שלא היה מאריך בדברי בקשה׳ ור״ע אומר כן ה׳ או״א יגיענו וגומר וחותם בא״ה גאל ישראל (פסחים פ״ו)׳ ויש גם שנוי נוסחא בברכה זו: במשנה שבש״ס הגירסא: מן הפסחים ומן הזבחים׳ כי הפסח עיקר׳ ובמשנה שבמשניות: מן הזבחים ומן הפסחים (ובמ״ש שהן ראשי תיבות ״ובמשנה שבמשניות״ טעו אח״כ המדפיסים שחשבו שר״ת ״במוצאי שבת״׳ ע״כ צינו: ובמוצאי שבת אומרים כן)׳ וברכה זו נראה שנתקנה כבר אחר חורבן הבית ולא כאומרים שנתחברה בימי הבית ונשתנה אח״כ׳ כי נאמר: והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור ואינו מזכיר ע״ד פסח כלל׳

אחר ברכת המזון על הכוס הרביעי גומר את ההלל׳ ובעל מחבר ספר: תפארת ישראל על משניות נותן טעם הגון למה שאומרים הלל בליל פסח מפני שיש בו חמשה דברים: יציאת מצרים׳ קריעת ים סוף׳ מתן תורה׳ תחית המתים׳ וביאת משיח׳ והמה מכונים נגד חמש הצלחות האדם׳ אשר בהן נכללות כל ההצלחות׳ והן: א׳ שלימות הגוף בבריאותו וחזקו ועניניו׳ ב׳ שלמות הקנין בממון בעושר ובנכסים׳ ג׳ שלימות החכמה אשר תורתנו הקדושה עומדת לכל החכמות בראש פנה׳ ד׳ שלימות שכר הרוחני לנשמה וזהו שנקרא תחית המתים׳ ה׳ שלימות הכבוד האמתי׳ וביציאת מצרים זכו לכל היקרות והעטרות האלו׳ עין שם (פסחים פרק י׳)׳

בעת שבית המקדש היה קים היו אומרים הלל בשעת שחיטת קרבן פסח׳ ויש אומרים שגם אז שנו לומר את ההלל בעת אכילתו׳ ואמרו במשנה: אומר עליו ברכת השיר (שם משנה ז׳)׳ ואמרו בגמרא מאי ברכת השיר? רב יהודה אומר יהללוך ה׳ אלהנו ור׳ יוחנן אמר נשמת כל חי ב)׳ אמר ר׳ טרפון גומר עליו את ההלל ואומר הלל הגדול׳ וכתב רב עמרם גאון: לגמור את ההלל אין מברכין בלילי פסחים׳ ולמה? מפני שמחלקין אותו באמצע׳ ונוסחתנו היא כדברי

א) רבי עקיבא בן יוסף הגדול שבתנאים וחי בזמן החורבן וס״ז או ס״ח שנה אח״כ׳ זולת שם׳ אביו לא נודע מאומה על מולדתו׳ הוא החל ללמוד תורה כאשר כבר היה בא בשנים וכפי המסופר עליו (באבות דר״נ פ״ו) נתעורר ללמוד ע״י שהיה עומד על פי הבאר וראה אבן חקוקה מן הטפה וטפה שנפלה עליה יאמר שגם דברי תורה יהיו כן שיהו נחקקים על לבו׳ ועיד באבות דר״נ (פי״ב) שהיה רועה צאנו של כלבא שבוע׳ ובתו עוררתו ללכת ללמוד תורה׳ ובספרי נאמר שר״ע היה אחד מאלו שמתו בני מאה ועשרים שנה כנישה רבנו׳ וכמו עשרים שנה אחר החורבן כבר נזכר שמו בין גדולי וחכמי יבנה ומת בשנת ג״א׳ וח׳ מאות וצ״ו לב״ע׳

ב) נשמת כל חי׳ שבח לה׳ קודם ברכו של שחרית בשבת ויו״ט והיא חתימה לפסוקי דזמרה׳ נתקנה בזמן המשנה והשתמשו בחלק ממנה לברכת גשמים (ברכות נ״ט ותענית ו׳)׳ וחותמים בה בהגדת ליל פסח ונקראה ברכת השיר (פסחים קי״ח)׳ השבח הזה הוא מיוחס לשמעון בן שטח ורמז שמו למפרע ״שיכן עו ״מי ידמה׳ ״עד הנה עזרנו׳ ״ואלו פינו׳ ״נשמת׳ ויש בו שתי נוסחאות: מנהג אשכנז ומנהג ספרד

שניהם, כי אומרים יהללוך ומוסיפים הודו [א] שהוא הלל הגדול, נשמת כל חי וישתבח וחותמין ברוך מהולל בתשבחות, וכך אנחנו נוהגים עפ״י מנהג חכמי התוס׳ בצרפת, הספרדים נהגו לקרוא את ההלל גם בביהכ״נ אחר מעריב עם ברכה תחלה, וזהו מנהג עתיק שנזכר כבר במס׳ סופרים (פרק כ׳ הלכה ט׳).

ה

חלק ההגדה שנתחבר אחר החורבן ומקורו במכילתא ושינויי נוסחאות שבו.

אחר שבית המקדש השני ג״כ נחרב ומרכז הרוחני של עם ישראל, אשר מכל אפסי ארץ נהרו אליו בשלש רגלי השנה וביותר בחג המצות, וחגגו ברב פאר והדר והדור קדושה ודבוק חברים איש אל רעהו באהבה עד אשר גם אחד לא אמר צר לי המקום בירשלים, נהרס, ושארית האומה הלכה בגולה ונתפזרו לכל רוח, והחכמים הגדולים, מדברנא דאומא, שהיו באותו דור יראו לנפשם אשר עם הריסת הבית וביטול הקרבנות ומניעת ההליכה לרגל, גם חגי האומה יבוטלו יחד עם המצות, התקנות והמנהגים הקשורים בהם, אשר היו נצרכים אז עוד יותר, כי לכל הפחות המה יחזקו את אחדות האומה ואת כח התקוה לעתיד, לכן הוסיפו כעת והרחיבו סיפור יציאת מצרים בלילי פסח, ובמקום הקרבן והחגיגה יסדו תקנות לזכרון המעשים בכדי שהגי ששון אשר היו זכרון נסי יה לא יחדלו, ויש לשער שזאת היתה כונת רבי עקיבא שהזמין חביריו רבי אליעזר [ב] ורבי יהושע [ג] ורבי אלעזר בן עזריה [ד] ורבי טרפון לעירו

א) א״ר יהושע בן לוי הני עשרים וששה הודו כנגד מי? כנגד כ״ו דורות שברא הקב״ה בעולמו ולא נתן להם התורה וזן אותם בחסדו (פסחים קי״ד)

ב) רבי אליעזר סתם הוא רבי אליעזר בן הורקנוס ונקרא ג״כ רבי אליעזר הגדול. מימי עלומיו עבד בשדה אביו שהיה מעשירי ישראל לפני חורבן הבית, וכשהיה ר׳ אליעזר בן כ״ז או כ״ח שנה ברח מאביו לירושלים ללמוד תורה אצל רבי יוחנן בן זכאי, בזמן קצר רכש לו ידיעה רחבה בתורה, וכשבא אביו לאחר זמן אצל ריב״ז להעביר את בנו מנחלתו על אשר עזבו, העמיד אותו רבו לדרוש ברבים והדרשה עשתה עליו רושם גדול עד אשר רצה אביו עכשיו לבכרו ע״פ אחיו וזאת ר״א לא רצה, וכן הלך וגדול בתורה עד אשר רבו אמר עליו: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שניה הוא מכריע את כלם.

ג) רבי יהושע סתם הוא התנא רבי יהושע בן חנניה שחי בזמן חורבן הבית (נזיר נ״ו ברש״י) והיה בעיר פקיעין, הוא ראה את בית המקדש בהדרו והיה לוי בין המשוררים (מעשר שני פ״ה ט׳ וערכין י״א). אמו הביאתו בעריסתו לבית המדרש כדי להרגילו לשמוע ד״ת (פרק אבות ב׳ בברטנ רא). והיה בעל מלאכת המהסין (ירושלמי ברכות ז׳) וע״י מלאכתו נשחרו פניו ואמרו עליו: חכמה מפוארה בכלי מכוער (תענית ז׳) ובכל זאת חלקו לו כבוד כיאות לגדול הדור.

ד) רבי אליעזר בן עזריה תנא בדור השני של התנאים מחכמי ישראל ביבנה. עשרו היה רב

בני־ברק א) והיו מספרים ביציאת מצרים (בהוספה אשר נהוגה עד עתה) כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם: רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית. ונראה אשר אחד מתלמידים הללו כתב הדרשות או הסיפור מאותו הלילה (בטח לרצון רבו) והיברם אל ההגדה שנהגו לומר לפני זה וסדרו כל ההגדה מחדש. והוסיפו אח"כ הדברים אל שאר הדרשות ששמעו מרבותיהם הללו וכתבו על הספרים ששמם מכילתא וספרי ב). ויש לשער שהתלמיד הזה היה בן עזאי ג). תלמיד וחבר לר' עקיבא שהיה באותו מעמד והוא היה מחבר המכילתא אליבא דר' עקיבא (עין אות ב' הערה ב'). ע"כ יוכל היות שחיבר גם ההגדה. והראיה לזה כי המאמר בהגדה: מעשה ברבי אליעזר לא נמצא בשום מקום בש"ס או במדרשים. וגם יש לשער כי מאמרי וסיפורי יציאת מצרים מחכמים הללו נוספו על המכילתא וספרי בזמן מאוחר. בעת אשר המאמרים הללו כבר נתפשטו בין העם. כי שמה נתקצרו כנראה עי"ז שכבר ידועים הדברים. והרבה מאמרים נתוספו להגדה מהמחבר הזה' כמו המאמר: ברוך המקום. והיא שעמדה ועוד אשר אינם נמצאים במכילתא וספרי.

מאיד ועם מותו בטלה עטרת חכמים. שעטרת חכמים עשרם (תוספתא סיטה פ"א). ביחוסו היה דור עשירי לעזרא ונבחר לנשיא בהיותו בן שמנה עשר במקום ר"ג שהורידוהו מגדולתו.

א) בני ברק. עיר בנחלת מטה דן (יהושע י"ט מ ה) על חוף הים הגדול בדרומית מזרחית לעיר יפו. ונקראת עתה „אבן־אברק" והוא כפר. בני־ברק היה מיושב גם אחר חורבן בית שני ובו ישב רבי עקיבא (סנהדרין ל"ב) ר' שמעון בן שטח למד תורה אצל רבי עקיבא בעיר בני ברק.

ב) ספרי. שם כולל למדרשי. תנאים שנמצאים בידינו לספר במדבר ולספר דברים ונקרא ג"כ ספרי דבי רב או פירוש דבי רבי. לא שנתחבר על ידי רב. רק דבי רבי. כמו בית המדרש היינו מדרש הלכות שלמדו החכמים בבית מדרשו יש ספרי הנזכר בתלמוד והוא על ספר שמות. במדבר דברים. והספרי אשר בידינו הוא אחר הוא מחובר משני מדרשים. האחד כולל דרשות לרוב ספר במדבר. והשני הוא מדרש לספר דברים. והם שונים אחד מחבירו: ספרי לבמדבר רבו הלכה ומעוטו אגדה. והספרי לדברים היא רבו אגדה ומעוטי הלכה וכמו ששונה אחד מחבירו בתוכנו כן הם שונים גם בתכונותיהם ובסיגנונם. כי הספרי לדברים נכר שנובע ממקור בית מדרשו של רבי עקיבא. כי יש בו כל הסימנים המיוחדים למדרשים של ר"ע ותלמידיו.

ג) בן עזאי. תנא שחי בימי ר' עקיבא והיה חבירו ותלמידו. בן עזאי ובן זומא נחשבו לת"ח גדולים בדורם (תוספתא קדושין פ"כ). ולפעמים נקרא בשם ר' שמעון בן עזאי והיה לו קבלה מפי ע"ב זקנים ביבנה. והרואה ב"ע בחלום יצפה לחסידות. בן עזאי לא נשא אשה מפני שנפשו חשקה בתורה ולא היה בימיו עוקר הרים בפלפול כמוהו. והוא ובן זומא היו מהנכנסים לפרדס (חגיגה ט"ו). לפי היוחסין חבר בן עזאי המכילתא מן ואלה שמות עד סוף התורה (סדהד"ו ח"ב).

ואלו הדברים נשנו במכילתא.

מכילתא שמות י״ג ג׳:

אין לי שמזכירים יציאת מצרים בימים, בלילות מנין שנאמר למען תזכור את יום צאתך וגו׳. ימי חייך הימים, כל ימי חייך הלילות כדברי בן זומא, וחכמים אומרים: ימי חייך בעולם הזה, כל ימי חייך להביא לימות המשיח.

תלמוד בבלי ברכות י״ב ב׳ וספרי דברים קע״ד:

אמר רבי אליעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתֵאָמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא: שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך, ימי חייך הימים, כל ימי חייך הלילות, וחכמים אומרים: ימי חייך העוה״ז, כל ימי חייך להביא לימות המשיח.

מכילתא שמות י״ג סימן ק״ה:

והגדת לבנך שומע אני מראש חודש ת״ל ביום ההוא, אי ביום ההוא יכול מבעוד יום ת״ל: בעבור זה, בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך (על שלחנך); בעבור זה למה נאמר, לפי שהוא אומר: מה העבודה זאת לכם, אלא זו בן רשע הוא שהוציא את עצמו מן הכלל אף אתה הוציאהו מן הכלל: בעבור זה עשה ה׳ לי בצאתי ממצרים, לי ולא לך, ולפי שהוצאת את עצמך מן הכלל, אלו היית שם לא היית נגאל.

מכילתא שם קכ״ה:

והיה כי ישאלך בנך מחר, יש מחר עכשיו ויש מחר לאחר זמן: מחר יהיה האות הזה (שמות ח׳), הרי מחר עכשיו, מחר יאמרו בניכם לבנינו (יהושע כ״ג), הרי מחר לאחר זמן, מה העדות החקים והמשפטים, נמצאת אומר: ארבעה בנים הם: אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול.

חכם מה הוא אומר, מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה׳ אלהינו אותנו (הגהת הגר״א: אתכם), אף אתה פתח לו בהלכות הפסח: אפיקומן.

רשע מה הוא אומר: מה העבודה הזאת לכם ולא לו, ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר, אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו: בעבור זה עשה ה׳ לי בצאתי ממצרים

בירושלמי פסחים פרק ו׳ הלכה ד׳:

תני ר׳ חייה: ד׳ בנים דיברה תורה: בן חכם, בן רשע, בן טיפש, בן שאינו יודע לשאול: בן חכם מהוא אומר: מה העדות והקים והמשפטים אשר צוה ה׳ אלהינו אותנו? אף אתה אמור לו: בחוזק יד הוצאנו ה׳ ממצרים מבית עבדים. בן רשע מהיא אומר: מה העבודה הזאת לכם? מה הטורח הזה שאתם מטריחין עלינו בכל שנה ושנה? מכיון

(שמות י״ב)· לי ולא לך· אלו היית שם לא היית נגאל·

תם מה הוא אומר: מה זאת· ואמרת אליו: בחוזק יד הוציאנו ה׳ ממצרים מבית עבדים·

ושאינו יודע לשאול את פתח לו: שנאמר: והגדת לבנך ביום ההוא וגו׳·

שהוציא את עצמו מן הכלל אף אתה אמור לו: בעבור זה עשה ה׳ לי· לי עשה· לאותו האיש לא עשה· אלו היה אותו איש במצרים לא היה ראוי להיגאל משם לעולם· טיפש מהוא אומר: מה זאת· אף אתה למדו הלכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן· שלא יהא עומד מחבורה זו ויכנס לחבורה אחרת· בן שאינו יודע לשאול את פתח לו תחלה· א״ר יוסה מתניתא אמרה כן: אם אין דעת בבן· אביו מלמדו א)·

במכילתא שמות פ׳ בשלח פרשה ו׳:

רבי יוסי הגלילי ב) אומר מנין שלקו המצריים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות· במצרים מה הוא אומר: ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע וגו׳ ועל הים מה הוא אומר: וירא ישראל את היד הגדולה וגו׳· כמה לקו באצבע עשר מכות· אמור מעתה: במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות· רא״א מנין אתה אומר שכל מכה ומכה שלקו המצריים במצרים היתה של ארבע וכו׳· רע״א מנין אתה אומר שכל מכה ומכה שלקו המצריים במצרים היתה של חמש מכות וכו׳ ועל הים מאתים וחמשים מכות (המאמרים האלו אינם בסדר ההגדה של הרמב״ם· אולם בסדר הרב עמרם גאון ישנם· והטעם שנתקצרו המאמרים הללו במכילתא ראה במבוא אות ה׳) וכן הן הדרשות מספרי המובאות הלאה·

א) שנינו בתוספתא בס״פ ערבי פסחים: חייב אדם לעסוק בהלכות פסח כל הלילה אפי׳ בינו לבין בנו ואפי׳ בינו לבין עצמו אפי׳ בינו לבין תלמידו· מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביסות בן זונין אשר בלוד והיו עסוקין בהלכות פסח כל הלילה עד קריאת הגבר· הגביהו מלפניהם ונועדו והלכו להן לבית המדרש· (יש לשער שרבן גמליאל והזקנים נועדו ותקנו מה שאמר כל שלא אמר ג׳ דברים בפסח וכו׳·

ב) רבי יוסי הגלילי תנא שבא מגליל והוא חי בימי ר״ע וחביריו. ותיה בין הד׳ זקנים ר״ט ור״א בן עזריה ור״ע ור׳ יוסי הגלילי שבאו אצל ר׳ ישמעאל לנחמו (מ״ק כ״ה)· הוא למד בבית המדרש ביבנה בעת שר״ע ור׳ טרפון היו מוסמכים· וכנראה היה צעיר לימים מהם· הוא התחיל ללמוד תורה כאשר היה בא בשנים· כי בני הגליל לא היו מלומדים ובני יהודה היו מזלזלים בהם·

ו

חלק ההגדה שנשנה בספרי·

ספרי דברים כ״ו י׳:

ואמרת לפני ה׳: ארמי אובד אבי (דברים כ״ו ה׳)· מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא לאבוד (נ״א להאבד) ומעלה על לבן הארמי כאלו אבדו· אם כי הפסוק הזה נאמר בפ׳ בכורים· ספח בעל מסדר ההגדה את המאמר הזה להגדה על אשר אמרו חז״ל (פסחים במשנה קט״ז): מתחיל בגנות ומסים בשבח· פי׳ שיספר התחלת הגלות שאמר ה׳ לאברהם בברית בין הבתרים: כי גר יהי׳ זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם (בראשית ט״ו י״ג)· והנה גר יהי׳ זרעך התחיל מיד כשנולד יצחק· כי אברהם ויצחק היו גרים בארץ פלשתים· אבל הגירות של אברהם ויצחק אין בה שום גנות· כי נתקבלו במקום מגורתם בכבוד גדול· אבל ועבדים התחיל מיעקב שעבד את לבן וזוהי גנות (ראה מלבי״ם כ״וא)·

וירד מצרימה· מלמד שלא ירד יעקב להשתקע אלא לגור שם· שמא תאמר ירד יעקב ליטול כתר מלכות ת״ל ויגר שם מלמד שלא ירד אלא לגור שם· וכה״א ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גושן· יכול באוכלסין הרבה ת״ל במתי מעט כמה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה· ויהי׳ שם לגוי (גדול) מלמד שהיו ישראל מצויינים שם (וירא את ענינו כמה שנאמר: וראיתן על האבנים· ואת עמלנו· כמה שנאמר: כל הבן הילוד היאורה תשליכהו וכו׳)· גדול עצום כמה שנאמר: ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד ותמלא הארץ אותם· ורב כמה שנאמר: רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי עדיים וגו׳ב)·

א) מלבי״ם הוא ר״ת מאיר ליבש בן יהיאל מיכל הוא הגאון מגיד ומפרש המקרא נולד בעיר וואלאטשיסק בפולן ומת בקיוב בן שבעים שנה· הוא היה רב בכמה מקומות וגם בעיר בוקארעשט ושם הלשינו עליו רשעי ישראל לפני הממשלה עד שביום השבת באמצע דרשתו הובילו אותו אנשי חיל לבית הכלא ובהשתדלות השר משה מונטיפיורה ז״ל לפני הנסיך משם הוציאו לחירות ואח״כ שרת עוד בתור רב בכמה עירות· הוא חיבר חבורים מחוכמים כמו ארצות החיים· ארצות השלום· שיר הנפש משל ומליצה והתורה והמצוה על התורה שנתקבלו באהבה בין אוהבי תורה·

ב) בכמה הגדות הוסיפו עפ״י האר״י ז״ל המקרא הקודם למקרא רבבה כצמח השדה וגו׳ והוא ואעבור עליך ואראך מתבוסס בדמיך ואומר לך בדמיך היי (יחזקאל ט״ז)· והוספה הגונה היא כדי שלא לסיים הדרוש באת ערום ועריה· ואף שהוא סירוס המקראות· כבר סירסים ר׳ מתיא בן חרש במכילתא (בא פ״ה) שדרש: את ערום ועריה ערום מכל מצות· נתן להם הקב״ה שתי מצות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בם כדי שיגאלו (מאור עין)·

וירעו אותנו המצריים כמ"ש הבה נתחכמה לו פן ירבה והיה כי תקראנה מלחמה וגו׳ ויענונו כמ"ש וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה וגו׳ ויתנו עלינו עבודה קשה כמ"ש ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך, וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך.

ונצעק אל ה׳ אלהי אבותינו כמ"ש: ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו וגו׳ וישמע ה׳ את קולנו, כמ"ש וישמע אלהים את נאקתם וגו׳. וירא את ענינו זו פרישת דרך ארץ כמ"ש: וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים; ואת עמלנו, אלו הבנים כמ"ש: כל בן הילוד היאורה תשליכהו וכל הבת תחיון; ואת לחצנו זו הדחק כמ"ש: וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אותם.

ויוצאנו ה׳, לא ע"י מלאך ולא ע"י שרף, לא ע"י שליח, כמה שנאמר: ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכתי וגו׳, ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, והכיתי כל בכור אני ולא שרף, ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח אני ה׳.

ביד חזקה זו הדבר כמ"ש: הנה יד ה׳ הויה במקניך אשר בשדה וגו׳: ובזרוע נטויה זו החרב כמ"ש: וחרבו שלופה בידו נטויה וגו׳: ובמורא גדול זו גלוי שכינה כמ"ש: או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים ככל אשר עשה לכם ה׳ אלהיכם במצרים לעיניך. ובאותות זה המטה כמ"ש: ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות; ובמופתים זה הדם כמ"ש: ונתתי מופתים בשמים ובארץ, דם ואש ותמרות עשן; דבר אחר ביד חזקה שתים ובזרוע נטויה שתים ובמורא גדול שתים ובאותות שתים ובמופתים שתים; אלו עשר מכות שהביא הקב"ה על המצריים: דם, צפרדע, כנים, ערוב, דבר, שחין, ברד, ארבה, חשך, מכות בכורות. ר׳ יהודה היה נותן בהם סימנים: דצ"ך, עד"ש, באח"ב.

ז

הוספות להגדה שנתחברו בזמנים מאוחרים.

המאמר הא לחמא, לדעת אהדי"ט נתחבר בבבל שעם דברו בלשון ארמי.

והגאון ר' יעקב עמדין ז"ל א) כותב: נ"ל פשוט דקאי המאמר כל דכפין ייתי וייכול על הנבזים לפי שהיתה הכרזה לעניים שלא הכינו לי"ט הקדוש, כי רבה הכנתו וקנה הוצאתו, לפיכך היו נוהגין להכריז כן (אבודרהם ב) בשם הגאונים.)

אבל קשה להגיד שבבבל נתחבר המאמר הזה כי לא ניכר בו מקורו כלל, ועוד כי מעורב עם מלות עבריות. ויתכן היות שנתחבר עם שאר הוספות על ההגדה בימי הגאונים. והוא נתחבר על דרך שמובא במס' תענית (כ' ע"ב) בענין הדברים שסיפר רב פפא מתני מלי מעליותא דהוה עביד רב הונא: כי היה כריך ריפתא הוה פתח לבביה ואמר כל מאן דצריך ליתי וליכול. אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא לבר מהא וכו' שאמר רב הונא כל יום כן, והמחבר הלך בעקבותיו במאמרו לליל פסח. ויש אומרים שבמאמר הזה מקונן המחבר על כי בימי הבית לא היו אוכלין את הקרבן אלא למנויין וכל ערל וזר לא יאכל בו, ועכשיו כל הרוצה יבוא ויאכל יהיה מי שיהיה וכל דצריך ייתי ויפסח הדברים שהיו לזכר קרבן פסח.

ובהלכות הרי"ץ גאות ג) אומר: הא דאמרינן: מאן דצריך ייתי ויכול, כך היה מנהג אבותנו שהיו מגביהין את השלחן ולא היו סוגרין דלתותיהן, והיו מכניסים ישראל וקבל שכר היו עושין, ועכשיו שנעשו שכנינו גוים עניי ישראל (אינן) מפרנסין ותחלה כדי שלא יחזרו על הפתחים, ואח"כ מגביהין את השלחן ואומרים כמנהג הראשון. המאמר הא לחמא אינו נזכר בסדר רב עמרם גאון. המאמר: כמה מעלות טובות, נראה שנוסף ג"כ אח"כ מנחבר לא נודע לנו. והשערת רבינו דון יצחק אברבנאל בספרו על ההגדה של פסח שר' עקיבא מחברו, לא נודע מאיזה מקור שאב זאת, וממה שהמאמר הזה מסודר אחר מאמר ר"ע אומר מנין שכל מכה ומכה אין ראי', כי מאמרי ר"ע מקורם במכילתא וזה המאמר לא נזכר שמה ולא נמצא המאמר כמה מעלות טובות בשום מדרש או מקום אחר וגם הרמב"ם אינו מביאו בסדר הגדה שלו.

א) רבי יעקב עמדן או יעב"ץ בן הגאון ר' צבי אשכנזי ז"ל, בעל חכם צבי, נולד באלטאנא בשנת תנ"ז ונפטר בן ע"ט שנים. מלבד היותו גאון גדול בקי בספרות התלמוד והקבלה, היה בקי גם בשפה הרומית וההולנדית והיה שלם בכל מקצעות הפילוסופיה וחיבר ספרים הרבה ונודעה מחלוקתו עם הגאון ר' יונתן אייבשיץ ז"ל.

ב) אבודרהם הוא רבינו דוד בן יוסף בן דודי, חי בעיר שיבילא בספרד והיה תלמיד ר' יעקב בעל הטורים ורא"ש בטולטילא והוא כתב ספרו אבודרהם בשנת ה' אלפים ומאה ליצירה וקרא שמו: חבור פירוש הברכות והתפלות. המחבר הזה קבץ כל המנהגים והתפלות של כל השנה ופירש בטוב טעם ודעת ע"פ התורה והמשנה בשני התלמודים.

ג) הרי"ץ גאות: ר' יצחק בן ר' שמשון או ר' שניאור בן אחי אב של הרשב"ם ור"ת הריב"ם ומפלפל עם דורו שהיו בעלי תוספות.

במאמר הזה יש ט״ו מעלות, וכתבו המפורשים שהן כנגד ט״ו מעלות מעזרת נשים לעזרת ישראל ועליהן עמדו הלוים בשיר וכנגד ט״ו שיר המעלות שבתהלים. וכנראה יסד המחבר את מאמרו על שם הכתוב (מלאכי ג׳ י׳): ובחנוני נא בזאת אמר ה׳ צבאות, אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והרקותי לכם ברכה עד בלי די, ודרשו חז״ל (תענית כ״ב ב׳): מאי עד בלי די? אמר רמי בר רב: עד שיבלו שפתותיכם מלומר די, ובירושלמי (סוף ברכות) אמרו רבי ברכיה ור׳ חלבו ור׳ אבא בר עילאי בשם רב: עד שיבלו שפתותיכם מלומר דיינו ברכות, דיינו ברכות, וכן הוא בירושלמי (תענית פ״ג ה״ט), אלא דשם גריס דיינו ברכה, דיינו ברכה; ובויקרא רבה ספל״ה: עד שיבלו שפתותיכם מלומר דיינו.

המאמר: שפוך חמתך (תהלים ע״ט ו׳), שפך עליהם זעמך (תהלים ס״ט כ״ה), תרדוף באף (איכה ג׳ ס״ו). שלשת פסוקים שאומרים אותם אחר ברהמ״ז ופותחים הדלת, נראה שנתוספו ג״כ בזמן מאוחר. האבודרהם אומר הטעם מפני שארבע כוסות הן גם כנגד ארבע כוסות של פרעניות שעתיד הקב״ה להשקות את העכו״ם (ראה מבוא אות ח׳) ועתה שהשלמנו המצוה בכוס הד׳ נאמר עשה מה שהבטחתנו, וגם האברבנאל ושאר המפורשים מביעים דעתם בזה, ויש לומר כי בעת אשר התחילו אחדים מן שכנינו הרעים לעלול עלילות ברשע בימי חג הפסח וטופלים שקרים עלינו שבדו מלבם בכדי לאכול את יעקב ולהשם את נוהו במלוא מובן המלה, ע״כ פותחין הדלת בכדי לראות אם לא אורבים לנו בעלילה חדשה, ומרוב צער מקללים את קובעיהם נפש. יוכל גם להיות כי חובר ע״י אנוסים בספרד, בפוסקים, בש״ע לא הביאו לאמרו, אך הרמ״א [א] (הלכות פסח תפ״א) כתב: וי״א שיש לומר שפך חמתך קודם אמירת לא לנו ולפתוח הפתח שהוא ליל שמורים ובזכות אמונה זו יבוא משיח. ויש אומרים על אשר בניסן נגאלו ישראל ובניסן עתידים להגאל ע״כ מראים בזה שפותחין הדלת שמצפים אנחנו על ביאתו ושיבוא המבשר הטוב זה אליהו וזה הטעם שקוראים לכוס החמישי כוס של אליהו. גם י״ל ע״ד הנ״ל שפותחים את הדלת בכדי להראות לכל שאין תרעובת דם במצה ובזה ר״ל כעלילת שונאינו הרשעים. ובהזדמנות זו גם מתרעמים על רודפינו המעללים עלינו עלילות נוראות כאלו וכנ״ל.

א) רמ״א ר׳ משה איסרלס מקראקא בזמן מהרש״ל, ומהר״ם פדבה, והיה מגדולי הפוסקים, וכל מדינות אשכנז ופולן פסקו הלכה כמותו. ומלבד חכמתו בתורה היה בקי גם בהכמות אחרות ונפטר בן ל״מ שנה בל״ג בעומר בשנת של״ג.

אנשי ספרד (אלו שמוצאם מארץ ספרד) אחר גומרם הסעודה אומרים הלל וברכת השיר, שותים כוס רביעי ומברכים ברכה אחרונה, ובזה נגמר אצלם סדר ההגדה, אולם בני אשכנז מוסיפים עוד פיוטים שנאספו ממקורות אחרים.

חסל סדור פסח כהלכתו, הוא הסילוק לפיוט אלהי הרוחות שמכיל כל דיני הלכות פסח שאומרים בשבת הגדול וחובר מרבינו יוסף בר' שמואל טוב עלם [א].

אז רוב נסים נלקח ג"כ מיוצר לשבת הגדול ונתחבר ע"י הפיטן הקדמון ר' ינאי [ב].

אומץ גבורותיך הוא בקרובות ליום שני של פסח ומחברו הוא הפיטן הנודע ר' אלעזר הקליר [ג].

ארבעת המאמרים: אדיר במלוכה, אדיר הוא יבנה וכו', אחד מי יודע, חד גדיא, נראה שנתוספו להגדה בזמן מאוחר עוד יותר. ובכלם אין שום רמז שיש בהם איזה שיכות להגדת ליל פסח, וגם לא נודע מי חברם ומי ספח אותם אל ההגדה של פסח, ויש לשער שהיו שירי עם ששרו אותם בכל השנה, ובכדי לשמח עושי סדר לילי פסח, וביותר הילדים, בכדי שלא ישנו, ספחו אותם להגדה, ולאחדים יש נגונים מיוחדים ויהודי אשכנז מזמרים אותם בהם.

כי לו נאה כי לו יאה, אדיר במלוכה, נראה שנתחבר על שם הכתוב (דברי הימים ב' כ"ט): ויברך דוד, לך ה' הגדלה והגבורה, לך ה' הממלכה, כי ממך הכל ומידך נתנו לך.

אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב, למאמר הזה יש ניגון מיוחד כאשר כתבתי, ויש משערים כי השיר הזה נתחבר בלשון אשכנז כמו שהוא בסידורים ישנים מעותקים באלטדייטש, ומאחרי שלא רצו שינוגן בעת הסדר בלשון זרה ע"כ העתיקוהו ללשון הקודש, ומכירים שתוכן השיר בשפת אשכנז יותר פיוטי ושירי מהשיר בלשוז הקודש והנה דוגמה אחת:

א) רבינו יוסף ב"ר שמואל טוב עלם, חכם ופיטן גדול, ואומרים שהיה מרבותיו של רש"י, מחבר הרבה פיוטים, חי במחוז נרבונא בצרפת בשנת ד' אלפים ושמונה או תשע מאות ליצירה בערך, והיה מגדולי המפורשים וגם פיסק להלכה ולמעשה, הוא עמד בראש הקהלה בעיר לימבורג בצרפת.

ב) ר' ינאי פיטן קדמון רבו של ר' אליעזר הקליר (עין הערה הלאה) והוא היה הראשון שחתם שמו בראשי הבתים, ובתשובה אחת מרבינו גרשון מאור הגולה המובאה בשבלי הלקט כותב, ר' ינאי שהיה מן החכמים הראשונים ופייט קרובות לכל סדר וסדר של כל השנה.

ג) ר' אליעזר הקליר הוא מחבר פיוטים רבים והרב אבן עזרא חולק עליו בפירושו על קהלת. הוא חותם א"ע מקרית ספר והוא מקום בארץ ישראל ומובא ברש"י ותוס' כמה פעמים, ובתולדתו ואישיותו מתוכחים הרבה חכמים: יש מי שאומרים שהי' תנא ושהוא היה ר' אליעזר בר' שמעון ויש שמשערים שה"א ר' אלעזר בן ערך, אולם הרב רז"ה במבואו להמחזור מראה ברור שהקליר חי אחר רב האי גאון ראה שם ומאמרו של שי"ר בבכורי עתים.

נוסח השיר בלשון אלטדייטש:

״אללמעכטיגער גאט,
בוי דיין טעמפעל שירה;
אלזא שיער אונד אלזא באלד,
אין אונזערען טאגען שירה, יא שירה,
נון בוי, נון בוי, נון בוי, נון בוי,
בוי דיין טעמפל שירה״.

* * *

״אדיר הוא יבנה ביתו בקרוב,
במהרה במהרה בימינו בקרוב.
אל בנה, אל בנה, בנה ביתך בקרוב״.

אחד מי יודע, נראה שמטרת המחבר היתה בשיר הזה לקבוע בלבנו את יסודי היהדות, והתחיל באחדות השם ועבר אח״כ לשני לוחות הברית וכן הלאה, אך במספר התשיעי ואחד עשר לא מצא המחבר מספר נכון שיהי׳ מיוחד לעם ישראל, כי המספרים האלו לא לישראל לבד המה, וגם אין אנחנו יודעים מדוע ערבב המחבר בשירו את העפה הארמית ממספר שבעה ועשרה עד לבסוף.

חד גדיא נתחבר כלו בלשון ארמי וג״כ לא נודע מי חברו, ויש בו עשרה חרוזים ומיוסד על הרעיון של על דאטפת אטפוך, או על מאמר הגמרא (בבא בתרא ז׳) עשרה קשות, הר קשה, ברזל מחתכו וכו׳ ראה שם.

התשב״ץ [א]) כתב כי בפיוט הזה מרומז כל סדר תהלוכות בית ישראל מעת היה לגוי עד ביאת הגואל בבי״א עפ״י משל, כל עניני תהלוכות האבות והאמהות וי״ב שבטים ועניני ביהמ״ק הראשון והשני יחרבנם וארבע מלכיות וביאת משיח ותחית המתים ושאח״כ יבוטל היצר הרע מן העולם. רבים ממפרשי ההגדה פירשו את השירים הללו כל אחד לפי חכמתו, וגדולי המקובלים מצאו בהם סודות נפלאים, והרב הצדיק רבי מרדכי [ב]) מטשארנאביל ז״ל כתב על השיר חד גדיא פירוש גדול בדרך הנסתר. ראה עוד בפרוש.

א) תשב״ץ, שמו ר׳ שמעון בר צמח או ר׳ שמשון בר צדוק, תלמידו של מהר״ם ב״ר ברוך מרוטנבורג ישב ספרו תשב״ץ ובו הנהגות ודינים מה ששמע מרבו הזה, והפליג ב קנה והיה גם רופא מומחה.

ב) הצדיק ר׳ מרדכי היה בן להצדיק ר׳ נחום מטשארנאבל שהיה תלמיד הבעש״ט ז״ל, והוליד שבעה בנים כלם צדיקים ובניהם ובני בניהם היה לרוב אדמורי״ם נודעים בשם לוי שלהם טווערסקי.

ספר ההגדה הוא ספר קדוש ונכבד ונחשב בעיני כל ישראל כאחד מספרי קודש· והרבה גדולי וחכמי הדורות כתבו עליו פרושים כל אחד לפי דרכו: בפשט· רמז· דרש· סוד· ומספר הפירושים עולה למאות ולאלפים· ההגדה נכתבה ונדפסה גם בציורים ותמונות שונים בנגוד אל רוב יתר ספרי עם ישראל· ונראה שעשו זאת בכדי לשמח לבות העם וביותר לב התינוקות ולכן התירו זאת החכמים·

ח

ארבע כוסות·

כל אחד מישראל חייב לשתות ארבע כוסות בלילי פסחים ואף נשים חייבות במצוה הזאת· ושנינן בירושלמי (פסחים פרק י׳): מנין לד׳ כוסות· ר׳ יוחנן בשם ר׳ בנייה: כנגד ארבע גאולות· לכן אמור לבני ישראל אני ה׳ והוצאתי והצלתי וגאלתי ולקחתי· ריב״ל: כנגד ד׳ כוסות של פרעה· וכוס פרעה בידי· ואשחט אותם אל כוס פרעה· ואתן את הכוס על כף פרעה· ונתתי כוס פרעה בידו· וגו׳· רבי לוי אמר: כנגד ארבע מלכיות· ורבנן אמרו: כנגד ארבע כוסות של פרעניות שהקב״ה עתיד להשקות את אומות העולם· כי כה אמר ה׳ אלהי ישראל אלי קח את כוס היין החימה וגו׳ כוס זהב בבל בידה· כי כוס ביד ה׳· ימטר על רשעים פחים אש וגפרית ורוח זלעפת מנת כוסם· וכנגדן עתיד הקב״ה להשקות את ישראל ארבע כוסות של נחמות: ה׳ מנת חלקי וכוסי· דשנת בשמן ראשי כוסי רויה· והדין כוס ישעות אשא תרין· והתפארת ישראל (פסחים ט׳ ב׳) כותב: ונ״ל שמרמזים לד׳ חסדים שנעשו להם בגאולת מצרים: והוצאתי כנגד סבל פרך הגוף· והצלתי· כנגד ממונם שנצלו ממצרים תחת עבודתם שם רד״ו שנים· וגאלתי תחת כבודם שנתגדל כשנענשו מצרים על ידן ויצאו הם ביד רמה· ולקחתי· כנגד ריוח הרוחני שהשיגו כשלקחם הקב״ה לו לעם ונתן להם התוה״ק· לכן ראוי שישאו כוס על כל חסד וחסד לבד·

בשם הגאון חיד״א [א] ז״ל: כוס ראשון זכרון שלא שינו את שמותיהם· ע״כ מקדשין על כוס זה ומברכין: מקדש ישראל· כוס שני· זכרון שלא שינו לשונם· המה לשוננו נגביר ושפתנו אתנו להלל בפה ולשון ולספר הניסים והנפלאות אשר

א) חיד״א ר״ת ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי בן הגאון רבי רפאל יצחק רחי ז״ל מגזע גולי ספרד· נולד בירושליב; היה גאון גדול· בקי בנגלה ובנסתר ויצא כמה פעמים בשליחות מצוה לאפריקא וביקר בתי עקד ספרים הרבה ושמה שקד בשקידה רבה בספרים וכתבי יד הנמצאים שמה· הוא היה יודע ספרות (ביבליוגרף) גדול ונודע ספרו שם הגדולים· וחבר עוד ספרים רבים בנגלה ובנסתר·

פעל הפועל ישועות· כוס שלישית על שהיו גדורים מן העריות מברכין עליו ברהמ״ז על הלחם אשר הוא אוכל· לישנא מעליא· כוס רביעי זכרון שלא היה בהם דילטורין· ע״כ אומרים לא לנו ה׳ וכו׳ למה יאמרו הגוים (דילטורא) איה נא אלהיהם·

ויש גם טעם פשוט· כי בכל שבת ורגל שותים שתי כוסות: אחת לקידוש היום ואחת למזונו· ומאחרי שבהגדה יש עוד שתי ברכות: גאל ישראל אחר חתימת חלק ראשון מהגדה שותין כוס שני· ואחר חתימת חלק השני מהגדה הברכה: מלך מהולל בתשבחות ושותין כוס הרביעי· כוס אחת על כל ברכה וברכה (ראה אבודרהם)· יש נוהגין להטיף טפה עם האצבע מהכוס בעת אמירת דם ואש ותמרות עשן כי זה אינו שייך למכות מצרים כי היא נבואת יואל (ג׳ ב׳) על הימים הבאים וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחִי ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן ובעשר מכות ובדצ״ך עד״ש באח״ב· יש לומר הטעם שמראים באצבע כאשר נקל לנו להטיף טפה מן הכוס באצבע כן היה נקל להקב״ה לשלוח המכות על המצריים באצבעו לבדו· וכאשר דרש ר׳ יוסי הגלילי על ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים היא·

ואחרים נוהגין לשפוך מעט מהכוס בעת אמירת הדברים הללו הטעם שהקב״ה שפך חמתו על המצרים בשלח עליהם המכות הללו·

ט

הסיבה·

מנהג קדום היה לישב על מטה מוצעת בשעת הסעודה ולאכול בהסיבה על כרים וכסתות על הצד השמאל· והוא דרך אדנות וחרות (ואף שלא נזכר במקרא לשון הסיבה בפירוש· אולם כמה פעמים נזכרה בתנ״ך ישיבה באכילה· כמו: וישבו לאכול לחם (בראשית ל״ז)· וישב המלך אל הלחם לאכול (ש״א כ׳)· וישב המלך על מושבו· בכל הני ישיבות תרגם יונתן בלשון אסחרי· וכתב הרד״ק שם תרגומו ואסחר מלכא על שלייה· פירוש על מטתו· כי מנהג היה בימים ההם לאכול בהסיבה על מטות· אולם העניים והאנשים הפחותים לא אכלו מסובין· אך בסעודת ליל פסח רצו להראות אותות של חרות משעבוד והנהיגו הסיבה באכילה לכל אדם· ואפילו עני שבישראל· שאין לו מצעות· חייב בהסבת שמאל על המקום שיושב· כי כל ישראל בני מלכים הם לענין זה· ואע״פ שבמשך הזמן בטלה הסיבה בסעודות אחרות· אולם בסעודת ליל פסח נשארה קבועה· וכבר נסחו בשאלת מה

נשתנה: שבכל הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסובין· הלילה הזה כלנו מסובין· אבל לאחר שנתבטל המנהג לישב על מטות בשעת הסעודה התחילו הפוסקים לישא ולתן בדבר· אם צריכים אנחנו לעשות הסיבה בליל פסח· במהרי״ל[א] אמר מהר״ש שמצא כתוב בגליון האלפסי שהניח לו אביו מו״ה זעקיל ז״ל ששמע מפי רבו הר׳ יודא ז״ל דדוקא בימיהם שהיו רגילין בהסיבה בשאר ימות השנה היו מחויבין בה גם בפסח· אבל לדידן שבשאר ימות השנה לא נהגינן בהסיבה אין לנו לעשותה בליל פסח· דמה חירות שייך בזה· אדרבה דומה לחולה· וכן כתב אבי העזרא· אמנם בש״ע או״ח סי׳ תע״ב קבעו הסיבה אף בימינו לחובה·

ואמנם בימים הראשונים לא ישבו על כסאות כי אם על הארץ ובלילות החג היה לפני כל אחד ואחד שלחן קטן אשר עליו עמדה הקערה (ראה אות י״א)· וכן היו יושבין מסובין כאשר נוהגים עוד היום בארצות המזרח·

ובירושלמי (פסחים פרק י׳ הלכה א׳): אמר ר׳ לוי: ולפי שדרך עבדים להיות אוכלין מעומד וכאן להיות אוכלין מסובין להודיע שיצאו מעבדות לחרות· ר׳ סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי אומר: אותו כזית שאדם יוצא בו בפסח צריך לאכלו מיסב· ובשמות רבה: ויסב אלוהים מלמד שהושיבן בהסיבה·

ל

לבישת לבנים·

ראש המשפחה או בעל הבית נוהג ללבוש חלוק לבן שנקרא קיטל· בשעת אמירת ההגדה בלילי פסחים· הבגד הלבן הזה לובשין אותו המתפללים ביום הכפורים· והשליח צבור גם בתפלת ראש השנה ובשעה שמתפללין על גשם וטל· וע״כ לובש אותו ראש המשפחה גם בסדר ליל פסח· כי הוא סמל של חרות ושחרור מעבדות ודאגה וגם סמל לסליחה ומחילה· מלבוש של מלאכי שרת· וכן גדולי הצדיקים היו נוהגין ללבוש בגדים לבנים בשבת לסימן של עונג וחופש מדאגה ולמוחין דגדלות· ונראה שהמנהג הזה מקורו ממה שמובא בגמרא (שבת כ״ה): וכך היה מנהגו של ר׳ יהודא בר׳ עילאי: מביאין לו עריבה מלאה חמין ורוחץ בה פניו ידיו ורגליו· ומתעטף ויושב

א) מהרי״ל הוא הגאון מו״ה יעקב סג״ל· הוא היה גאון גדול· אחד מהפוסקים הגדולים· ונקרא בשם מהר״י מולן· בימיו התחילו לעשות סמיכות מורנו באשכנז· ומשם נתפשט המנהג לאיטליה והר״י אברבנאל קרא תגר על זה בספרו נחלת אבות·

בסדינין המצויצים ודומה למלאך ה׳ צבאות, וגם מנהג שהחתן בשעה שהולך לחופתו ליבש בגד כזה לסמן על שמחה, לעומת בגד שחור שהוא סימן של אבלות (שבת קי״ד׳ ויש מי שאומרים שלובשים הקיטל שהוא גם בגד מתים לרמז בזה על אבלות, כי בלילה שחל בו פסח חל ג״כ תשעה באב והוא זכר לחורבן הבית.

והגאון ר׳ צבי קאלישער ז״ל א) כותב הטעם ללבישת כתונת בד קודש הזאת (קיטל) בשם זקני הגאון מהר״ל מפראג ב) ז״ל: וממנו למדתי טעם על מנהג ישראל ללביש הקיטל שהוא לבן בליל חג הפסח כי כתב שם שכהן גדול משמש כל השנה בבגדי זהב, וביוהכ״פ לפנים בבגדי לבן, מפני שהוא קונה מדרגה עליונה כשנכנס לפני ולפנים ויש לו לסלק מדרגות עולם הזה ולפיכך יש לו לשמש בבגדי לבן, כי בגדי לבן הם פשוטים עכ״ד, וכונתי, כי הלבנות היא מדת חסד עליון, וכאשר כבר הרהבנו הדבור בטעמו ונמוקו בענין הגוונין, שצחות הלבינות באה מן שלילות כל גוון, ומהעדר שמץ כתם מראה, וכן חסד עליון הוא כמראה לבן, ומאחר שהשי״ת התלבש בלילה הזה במדת החסד ע״כ בני ישראל לובשים לבנים דוגמת כהן גדול ביוהכ״פ, ובלילה הזה גם ישראל זר ככהן יחשב, שהרי מצינו שר׳ טרפון כאשר אכל תרומה אמר: עבודה עבדתי ושאלוהו חביריו, וכי יש עבודה בזה, והשיב: הלא נאמר בתורה עבודת מתנה אתן את כהנתכם, הרי מצינו שכאשר נאמר לשון עבודה היא דוגמת קרבן במקדש, ובענין החקים אשר צוה ה׳ אלהים אותנו בלילה הזה נאמר ג״כ עבודה, שנאמר: ועבדת את העבודה הזאת, ונאמר מה העבודה הזאת וכו׳, ובעבודת לילה זה נכנסים למדת חסד עליון ככהן גדול ביוהכ״פ, כי בליל התקדש חג הנה כעם ככהן יחד יתרוממו יגביהו עוף, ובזה מובן הטעם שאבל לא ילבש הבגד הזה מפני שמדת הדין שורה עליו לא ישית עליו מדת חסד עליון עד שיהפוך השי״ת אבלו לששון.

א) הגאון ר׳ צבי קאלישער הוא היה בדור שלפנינו ומקום מגורו היה בעיר טהארן שהיתה אז תחת ממשלת אשכנז, הוא נודע בספריו ומעשיו לטובת הכלל וגם בתור אחד מחובבי ציון הראשונים.

ב) הגאון מהר״ל מפראג הוא הגאון הנודע בשמו רבי לואי בר׳ בצלאל מפראג והיה קרוב למלכות והיה אחד מראשי וחכמי דורו וחיבר ספרים רבים וגם נודע שמו ע״י הגולם שעשה ומת בפראג ביום ה׳ ח״י אלול שנת שס״ט.

י״א

הקערה·

הקערה שעליה נותנים השלש מצות והירקות ושני תבשילין שנוהגין לאכול בשעת הסדר· נוהגין להגביה בעת אמירת הא לחמא· ומקורו הוא· כי מלפנים הגביהו השלחן דאמרו חז״ל (פסחים קט״ו): למה עוקרין השלחן· אמרו דבי ר׳ ינאי כדי שיכירו תינוקות וישאלו· איתא בתוספ׳ (שם): דוקא שלחנות שלהן שהם קטנים (ראה מבוא אות ט׳)· אבל שלנו שהם גדולים איכא טורח גדול בעקירתם· נהגו לסלק הקערה לצד אחד דלהוי כעקירת השלחן· והרשב״ם [א] שם כותב שמצוה לעקור את השלחן כי היכי דלהוי הכירא לתינוקות· והני מילי לדידהו דהוי להו שלחן קטן לפני מי שאמר הגדה לבדו וכן לכל אחד ואחד· אבל אנו מסלקין את הקערה שבה מצה ומרור ותבשילין לסוף השלחן ודי לנו בכך· ויש ניהגין להגביה את הקערה· ומסיק שאינו צריך להסיר הבשר מהקערה בשעת אמירת הא לחמא· וגם בהגבהת הקערה אין היכר לתינוק· אבל עוקרין הקערה לגמרי ויתננה בקרן זוית (על השלחן) כאלו כבר אכלו כדי שיכיר התינוק וישאל דדמי לעקירת השלחן·

ובמחזור ויטרי [ב]: יש טועים בסדר פסח ומגביהין הקערה עצמה כשמתחילין לומר הא לחמא ומסלק הבשר מתוך הקערה· וראיתי את ר׳ שאינו עושה כן· אפס מסלק הקערה כמות שהיא ומניחה על השלחן בקרן זוית ואם יש אז תינוק שואל מה נשתנה·

עוד שם: נהגו העם להניף הקערה ונוטלין הימנה השני תבשילין שלא יהא נראה כמניף קדשים בחוץ· טועים הם בדבר שלא אמרו הכמים להגביה מצה מרור ולא השני תבשילין שאחד מהם זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה (ראה מבוא אות ט״ז)· אלא בשעה שמגיע למרור זה ומצה זו מגביה אותם· אבל כשמזכיר פסח זה אינו מגביה השני תבשילין שעושה עצמו כאוכל קדשים בהוץ· ובש״ע אורח חיים (ה״ פסח ס׳ תע״ג ס״ו) אומר: ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר

א) הרשבם· ר״ת: ר׳ שמואל בר מאיר· והיה בן בתו של רש״י מחתנו ר׳ מאיר· כי רש״י ז״ל לא היה לו בנים· והיה אחי רבינו תם וריב״ם· והיה מגדולי בעלי תוס׳ וחיבר פירוש רשב״ם על איזה מסכתות מש״ס בבלי·

ב) מחזור ויטרי· רבינו שמחה בר׳ שמואל מויטרא תלמיד רש״י· הוא חיבר מחזור ונקרא על שם עירו ויטרא· המחזור הזה הוא היותר משובח בספרות התפלתית· והשלימו בשנת ד א תתקס״ח· וגם יש בו תשובות מרש״י ופיוטים רבים שלא נמצאו במחזורים אחרים·

הא לחמא עניא עד מה נשתנה. במגן אברהם [א] ובבאר היטב [ב] שם כתוב: ועכשיו לא נהגו להסירם (מהשלחן) שאין היכר לתינוקות בזה שיודעים שאלו הדברים לא נתנו על השלחן לאכלם. אבל בזמן התלמוד היו רגילין לעקור השלחן.

י״ב

מצה.

הכתוב אומר (שמות י״ב ל״ט): ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות. ודרשו חז״ל (מכילתא י״ד): אין עגות אלא חררה שנאמר ועגות שעורים תאכלנה (יחזקאל ד׳) וכתיב אך עשי לי משם עוגה קטנה (מ״א י״ז). ורש״י [ג] פירש: חררה של מצה בצק שלא החמיץ קרוי מצה. המצה שנצטוו ישראל בעודם על אדמת מצרים היתה עגות מצות. ומגלגלין אותה דק והיא קרויה מצה. והמצות לקרבן אינן נקראות עגות מצות כי אם חלת מצות ורקיקי מצה. חג הפסח שצוה עליו התורה: שבעת ימים מצות תאכלו (שמות י״ב) נקרא חג המצות. והמצה נקראת גם לחם עוני (דברים ט״ז ו׳) לזכר העוני שסבלו אבותנו במצרים. ובגמ׳ (פסחים ל״ו א׳): לחם עוני שעונין עליו הרבה דברים. והטעם המפורש בתורה הוא כי יצאו בחפזון ויאפו את הבצק עגות מצות ולא חמץ כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה (שמות י״ב ל״ט). ויש גם רמז במצה לטהרת האומה שיצאו ממצרים הטמאה. כי המצה סמל יצר הטוב ושאור שבעיסה דומה ליצר הרע (ברכות י״ג).

אכילת מצה נוהגת בזמן שבית המקדש קיים ובזמן שאין בית המקדש קיים בלילה הראשון של פסח מחויב כל אחד מישראל לאכול כזית מצה. אולם בכל ימי החג אסור לו לאיש לאכול חמץ ואינו מחויב לאכול דוקא מצות.

א) מגן אברהם על ש׳ע או״ח מהרב הגאון ר׳ אברהם אבלי מקאליש. חבורו נתקבל בכל העולם ולרוב פוסקים הלכה כמותו וחיבר עוד ספרים, כמו ס׳ זית רענן על הילקוט ופרוש על קצת מתוספתא נזיקין ועוד.

ב) באר היטב על ש״ע או״ח מהרה״ג ודין מצוין מו״ה יהודה אשכנזי ז״ל מטיקטין. ספר זה נדפס עם השלחן ערוך או״ח וכל נושאי כליו וגם ש״ע עם פירושו לבד. כי הוא אחרון ופירושו נעשה בקיצור נמרץ ומובן לכל אדם.

ג) רש״י ר״ת: רבינו שלמה יצחקי על שם אביו שהיה שמו ר׳ יצחק, והיה תלמיד רבינו יעקב בר׳ יקר שהיה תלמיד רבינו גרשון מאור הגולה. ומתלמידיו הוא ר׳ שמחה מויטרי בעל מחבר מחזור ויטרי. רש״י נודע לראש החכמים בדורו וספריו על תנ״ך וש״ס בבלי האירו את עיני כל בני ישראל שהולכים לאורו ואלמלא הוא ח״ו נשתכחה תורה מישראל.

נוהגין לקחת בליל פסח שלש מצות לעשות הסדר· וכתב במחזור ויטרי (סימן נ״ג): והשלש מצות שאמרנו רשאי אדם להתחיל המציה באיזה מהן שירצה מפני שלשלשתן חשיבות כאחת· וכעם שמצינו ראשון השוב אצל תרומות הקופות כן מצינו שני השוב אצל עלית הנרות ואחרונה אף היא ראויה להתחיל בה משום מעלין בקודש ולא מורידין· אבל אמרו חכמים: הנזהר בראשונה תבוא עליו ברכה· ושלשת המצות שאמרנו ר׳ אומר שמברך על אחת המוציא ועל אחת על אכילת מצה ובציעה לאפיקומן ואחת לכריכה כהלל· וכן אמר לו רבו ר׳ יעקב בר יקר הזקן משום אביו: הואיל ושלשתן באו לשם מצוה יעשה המצוה בשלשתן· אבל שאר בני אדם מניחין השלישית ולא נכון לעשות כן·

שם נ״ד: ואת שאנו מסמנים את השלש מצות באחת סימן אחד ובשניה שני סימנין ובשלישית שלשה סימנין היינו טעמא משום דתנינו: א״ר יוסי: בשלשה פרקים היו תורמין את הלשכה וכו׳· והיה כתב בה א׳ ב׳ ג׳ לידע איזה מהן נתרמה תחילה· וכעת לא נוהגין כן· וגם בעת שבירת המצות לאכילה ואפיקומן ישבור גם האותיות ויהי׳ מוהק ביו״ט (רמ״א בתשובה סימן קי״ט)· ורמ״א (או״ח תע״ה) כיתב: ונהגו לעשות שלש מצות של הסדר מעשרון זכר ללחמי תודה עיי״ש· והמקובלים נוהגין לקרוא שם לשלש המצות הללו: אחת בשם כהן· השניה בשם לוי· והשלישית בשם ישראל: גדולי הפוסקים· גם אלה שהיו אחר האר״י ז״ל· אינם מזכירין מזה· אך הבאר היטב (או״ח תע״ג ד׳) מביא סדר הקערה של האר״י מועתק מספר עץ החיים ע״ש·

יש עוד טעם פשוט ללקיחת שלש מצות להסדר מפני שהן בשבת והן ביו״ט נוהגין לקחת לחם משנה ואחת שצריכים לבצוע לאפיקומן לכן לוקחים עוד אחת· הגרי״א א) ז״ל היו נוהג לקחת להסדר אך שתי מצות·

י״ג

מרור·

כתוב בתורה: ומצות על מרורים יאכלוהו (שמות י״ב ח׳)· ואכילת מרור היא לזכר שמררו המצריים את חיי אבותינו· ואמרו בגמרא (פסחים קי״ד): הביאו לפניו (מצה) ומטבל בחזרת· הטבילה היא בכדי שישאל הבן·

א) הגרי״א הוא הגאון ר׳ אליהו מוילנא בן ר׳ שלמה זלמן· נודע בשם הגאון מוילנא תלמידי מרובל· מבקר ומדקדק· נולד בעיר סעלץ הסמוכה לעיר בריסק דליטא ביום ט״ו ניסן תפ״ח ונפטר בווילנא י״ט תשרי תקנ״ח· הוא חיבר ספרים רבים בנגלה ובנסתר ובחכמה ותולדות גדולתו ראה בס׳ עליות אליהו מה״ר יהושע העשיל לעווין ז״ל·

ועיקר אכילת מרור הוא בתחלת הסעודה אחר אכילת מצה, ומברך בשם ומלכות, ומי שאין לו שאר ירקות אך אחד ממיני מרור, מטבל המרור ומברך לכתחילה. אכילת מרור אינה מצוה מן התורה בפני עצמה, אלא המצוה תלויה באכילת הפסח. שמצות עשה לאכול בשר הפסח על מצות ומרורים, אך מדברי סופרים מצוה היא לאכול המרור לבדו בליל פסח. אפי׳ אם אין שם קרבן פסח.

המרור נקרא גם חזרת, ויש הרבה מינים שיוצאין בהם ידי חובת מרור וצריכים מין מרור שבתחילתו טעמו מר וסופו מתוק. ויש אומרים תחילתו מתוק וסופו מר. ובירושלמי (פסחים פרק שני הלכה ה׳): רבי חייה בשם ר׳ הושעיה: כל עצמו אין הדבר תלוי אלא בחזרת, מה חזרת תחילתו מתוק וסופו מר כך עשו המצריים לאבותינו במצרים, בתחלה במיטב הארץ הושב את אביך ואת אחיך ואח״כ וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים.

ועוד שם: ומצוה בחזרת דאמר ר׳ אושעיא מצוה בחזרת שהיא חסא, ואמר רבא מאי חסא דחס רחמנא עלן. חסא הוא מלוחית (סאלאט), כי גם בערבית נקרא הסאלאט חסא. ולכן מנהג נכון לקחת ירק סאלאט למרור וכמש״כ החכם צבי ז״ל בתשובה.

לכתחילה מצוה בחזרת (חסא), ואם אין לו חזרת יחזור אחר ראשון ראשון כפי הסדר ששנינו במשנה (פסחים פ״ב), דהיינו חזרת, עולשין, תמכא ובחרחבינה ובמרור, ויוצא בעלין לחין שלהן ובקלחין אפילו יבשין, והשורש הגדול שבו עומד הירק הוא בכלל קלח, משא״כ השרשים הקטנים והמתפצלים לכאן ולכאן אין יוצא בהם. וכלם מצטרפים לכזית, ואינו יוצא בכבושים מעל״ע אפי׳ במים. ומפני שאכילת מרור היא קשה ע״כ תקנו חז״ל להשקיעו בחרוסת (ראה הלאה אות י״ד) משום קפא שיש בחסא.

י״ד

חרוסת.

כאשר אמרנו, משקיעים המרור בחרוסת להפיג את הארס שבו. ובגמרא (פסחים קי״ד ובמשנתנו): הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת, אעפ״י שאין חרוסת מצוה. ר׳ אליעזר בן צדוק אומר מצוה (עיין להלן): אמאי לא אתי חרוסת דרשות ומבטל חזרת דמצוה? ור״ל דכיון דכל עיקר מרור לא ניתקן רק בטיבול בחרוסת משום קפא לא מיקרא בישול בכך. ועוד בפסחים (קט״ז): ר׳ אלעזר בר צדוק אומר: חרוסת מצוה, מאי מצוה? ר׳ יוחנן אמר זכר לטיט. ע״כ עושין אותה

מכל מיני פירות מתוקין ומרורין והומץ כמו טיט שיש בו כל דבר· וחרוסת מלשון חרס היינו טיט כמו כלי חרס שהם מטיט· והערוך השלם א) כותב שענינו תערובות חתיכות בשר עם קמח וזולתו והושאל לחז"ל לטיבול שיש בו יין או חומץ בתערובות קמח· רק בפסח אין נותנין קמח לתוך החרוסת (ראה פירש"י פסחים מ'). הרוסת יש בו חומץ לטבל בו בשר ורגילין לתת בו קמח וכל דבר שמקהה את טעמו וקמח לאחר זמן מחמיץ ומקהה את הטעם· וברמב"ם (ה' חומ"צ פ"ג י"א) החרוסת מצוה מדברי סופרים זכר לטיט שהיו עושין במצרים· וכיצד עושין אותה לוקחין תמרים או גרוגרות או צמוקין וכיוצא בהן ומביאין אותה על השלחן בלילי פסחים·

החרוסת צריכה שתהי' זכר לטיט ויש לעשותה מפירות שנמשלה בהם כנסת ישראל· כגון תאנים שנאמר: התאנה חנטה פגיה· ואגוזים שנאמר: אל גנת אגוז· ותמרים שנאמר: אעלה בתמר· ורימונים שנאמר: כפלח הרימון· ותפוחים זכר למ"ש: תחת התפוח עוררתיך שהיו הנשים יולדות שם בניהן בלא עצב· ושקדים על שם ששקד הקב"ה על הקץ לעשות·

ט"ו

כרפס·

כרפס· חכמנו ז"ל קבעו שיטבלו את הירק הזה במי מלה ובזה יוצאין ידי חובתן· כרפס הוא שם ממיני ירקי ובגמרא (סוכה ל"ט) ובשביעית (פרק ב'): מאי כרפס שבנהר ת וגרגר שבעפר· ר' יוסי בר' הנינא אמר פיטרוסילינון· בירושלמי (שביעית פ"ט דל"ה): מניקה את בנה דאכלה כרפסיתא הוו לה בני זיותני· כרפס בלשון לע"ז אפיא ובלשון ישמעאל כרפס· ויש אומרים שהוא מין ממיני ירק פעטרזיליע· ורש"י בסוכה (שם) כתב וז"ל: והכרפס י"א כרפס אפיא· ובמס' ע"ז (כ"ח) כרפסא אפיא (Oppio) בלע"ז והוא מין ירקי ועיין ערוך השלם· ועכשיו באו לידי החלטה שכרפס הוא הירק Sellerie.

ט"ז

שני תבשילין·

נוהגין לאכול בלילי פסח שני תבשילין אחד זכר לפסח (ראה מבוא אות

א) ספר הערוך השלם הוא מחבר ד"ר חנוך העניך קאהוט· הוא היה יליד ארץ אונגריא והיה רב בפינפקירכן ומשם נתקבל לרב בעיר ניויארק באמעריקא· מלבד שבקי בתורה היה יודע הרבה שפות מזרחיות והוציא את הערוך השלם בשמונה כרכים גדולים·

ב׳) ואחד זכר להגיגה[ב] ונהגו בבשר וביצה· ובשר נהגו ליקח מפרק הנקרא זרוע ע״ש זרוע נטויה וצולין את הבשר· והוא זכר לפסח שהיה נצלה בשפוד ע״ג גחלים· וביצה זכר להגיגה שהיו מקריבין בי״ד ונאכלה עם הפסח· וביצה היא ביעא בלשון ארמי· כלומר בעי רחמנא לפרקינן· והיום נוהגין שאין צולין לא הבשר ולא הביצה· ובגמרא: מאי שני תבשילין? חזקיה אמר דג וביצה שעליו· רב יוסף אמר שני מיני בשר· אחד זכר לפסח ואחד זכר להגיגה (פסחים קי״ד)· ונהגו בבשר וביצה צלוין· ויש עוד טעם לביצה משום אבלות על חורבן בית המקדש שליל תשעה באב נקבע בליל פסח (ט״ז או״ח תע״ג סק״ד)· ומטעם זה נוהגים ג״כ לבשל בצים הרבה בלילה ההוא· אולם כנראה הטעם המסתבר לפי שעושין הכל לסימן הרות· ואוכלין בצים כמנהג גדולי רומי בסעודתם·

י״ן

כורך·

נוהגין לקחת שתי חתיכות מצה מהמצות שבקערה (ראה מבוא אות י״א) ונותן ביניהן מרור והרוסת ולפני אכילתן אומרים: זכר למקדש כהלל· כי בזמן שבית המקדש היה קיים היה הלל[ב] כורך מצה ומרור ופסח ואכלם ביחד לקיים מה שנאמר: על מצות ומרורים יאכלוהו· ובעת שאין בית המקדש קיים אומרים רק ״שהיה״ כורך מצה ומרור ואכלם ביחד (וטו״ז פוסק שגם בזמן שאין ביהמ״ק קיים אומרים היה כורך פסח מצה ומרור· ובערוך אומר (אבודרה״ם) בזמן שבית המקדש קיים היה הלל מברך במצה לאכול מצה· ובמרור לאכול מרור· וכורך מצה ומרור

א) חגיגה· קרבן שהקריבו היחידים לכבוד החג והם שלמי חגיגה שאמרה תורה: וחגותם אותו חג לה׳ (שמות י״ב)· ומביאין חגיגה עם הפסח בארבעה עשר בזמן שפסח חל בחול· כי פסח דוחה שבת ואין חגיגה דוחה שבת· חגיגה באה מן הבקר ומן הצאן וכו׳ מה שאין כן בפסח שאין בא מן הבקר אלא מן הנקבות· ואע״פ שאין לתגיגה שיעור למטה שלא יביא פחות מכאן: בש״א הראיה שתי כסף והחגיגה מעה כסף וב״ה אומרים: הראיה מעה כסף והחגיגה שתי כסף (חגיגה פ״א א׳) שהם ל״ב גרעית שעורה מן הכסף הצרוף· וכשלא חג ביו״ט הראשון יש לו תשלומין כל שבעה ויו״ט האחרון של חג: בשמיני עצרת· אע״ג דרגל בפני עצמו הוא הוי תשלומין דראשון עבר הרגל הרי היא מעות שלא יוכל לתקן (שם)·

ב) הלל נקרא גם הלל הזקן· הוא ושמאי היו האחרונים מחכמי הזוגות· וקבלו התורה משמעיה ואבטליון והיו ממיסדי הישיבות הראשונות בארץ ישראל· הלל הזקן התיחס מצד אביו לשבט בנימין ומצד אמו משפטיה בן המישי לדוד מאשתו אביטל· וחי מאה ועשרים שנה כימי משה רבינו· כשהיה בן ארבעים שנה עלה מבבל· מ׳ שנה למד· וד׳ שנה היה לפרנס על ישראל (ספרי דברים שנ״ז) והיה נשיא בא״י משנת ג׳א תר״ס עד שנת ג״א תש״י·

בבת אחת כיון ששניהם מן התורה אין זה מבטל זה, אבל בזמן הזה שמצה דאורייתא, שנאמר: בערב תאכלו מצות, ומרור דרבנן, שנאמר: על מצות ומרורים יאכלוהו, בזמן דאיכא פסח אין, בזמן דליכא פסח לא, אין אוכלין בבת אחת דאתי דרבנן ומבטל דאורייתא, אלא זה בעצמו וזה בעצמו (ומברכין), ואח"כ אוכלין בבת אחת זכר למקדש שכבר ברכנו על המצה ועל המרור ואכילה זו לזכר בעלמא.

י"ח

אפיקומן.

כתוב בתפארת ישראל: רבינו במעשה ה' כתב ששתי המלות מפטירין ואפיקומן יוניות הן: "אפטיר" טעימה בלשון יון, ו"אפא קומין", ר"ל אחר השומן של הפסח כדי לקנחו מהפה, וכתב עליו (פסחים פ"י): ואני שמעתי: בלשון יון "פטיירא" היא אכילה ו"עפי פאגאן" ר"ל אחר הסעודה, ובלשונינו היא דעססערט או נאכטיש. ובערוך השלם: קנוח סעודה כמו תמרים קליות ואגוזים, ואולי מוצאה מפרסית או ערבית: "אבקומה, אשר הוראתה היא: בצלים ושומים, ובכלל כל דבר הנאכל בקינוח סעודה, ראה פסחים קי"ט ובירושלמי ובתוספתא שם, וכנראה היו גם חכמי התלמוד מסופקים בהוראת מלה זו ולכן רבו המחלוקות בפירושה (ראה תשבי וערוך הוצאות לנדא).

מאמר המשנה בפסחים: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן ענינו כי אסור לאכול מאומה אחר אכילת קרבן פסח בכדי שיהי' טעם הפסח בפי האוכלים, ובתור זכר לזה אנו אוכלים עתה בלילי פסחים כזית מצה אחר הסעודה ואיז טועמין אהר זה כלום.

והמנהג הוא שבעל הבית שובר המצה האמצעית משלשת המצות שבקערה לחצאין וטומן החצי תחת הכר לפני אמירת ההגדה, וזהו ג"כ אחד מן הדברים שמעוררין, תמהון בילדים בכדי שישאלו וההטמנה זכר למשארותם צרורות על שכמם, לכן יש כעת שנוהגים שלוקחים את האפיקומן בטרם שיתנו אותו תחת הכר על שכמם. ובעל הלכתא גבורתא בכלליו דפ"ו כותב: וכן ראיתי שבשעה שאבי ע"ר מרן רבן של כל ישראל (בעל תפארת ישראל) בצע המצה האמצעית לשנים היה משלשלה לאחוריו על שכמו ואמר שעשה זאת לקיים מה שנאמר: משארותם צרורות על שכמם. ואחר הסעודה יקח חצי המצה מתחת הכר ויחלק לכל המסובין כזית ממנה. הילדים נהגו לגנוב את חצי המצה מתחת כר אביהם,

ודא להחזיר אותה עד אשר יבטיח להם איזו מתנה. ויש זכר לזה בדברי הגמרא: חוטפין מצה בלילי פסחים בשביל התינוקות שלא ישנו (פסחים קי ט). ואף כי הענין שם הוא כי ימהרו למען שלא יאחרו אמירת ההגדה ואכילת מצה. ויש נוהגים להטמין התיכה מאפיקומן ושומרים אותה משנה לשנה ואומרים שיש בזה סגולה למי שתועה בדרך להזכירו על ידה ויבוא אל הדרך הישרה. וגם לשמירה משריפה ר״ל. ויש נוהגין לנקוב חתיכה מאפיקומן ולתלותה על הקיר או להטמין אותה באחת מכנפות הציצית (ראה אוצר ישראל).

חוץ מכל האמור ונזכר. ישנם עוד מנהגים שונים. ובחלקיהם גם משונים ונזורים מאתנו. הנהוגים ביחוד אצל אחינו הנדחים בארצות המזרח הרחוקות. כך. למשל יש מנהג אצל היהודים בארצות טורקעסטאַן ועראַביסטאַן שבאסיה. כי יחוגו את ליל הסדר בחבורה (כדין וכמנהג ישראל הקדום). ואחד מבני החבורה יתחפש לשליח מדרך רחוקה בבגדים ונעלים קרועים ובלויים וידפוק על פתח בית המסובין. ויתנו לו להכנס רק אחרי שיוכיח שהוא שליח מיוחד שבא עכשיו מעה״ק ירושלים. ובהכנסו יספר נפלאות מעה״ק. וכשישאלוהו מה דעת חכמי ירושלים ורבניה על הגאולה ובנין ביהמ״ק יענה באריכות שחכמי ירושלים הבטיחוהו שהגואל עתיד לבוא והמקדש עתיד להבנות עוד בשנה זו. והם שלחוהו לבשר זאת בכל תפוצות הגולה. לשמע הבשורה הזאת יקומו כל בני החבורה וישמחו ויגילו בריקודים ובמחולות. כל המנהגים האלה מראים בעליל עד כמה נשרשה חבת הארץ עמוק עמוק בלבות עמנו וגם יראו על הקשר המקובל שבין גאולת מצרים ובין הגאולה לעתיד בב״א.

פ״ט

סמני הסדר.

קדש ורחץ. כרפס יחץ. מגיד רחצה (נ״א רחץ). מוציא מצה. מרור כורך. שלחן עורך. צפון ברך. הלל נרצה.

את הסימנים הללו חיבר רש״י ז״ל. ובמחזור ויטרי מרבינו שמחה שהיא תלמיד רש״י מביא סימני הסדר שחיבר רבינו שלמה בן יצחק ז״ל. והסימנים הללו כוללים כל עניני הסדר. ובאבודרהם מביא עוד הרוזים כאלו. וזה לשונו:

אלו החרוזים מצאתי סימן לסדר הפסח:

א׳ קדש והתקדש. טבול ופרוס. רחץ ובצע. וחוק מצה שמור מרור אכול ולחם סתרך. ומזונך על כוס והללך גמור.

ב) יקדש יטהר׳ וכרפס יחצה׳ ודורש ונוטל ללחם ומצה׳ ומרור וכורך ואוכל פרוסה׳ ונקי וזמן והלל בדיצה׳

ג) קדוש ידי אדם וטבול בצעו׳ יגיד בגפן יד יציאת מצה׳ מרור וטבול גם כריכה וסעוד מצה ידי מזון והלל יצא׳

ד) קדש בכוס ראשון ובירק גנך טבל׳ והגדה בכוס שני אמור׳ ברך על הלחם ואכל מצה על מרור ובכריכה דבר הלל גמור׳ ואכול סעודתך ומצתך׳ ופן תפטור לאחריה׳ אפיקומן שמור׳ וכוס שלישי על מזונך צורך ברך׳ וברביעי זכור הלל גמור׳ לחי בציון תעשה את פסחך׳ בעלות מקום הנעצוץ קנה ומורי׳

והרז״ה עשה סימני הסדר שעשה רש״י ז״ל בחרוז כזה:

קַדֵּשׁ וּרְחַץ	מָרוֹר כּוֹרֵךְ
כַּרְפַּס יַחַץ	שֻׁלְחָן עוֹרֵךְ
מַגִּיד רָחַץ	צָפוּן בָּרֵךְ
מוֹצִיא מַצָּה	הַלֵּל נִרְצָה

אולם בכל העולם נתקבלו סימני הסדר שחיבר רש״י ז״ל וכן אך המה נדפסו בכל ההגדות׳

קצת דיני ומנהגי סדר ליל פסח׳

נהגו ישראל קדושים בליל התקדש החג בליל פסח בשובם מבית התפלה לביתם אז כבר יהיה השלחן ערוך בכלים נאים יפים להגדיל שמחת החג, ומטה ומושב להסיבה בסדין נקי וגם יין לארבע כוסות, כי כולם, גם הנשים והקטנים, חייבים בשתיית ארבע כוסות בליל פסחים, ויסדר בכונה רבה את הקערה ויניח לפי הסדר המבואר כפי האר״י ז״ל או לפי הגר״א ז״ל.

לפי הגר״א ז״ל

לפי האר״י ז״ל

הזרוע נוטלים בשר מבושל זכר לקרבן פסח וביצה זכר לחגיגה. למרור לוקחים חזרת (קריין) או חסה (סאלאט). לכרפס נוטלים תפוחי אדמה או צעללער. חרוסת עושים מאגוזים ותפוחים מעורבים עם זנגביל (אינגבער) מתוקן ושופכין לתוכו מעט יין זכר לטיט. לכריכה זכר למקדש כהלל לוקחים חזרת מגוררת על מגרדת (רייבאייזען).

אחר שהכין בעל הבית הכל מוזגים משרתו או אחד מבני ביתו הכוסות והוא מקדש על היין וכן כל בני ביתו, וזו הכוס הראשונה מארבע כוסות. ואח״ז רוחץ ידיו ואינו אומר ברכת נטילת ידים ואוכל כרפס, טובל במי מלח פחות מכשיעור כזית בכדי שלא יצטרך לברך ברכה אחרונה, ומכוון בברכה זו גם על המרור שאוכלין בתוך הסעודה, ואח״כ נוטל המצה האמצעית משלש מצות ושובר לשתיים, החצי האחד מטמין תחת הכר לאפיקומן והחצי השני מניח על מקומו הראשון.

מניף הקערה עם מה שבה ומתחיל הא לחמא. בכדי שהבן ישאל מה נשתנה, מוזגין כוס השניה והבן שואל מה נשתנה, והאב משיב עבדים היינו וגומר כל ההגדה עד גאל ישראל, ושותים כוס השני ומברכין בורא פרי הגפן. ונוטלין ידים ומברכין ברכת על נטילת ידים, יבצע מהמצה הפרוסה ומהעליונה ומברך המוציא וברכת אכילת מצה וכן נותן לכל אחד מב״נ כזית מצה, ואח״כ לוקחים מרור ומטבילים בחרוסת ומברכים על אכילת מרור ואכלו בלא הסיבה, ואח״כ נוטלין ממצה האחרונה שתי חתיכות ונותנין ביניהן מרור מטובל בחרוסת ואומרין כן עשה הלל וכו׳ וגם נוהגין לאכול ביצים מבושלות בליל פסח ואח״כ אוכלים הסעודה ומתענגים על רוב כל. ויש נוהגין לאכול כל הסעודה בהסיבה.

אחר גמר הסעודה נוטלין חצי המצה שנטמן תחת הכר לאפיקומן וכל אחד מב״נ אוכל כזית זכר לקרבן פסח שנאכל על השובע. ואחר אכילתו אסור עוד לאכול בלילה הזה. ומוזגין כוס שלישי ומברכין ברכת המזון, אם שכח לאכול האפיקומן ונזכר אחר ברכת המזון נוטלין ידיהן עוד הפעם ומברכין המוציא על האפיקומן ומברכין ברהמ״ז בלא כוס, ואם נאבד האפיקומן יוכל לקחת חצי מצה אחרת ואוכל לשם אפיקומן, ואח״כ פותחין הדלת ואומרים שפוך חמתך ומוזגין כוס הרביעי ואומרים ההגדה עד מלך מהולל בתשבחות ושותים הכוס ומברכים ברכת על הגפן ומסיימין ההגדה בכל מקום כפי מנהגו.

ערוב תבשילין.

אם חל ע״פ ביום ד׳ לוקחין מצה שלמה וכזית תבשיל או בשר או ביצה צלויה ומניחין על המצה ואומרין:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל מִצְוַת עֵרוּב:

בַּהֲדֵין עֵרוּבָא יְהֵא שָׁרֵא לָנָא לְמֵיפֵא וּלְבַשָּׁלָא וּלְאַטְמָנָא וּלְאַדְלָקָא שְׁרָגָא וּלְמֶעְבַּד כָּל־צָרְכָּנָא מִיּוֹמָא טָבָא לְשַׁבְּתָא לָנוּ וּלְכָל־יִשְׂרָאֵל הַדָּרִים בָּעִיר הַזֹּאת:

קַדֵּשׁ וּרְחַץ. כַּרְפַּס יַחַץ. מַגִּיד רָחְצָה. מוֹצִיא מַצָּה.
מָרוֹר כּוֹרֵךְ. שֻׁלְחָן עוֹרֵךְ. צָפוּן בָּרֵךְ. הַלֵּל נִרְצָה.

קַדֵּשׁ. בליל פסח כשבא מבה״כ יהא שלחנו ערוך והכל על הקערה נערך כדי שיקדש משחשיכה:

הֲרֵינִי מוּכָן וּמְזֻמָּן לְקַיֵּם מִצְוַת כּוֹס רִאשׁוֹן מֵאַרְבַּע כּוֹסוֹת, לְשֵׁם יִחוּד קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׁכִינְתֵּיהּ עַל יְדֵי הַהוּא טָמִיר וְנֶעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל: ויהי נועם וכו׳

בשבת מתחילין כאן:

בלחש וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר:

יוֹם הַשִּׁשִּׁי: וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה, וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אוֹתוֹ, כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

בחול מתחילין כאן:

על היין סַבְרִי מָרָנָן וְרַבָּנָן וְרַבּוֹתַי:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר בָּחַר־בָּנוּ מִכָּל־עָם. וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל־לָשׁוֹן, וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו. וַתִּתֶּן־לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה (בשבת שַׁבָּתוֹת לִמְנוּחָה וּ) מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה, חַגִּים וּזְמַנִּים לְשָׂשׂוֹן (אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה וְ) אֶת יוֹם חַג הַמַּצּוֹת הַזֶּה, זְמַן חֵרוּתֵנוּ (בְּאַהֲבָה) מִקְרָא קֹדֶשׁ זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם. כִּי בָנוּ בָחַרְתָּ וְאוֹתָנוּ קִדַּשְׁתָּ מִכָּל־הָעַמִּים (וְשַׁבָּת) וּמוֹעֲדֵי קָדְשֶׁךָ (בְּאַהֲבָה וּבְרָצוֹן) בְּשִׂמְחָה וּבְשָׂשׂוֹן הִנְחַלְתָּנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ מְקַדֵּשׁ (הַשַּׁבָּת וְ) יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים:

במוצאי שבת מוסיפין:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא מְאוֹרֵי הָאֵשׁ:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְחוֹל, בֵּין אוֹר לְחשֶׁךְ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לָעַמִּים. בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בֵּין קְדֻשַּׁת שַׁבָּת לִקְדֻשַּׁת יוֹם טוֹב הִבְדַּלְתָּ. וְאֶת יוֹם הַשְּׁבִיעִי מִשֵּׁשֶׁת יְמֵי הַמַּעֲשֶׂה קִדַּשְׁתָּ. הִבְדַּלְתָּ וְקִדַּשְׁתָּ אֶת עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בִּקְדֻשָּׁתֶךָ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמַּבְדִּיל בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם שֶׁהֶחֱיָנוּ וְקִיְּמָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לַזְּמַן הַזֶּה:

ושותה בהסבת שמאל רובו של כוס:

ורחץ. בעל הבית נוטל ידיו בלי ברכת נטילת ידים:

כרפס. בעל הבית ליקח כרפס פחות מכזית ויטבול במי מלח או בחומץ ויברך:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה:

ויתן גם לבני ביתו.

יחץ. יקח המצה האמצעית מן ג׳ המצות ויבצענה לשתים ויכוין לבצוע חלק א׳ גדול משני והצפינו לאפיקומן והמנהג להצניעו בין כר לכסת תחת מראשותיו.

מגיד. מגלין המצה ונוטלין הביצה והזרוע מעל הקערה ומגביהין אותה ואומרין הא לחמא בקול רם:

הִנְנִי מוּכָן וּמְזֻמָּן לְקַיֵּם הַמִּצְוָה לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם לְשֵׁם יִחוּד קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּשְׁכִינְתֵּהּ עַל יְדֵי הַהוּא טָמִיר וְנֶעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

הָא *)לַחְמָא עַנְיָא דִּי אֲכָלוּ אַבְהָתָנָא בְּאַרְעָא דְמִצְרָיִם. כָּל־דִּכְפִין יֵיתֵי וְיֵכוֹל. כָּל־דִּצְרִיךְ יֵיתֵי

הא לחמא הנה, זהו לחם העני שאכלו אבותינו בארץ מצרים. **ייתי ויכול** כל מי שהוא רעב יבא ויאכל. כי׳ שהזמנה זו מוסבה גם על אינם יהודים וכמאמרז״ל מפרנסין עניי א״ה עם עניי ישראל (ועכו״ם). **ייתי ויפסח** כל מי שהוא צריך וזקוק לכך (רק ישראל)

---

*) רבים נתקשו למצוא את הקשר הפנימי שבין שלשת הבבות הא לחמא וכו׳ כל דכפין וכו׳ והשתא הכא וכו׳. ולפי האמת נראה שבאמת אין קשר ישר בין הבבות וכל המאמר הא לחמא וכו׳ הוא כעין הקדמה לכל ההגדה וכמו שנהגו בהקדמות - כלומר, כעין הרצאת הענין שנכתב הרבה בספרים ישנים. והיא הנה נכתב בהקדמות זו את הבבות גם המבוארים, וביחוד הבבות, עד שנעשה דברים: א) טעם אכילת מצה, ומשום הא לחמא עניא וכו׳

וּפֶסַח. הָשַׁתָּא הָכָא, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דְיִשְׂרָאֵל. הָשַׁתָּא עַבְדֵי, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי חוֹרִין:

מוזגין לו כוס שני, ומצוה להסיר הקערה מעל השולחן כדי שישאלו התינוקות: הלא עדיין לא אכלנו? וישיב להם שאסור לאכול בטרם יספרו בשבחו של מקום ובספור יציאת מצרים, ותקנו חז"ל שהבן או אחד מבני הבית ישאל את השאלות האלו לקיים: כי ישאלך בנך לאמר (שמות י"ג י"ד). ואם אין שום אדם שישאלו הוא ישאל לעצמו.

***מַה־נִּשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה מִכָּל־הַלֵּילוֹת, שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין חָמֵץ וּמַצָּה הַלַּיְלָה הַזֶּה כֻּלּוֹ מַצָּה: שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין שְׁאָר

יצא ויקיים מצות חג הפסח. **השתא הכא** בשנה הזאת אנחנו עודנו פה (בגלות), אולם בשנה הבאה נהיה בארץ ישראל. **השתא עבדי** בשנה הזאת עבדים אנחנו, אולם בשנה הבאה נהיה בני חורין חפשים.

מה נוסח' מדוע. **נשתנה** הנו"ן בקמץ כדין נתפעל בנחי ל"ה. **הלילה הזה** לילה לשון זכר אעפ"י שצורת המלה צורת נקבה היא בכ"ז היא זכר ומפני שבאה צורה מורכבת ומליל צורת זכר. **אנו אוכלין** אנו רשאים לאכול, ויותר נכון לאכול בין חמץ ובין מצה. **כלו מצה** דהיינו

ב) על ענין צדקה, דהיינו כל דכפין וכו' ג) על הקבוץ בבין גאולת מצרים ובין הגאולה העתידה, דהיינו השתא הכא וכו'.

אולי בכל זאת יש' אפשר למצוא קשר בין הבבות בשני אופנים. א) כבר נזכר בהגהה כי קשה להאמין שהמאמר הא לחמא וכו' נתחבר בבבל, אלא נראה יותר שנתחבר בזמן יותר מאוחר. ומאחרי שידוע שהעלילה הנמבזה עלילת הדם התחילה עוד בזמן קדום מאד והעלילה היתה בעיקר שאנו משתמשים בדם לערבו במצה ר"ל, לכן אפ"ל שכל המאמר הזה בא לבטל האשמה העלילה הנוראה וה"פ: הא לחמא עניא, הלחם הזה, המצה, הוא לחם עוני פשוט, קמח עם מים, בלי תערובת שומן או משקה. ודא ראיה שאנו מזמינין את כל, כל דכפין ייתי ויכול, יבוא ויטעום ויראה ויוכח, ונוטר בנחמה השתא הכא, רק בשנה הזאת נהיה עוד פה ונסבול גם ע"י עלילות כאלו, אולם בשנה הבאה בארעא דישראל, נהיה בני חורין על אדמתנו ולא ישלטו בנו זרים (תודת ישראל). ב) י"ל שבבא הב' היא עיקרית: כל דכפין ייתי ויכול, הוא מזמין לכל עני ולכל רעב שיבא להסתופף ולאכול, אך מקודם אומר כמתנצל על שהוא מזמין אל לחם כחוש ודל כזה (ביחוד מאחרי שההזמנה מכוונת גם לגוים וכמבואר בפירושנו) הא לחמא עניא וכו', בלילה הזה אין לנו לחם אחר אלא זה שאכלו אבותינו במצרים. ובבבא הג' ממשיך ע"פ דברי חז"ל: גדולה צדקה שמקרבת הגאולה, כי בזכות כל דכפין וכו' השתא הכא וכו' עוד בשנה זו תבא הגאולה (מעין זה במרגליתא דרב).

**) שורש המלה "שנא" בארמית כמו "שנה" בעברית ובכן שורשה נכון הן נזכר והן נקבה (ולא כמש"כ במחזור ויטרי דהא' לשון נקבה). והגירסא "שנתא" איננה נכונה, כי כמו שאי אפשר לומר בעברית "שנתה" כך אי אפשר לומר בארמית "שנתא". ועוד שב"שנתא" לא יתאים לומר "די" (רו"ו היידנהיים בהערותיו להגדה).

***) אם נתבונן על ארבעת השאלות נמצא שבהן נרמזות הסתירות היוצאות ומתנגדות בענינה זה המעוררות תמהון בלב השואל: אנו אוכלין בלילה הזה כלו מצה המורה על עוני ושעבוד, אנו אוכלין מרור המורה ג"כ על מרירות השעבוד; לעומת זאת אנו מטבילין שתי

יְרָקוֹת, הַלַּיְלָה הַזֶּה מָרוֹר: שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אֵין אָנוּ מַטְבִּילִין אֲפִילוּ פַּעַם אֶחָת, הַלַּיְלָה הַזֶּה שְׁתֵּי פְעָמִים: שֶׁבְּכָל־הַלֵּילוֹת אָנוּ אוֹכְלִין בֵּין יוֹשְׁבִין וּבֵין מְסֻבִּין, הַלַּיְלָה הַזֶּה כֻּלָּנוּ מְסֻבִּין:

מחזירין הקערה על השולחן, ותהא המצה מגולה בשעת אמירת ההגדה, ונכון לפרש ההגדה לנשים ולילדים בלשונם:

לקיים מה שאמר הכתוב והגדת לבנך וכו' (שמות י"ג י"ח) משיב האב לשואל:

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרָיִם. וַיּוֹצִיאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה. וְאִלּוּ לֹא הוֹצִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, הֲרֵי אָנוּ וּבָנֵינוּ וּבְנֵי בָנֵינוּ מְשֻׁעְבָּדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרָיִם. וַאֲפִילוּ כֻּלָּנוּ

שלא נחפז לאכול נאם בלילה הזה אסור גם לאכלו נאם אחר זמנו [illegible]. **שאר ירקות** [illegible] נחזור אחרי מרור דוקא. **הלילה הזה מרור** ובלילה הזה מצווים אנו לאכול ונאכל מרור. והגירסא „כלו" מרור בלתי נכונה משום דבאמת אוכלין גם שאר ירקות בטבול ראשון (תוס' פסחים קט"ו ע"א ד"ה הלילה). **מטבילין** טבול ירקות בתוך הסעודה, כי כך היה מנהגם לאכול כל מיני ירקות רק בטבול. והכוונה שאין אנו מצווים להטביל בשאר לילות אפי' פעם אחת וגם אין אנו רגילים בזה קודם האכילה. **שתי פעמים** דהיינו טבול ראשון דשאר ירקות (כרפס) ושני של המרור ושני הטבולים הם של מצוה ושניהם לפני הסעודה. **מסבין** השאלה הזאת נתוספה במקום שאלת כלו צלי שבזמן הבית וכמבואר במשנה.

לפרעה מלך רשע. **במצרים** ארץ מלוכה רשעה. ומתחלה התחילה בעבדים היינו בכדי לענות על פי שאלות הבן ע"ד הענינים האמורים על השעבוד ושאלותיו בהעדר [illegible], וגם בכדי שנזכור בשחרורנו את זמן שעבודנו ולא נתגאה, וזהו מובן דברי שמואל (בפסחים קט"ז ע"א) שמתחיל בגנות ועבדים היינו. **ויוציאנו ה' אלהינו** רק הבי"ת הוציאנו, כי אבותינו בכחותיהם ובשכלם אפילו בעזרת כל החכמות והתחבולות לשונם לא היינו יכולים לצאת. ואף אילו בלעדי הקב"ה כביכול הכתוב **ביד חזקה ובזרוע נטויה** הוציאנו. **משעבדים היינו לפרעה במצרים** בלי הגאולה ע"י הקב"ה בעצמו לא הי' ביכלתנו לצאת בכחותינו ע"י [illegible] אז אנו ובנינו ובני בנינו משעבדים היינו לאבית לפרעה מלך רשע ארץ (פרעה הי' כינוי לא שמו הפרטי של המלך אלא שם משפחת המלוכה וגם המלכים הבאים נקראו בשם פרעה אלא בתוספת כנוי כגון פרעה נכה [מלכים ב' כ"ג כ"ט] וכדומה) ושבית במצרים ארץ רשעה ונגד אנו לא היינו יכולים לצאת (ואם כן יתכן להסביר הגירסא לפרעה ולא במחזור ויצרי במקום לפרעה [illegible] רק במצרים).

פעמים כדרך העשירים ואנו אוכלין מסובין כבני חורין. ובתשובת עבדים היינו וכו' ויוציאנו ה' אלהינו משם יש' [illegible] גם התשובות הללו, כי מנהגי [illegible] הם מאחרי שמקודם היינו עבדים ועל שם זה נאכל מצה ומרור, אולם אח"כ ויוציאנו וכו' ולכן נטביל שתי פעמים ונאכל מסובין כבני חורין (אברבנאל).

חֲכָמִים, כֻּלָּנוּ נְבוֹנִים, כֻּלָּנוּ זְקֵנִים, כֻּלָּנוּ יוֹדְעִים אֶת־הַתּוֹרָה, מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרָיִם. וְכָל־הַמַּרְבֶּה לְסַפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם הֲרֵי זֶה מְשֻׁבָּח:

*מַעֲשֶׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן־עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן שֶׁהָיוּ מְסֻבִּין בִּבְנֵי־בְרַק, וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל אוֹתוֹ הַלַּיְלָה עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם, רַבּוֹתֵינוּ הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית:

חכמים בעילוי דעלמא וגם במובן של פקחים ובעלי שכל והיינו יכולים לטעות ולחשוב כי אנחנו בשכלנו החריף ובחכמתנו אלו היינו שם היינו מספיקים להמציא תחבולות לצאת משעבודנו. **נבונים** מבינים דבר מתוך דבר והיינו יכולים ללמוד מאופני שחרור עמים משועבדים אחרים והשתמש באמצעיהם. **זקנים** בעלי נסיון ועשירים בנסיונות. **מצוה עלינו וכו'** כי חכמה ותבונה ונסיון לא היו מועילים כלום וכנ"ל וגם ידיעת התורה ועניני יצ"מ מתוך התורה לא תפטרנו מספור יצ"מ כי כשם שהגאולה לא הלאומית על גאולת אבותינו לבד אלא גם הבנים ובני הבנים עד סוף כל הדורות נגאלו כך גם עלינו לספר לבנינו ולבני בנינו. **וכל המרבה וכו'** אלא נוסף לכתוב בהכתוב בתבונתנו בנסיונותינו וידיעתנו בתורה נרבה לספר ביצ"מ ולהאריך בפרטיו ובתאורי הנסים והגאולה כדי להשריש בלב בנינו.

מעשה וכו' המעשה הזה מתאר באופן יפה את האמור מראשה, כי המעשה זה ראיה ברורה לכל הנ"ל מאחרי שלמעלה מכל ספק כי ר"א ור"י וראב"ע ור"ע ור"ט ראשי וחכמי הדור ההוא די חכמים די נבונים די זקנים ודי יודעים את התורה היו ובכל זאת לא חדלו מלספר ביצ"מ כל הלילה וכו'.

---

*) יש לשאול א) מה היו במעשה הזה שחכמי וגדולי הדור נתאספו בבני ברק, מקום ישיבתו של ר"ע, ואפילו ר"א שהוא ר"א בן הורקנוס או ר"א הגדול רבו המובהק של ר"ע שהיה כבר זקן ומופלג בימים ההם ואפי' ר"י הנשיא באושא (אחרי מות ר"ג) שבירה עד"א לבא אל ר"ע ולבקרו בישיבתו בבני ברק דוקא בליל פסח, הלא דבר הוא? ב) למה מדגיש בעל ההגדה שהיו מספרים ביצ"מ „כל אותו הלילה" חוץ מזה הידיעה לפני לילה · עוד מוסיף אותו בכדי להטעים עוד יותר את חשיבות הלילה ההוא, מה זה? אולם אפ"ל כי חשיבות גדולה היתה לאספה ולהתיעצות הקברניטים ומנהיגי הדור בלילה ההוא, כי אפ"ל שהיו זה לפני מרד בר כוכבא בימי מלוכת אדריינוס או עוד לפני זה בהתחלת המרד בבית רומי. וכידוע היה ר"ע כמעט היחיד בין חכמי ישראל שהיה בעד המרד וגם תומך בבר כוכבא במקום ששאר חכמים וביחוד ר' יהושע התנגדו לזה ובכן יכול להיות שחכמי הדור התאספו אז אצל ר"ע בכדי לדון ולהתיעץ בשאלה החשובה והקשה הזאת, ואולי גם הטריחו א"ע לבא אל ר"ע אל מקומו בכדי לעכבו מלהשתתף במרד. ומובן מאד שהענין הנכבד הזה היה קרוב אל ענין יצ"מ כי גם פה היתה השאלה אם נלחם או נצפה לישועת ולנסי הקב"ה ובכן מובן שהיו שקועים בספור יצ"מ „כל אותו הלילה" עד שאפי' לא זכרו זמן קר"ש.

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן־עֲזַרְיָה הֲרֵי אֲנִי כְּבֶן שִׁבְעִים שָׁנָה וְלֹא זָכִיתִי שֶׁתֵּאָמֵר יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּלֵּילוֹת עַד שֶׁדְּרָשָׁהּ בֶּן־זוֹמָא, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ט״ז ג׳) לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ, יְמֵי חַיֶּיךָ הַיָּמִים, כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ הַלֵּילוֹת. וַחֲכָמִים אוֹמְרִים, יְמֵי חַיֶּיךָ הָעוֹלָם הַזֶּה, כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ לְהָבִיא לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ:

בָּרוּךְ הַמָּקוֹם, בָּרוּךְ הוּא. בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל. בָּרוּךְ הוּא: כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה בָנִים דִּבְּרָה תוֹרָה, אֶחָד חָכָם, וְאֶחָד רָשָׁע, וְאֶחָד תָּם, וְאֶחָד שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל:

חָכָם מַה הוּא אוֹמֵר (דברים ו׳ כ׳) מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם: וְאַף אַתָּה אֱמָר־לוֹ כְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח* אֵין מַפְטִירִין אַחַר הַפֶּסַח אֲפִיקוֹמָן:

אמר ראב"ע וכו' המאמר הזה ג"כ מקושר עם המשנה הקודמת שבשם ידו נדע את החיוב לספור יצ"מ בלילה והרי למעלה שספרו ביצ"מ כל אותו הלילה ישוב כנגד מיתני להשבים את התוכחה הנ"ל בזה שאפי' זקן צריך לספר ביצ"מ שהרי ראב"ע הי' אז כבר דבריו כבן שבעים ולעשי"ו כי שהר יאמר שצריך לספר ביצ"מ. **כבן שבעים** הוא מהכרי המפרשים שהי' נער ויקפצה עליו זקנה וכבר אמר כבן שבעים התשובה "לבן" הקן ואמר שנעשה בשעה לאחר מעשי פתות וכמפרש הגמרא. **ולא זכיתי שתאמר** לא זכיתי לדעת מקור החיוב לאמירת יצ"מ בלילה. **שדרשה ב"ז** לפי הנראה מתוכו מעתה כי ב"ז הי' מתלמידי ר"ע וראה הי' לפי הנראה מוכח שם במשנה הנ"ל ולפ"ז יש עוד אופן בליבי לדבר בני המאמרים.

ברוך המקום וכו' מכאן מתחלת התוספת הראשונה להגדה (עיין מבוא אות ה') ובעה"ב מתחיל לדרוש בענין ד' בנים ומברך ומקדים ארבע ברכות כנגד ארבעה בנים. **דברה תורה** מתוך לשון וסגנון ארבעת הפסוקים שבתורה המזכירים בנים בדבר יצ"מ יש להכיר נגדי בכולם היה נד' בנים שונים בדעותיהם בהשגותיהם ובמדותיהם.

ואף אתה אמור לו וכו' מאחר שהוא חכם ולא שאל סתם מה זה כמש"כ הפ' מה העבודה הזאת כרשע אלא שאל על הפרטים העדות החקים והמשפטים גם עליך לענות לו בפרטות ולבאר לו כל הלכות הפסח עד גמירא דהיינו עד אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שבזה נגמרו הלכות הפסח.

---

*) בכמה הגדות יש גרסאות למה אלא הרשע והחכם משיב לפי לשון הפסוקים ונייר נח יעיב גם לחכם כתשובת הכתוב שבו כתובה השאלה בפי' והתחכם (ו' כ') בכתובי עבדות בנך עבדים היינו לפרעה במצרים וכו'? ואם הלא נוסיף ולדרוש הי' יכול לשבת וכו'

רָשָׁע מַה הוּא אוֹמֵר (שמות יב כו) מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם. לָכֶם וְלֹא לוֹ. וּלְפִי שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן הַכְּלָל. כָּפַר בְּעִקָּר, וְאַף אַתָּה הַקְהֵה אֶת שִׁנָּיו וֶאֱמָר־לוֹ (שמות יג ח) בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְיָ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם. לִי וְלֹא לוֹ. אִלּוּ הָיָה שָׁם. לֹא הָיָה נִגְאָל:

תָּם מַה הוּא אוֹמֵר (שמות יג יד) מַה־זֹּאת. וְאָמַרְתָּ אֵלָיו בְּחֹזֶק יָד הוֹצִיאָנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

וְשֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאוֹל אַתְּ פְּתַח לוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר (שם יג ח) וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר, בַּעֲבוּר זֶה עָשָׂה יְיָ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:

כפר בעקר כפר בכל עיקר יצ"מ ובעיקרי האמונה. **הקהה את שניו** ר"ל דברים כנגד תשובה לו תשובה שניהם, דברים חדים המקהים את השנים. **תם** מי שאינו יודע להסביר ולהבחין את שאלתו כהחכם או כהרשע אלא שואל סתם מה זאת. **שנאמר והגדת וכו'** בהיא המצוה מה"ת לספר (לבן) ביצ"מ וכמש"כ הרמב"ם בפ"ז מהל' חו"מ ומכוון בהלל האחרים הוא אף שאינו על שאלותיהם ומוכרח לעשות זאת, לא כן אלה שאינו יודע נשאל הוא פותח לו רק נותן מצות ספור יצ"מ.

כמו שנשנה בתשובת הרשע ובעל"פ מה הוניח תשובת הקרא? אומם י"ל כי תשובת הכתובים שם עבדים היינו וכו' אותות ומופתים וכו' ואותנו הוציא וכו' נותן תשובה אותנו וכו' נכללה בתוך ספורי ההגדה המתחילים לפי פרשיותיהם העיקריות בעבדים היינו וכו' ומסבבים באותות ובמופתים ובספורי המכות וכו' ומודים בגאולה וי"ל כי באמרי ואף אתה אמור לו בהלכות הפסח באמת הכונה ביאור לו את כל ההגדה (ועיין דיבור הלכות קרבן הפסח ואפילו אלה גם הלכות סדר ליל פסח) עד הסוף בהיות אין מפטירין וכו'. ונהמ"ל יש להוסיף עוד כי במשנה' פ"י דפסחים מדברת המשנה על סדר ליל פסח ומשנה ב' מזגו לו וכו' עד משנה ח' המתחילה באין מפטירין וכו' ובכן כוונתו כל הסדר עד אין מפטירין וכו' שבו נגמר הסדר במשנה.

*) על הריבוי הידועה בדבר בה רבים בעיה ההבדל בין שאלת החכם והרשע והנה גם החכם אמר אתכם י"ל בדרך פשוט כי כל מי שהדר אל הוא לשונו הקי' יודע כי לי קך לי גלי נכם נכס באי לשאול כל זולת נגמרו, לא כן אותי אותך אותם וכו' אינם בוננים את הזולת ומכונים להשמע נמשל אותי עפ"י עיקר אולם גם האחר. וכן דרשו הכז"ל בגמ' (ביצה ל"ד ע"א) על הכתוב (ביהושע כ"ג ב"ו) עד השמידו אותכם (ומובן שאין שום הבדל נעני זה בין אותכם ובין אתכם (והגי' אותיכם ביו"ד היא מוטעת וכמו בהגיה המהרש"ל שם) אותי ואתכם יעיי"ש (יעב"ץ). אך מזה הנה בולט ההבדל הגדול שבין שאלת החכם והרשע גם מכל סגנוי השאלות. החכם אומר עדות חוקים ומשפטים והרשע אומר עבודה (ובירושלמי באמת נוסף מה התורה הזה באתם ומריתון וכו'). החכם אומר את ה' „אלהינו" ובזה כפר אמר בנם אלהיו ומוציא אינו מוציא את עצמו, לא כן הרשע, הוא אומר רק לכם. והתשובה של לכם ולא לו בתשובה באה באמת רק בכדי נהרגית את שניו בלי ולא לו אולם העובדה שהוא רשע מוכחה לנדי מתוך כל שאלתו. ישנו הכל נערך נדעת כי יש נוסחה בשאלת החכם „אותנו" במקום אתכם.

יָכוֹל מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ. תַּלְמוּד לוֹמַר בַּיּוֹם הַהוּא. אִי בַּיּוֹם הַהוּא יָכוֹל מִבְּעוֹד יוֹם. תַּלְמוּד לוֹמַר בַּעֲבוּר זֶה. בַּעֲבוּר זֶה לֹא אָמַרְתִּי, אֶלָּא בְּשָׁעָה שֶׁיֵּשׁ מַצָּה וּמָרוֹר מֻנָּחִים לְפָנֶיךָ:

מִתְּחִלָּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ. וְעַכְשָׁיו קֵרְבָנוּ הַמָּקוֹם לַעֲבוֹדָתוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר (יהושע כ״ד ב׳) וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל־כָּל־הָעָם. כֹּה־אָמַר יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַנָּהָר יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם, תֶּרַח אֲבִי אַבְרָהָם וַאֲבִי נָחוֹר, וַיַּעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים: וָאֶקַּח אֶת־אֲבִיכֶם אֶת־אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר וָאוֹלֵךְ אוֹתוֹ בְּכָל־אֶרֶץ כְּנָעַן, וָאַרְבֶּה אֶת־זַרְעוֹ וָאֶתֶּן־לוֹ אֶת־יִצְחָק: וָאֶתֵּן לְיִצְחָק אֶת־יַעֲקֹב וְאֶת־עֵשָׂו. וָאֶתֵּן לְעֵשָׂו אֶת־הַר שֵׂעִיר לָרֶשֶׁת אוֹתוֹ, וְיַעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ מִצְרָיִם:

*בָּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל, בָּרוּךְ הוּא. שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חִשַּׁב אֶת הַקֵּץ, לַעֲשׂוֹת כְּמָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם אָבִינוּ בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים. שֶׁנֶּאֱמַר (בראשית ט״ו י״ג) וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה: וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל:

יכול מראש חדש וכו' ואחרי בהספיק נגיד נזכיר את התשובות השונות של הבנים השואלים ידבר עמהם. עם כל אחד לפי דעתו וקודם מדבר אל החכם שהוא מתעמק בפרטים ויאמר לו יכול מר"ח מפני שכתוב החדש הזה לכם וכו' ראשון הוא לכם וכו' ומפורש מתוך הכתובים כי התשובות מתחילה מר"ח וגם מתחילין לשאול ולדרוש מר"ח.

מתחלה עובדי ע"ז וכו' בזה פונה אל הרשע כשאלת חכז"ל ... ומוכיח לו כי גם לו יש עוד תקוה שהרי גם אבותינו היו מתחלה עובדי ע"ז וכו'. ולפי דברי חכז"ל מתחיל בגנות ומסיים בשבח.

---

*) יש נוסחאות לומר ברכה שלמה על שמור הקב"ה את הבטחתו לישראל ... ויכזב ח"ו? אולם י"ל כי הקב"ה הבטיח לא"א רק גר יהיה זרעך וכו' ואחרי כן יצאו וכו' ולא פירש איזה זרע ולמי תולדותיו מתכון ואם גם אמר ביצחק יקרא לך זרע עדיין היה אפשר להיות עשיו ולכן אומרים אנו ברוך שומר הבטחתו "לישראל" על שאמר את ההבטחה רק

מכסין את המצות ומגביהין את הכוס.

*וְהִיא שֶׁעָמְדָה לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ שֶׁלֹּא אֶחָד בִּלְבָד עָמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ. אֶלָּא שֶׁבְּכָל דּוֹר וָדוֹר עוֹמְדִים עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ. וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּילֵנוּ מִיָּדָם:

יניח הכוס מידו ויחזור ויגלה המצות.

**צֵא וּלְמַד. מַה בִּקֵּשׁ לָבָן הָאֲרַמִּי לַעֲשׂוֹת לְיַעֲקֹב אָבִינוּ. שֶׁפַּרְעֹה

והיא שעמדה והיא דהיינו הבטחה זו שהבטיח הקב"ה לאאע"ה יש"ל עמדה גם לאבותינו וגם לנו ולכל הדורות. **שלא אחד בלבד** האחד אולי הוא פרעה והכונה שלא פרעה בלבד עמד עלינו וכו'.

צא ולמד דרך בעלי הגמרא יא"ל בשקל לתלמיד אם רק תלא היקף התלמיד ידע זאת ויתפרש היא כי אם התפוץ נכונית לדעת שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו אלא שבכל דור ודור וכו' וכאמור למעלה אז תלמד זאת גם מזה שגם לבן רדף את יעקב. ולפי האמור בפרים נתעלה כי באחד התכוין אל פרעה יתכן עוד יותר כי אז יאמר צא ולמד שלא אחד דהיינו פרעה לבד עמד עלינו וכו' אלא שאפי' עוד לפני זה כבר לבן רצה לעשות עוד יותר מפרעה כי פרעה לא גזר וכו' ולבן בקש וכו' ומה שהי' הוא שיהי' שבכל דור ודור וכו'. ולפי האמור בהערה למעלה ג"כ יתכן שלא ולמד כי אפי' יעקב אבינו אשר בודאי הי' צדיק ג"כ נרדף מלבן והא ראי' שרק הרשעה והשנאה מורשת דור דור הגורמות לרדיפות.

לישראל (יד חזקה). עוד י"ל כי ההבטחה המפורסמת לאאע"ה היתה רק בנוגע לשעבוד מצרים אולם לא על יתר הגליות והשעבודים שבאו אח"כ והקב"ה בחסדו "שומר" את הבטחתו זו לעמו ישראל בכל הדורות וכמ"ש להלן והיא (דהיינו הבטחה זו) שעמדה לאבותינו ולנו וכו' וכמאחז"ל וגם את הגוי אשר יעבדו לרבות אחרי שעבודים בגלויות האחרונות וכו' ועי"ז בודאי ראוי לברכה מיוחדת. ואפשר שגם מטעם זה מכפיל לומר ברוך שומר וכו' ואח"כ עוד הפעם ברוך הוא כי הברוך הראשון קאי על השמה ועדיין "שומר" הבטחתו לישראל בכל פעם וגם אחרי יצ"מ והברוך השני קאי על גאולת מצרים.

*) חוץ מן הפשטות כי והיא מוסבת למעלה וכמבואר בפרוש אפ"ל גם שמוסבת על האמור להלן ור"ל יהיה האמת הזאת שלא אחד בלבד וכו' אלא שבכל דור ודור וכו' עמדה לנו ולאבותינו כי אם היו רודפים אותנו רק בדור אחד או בתקופה בודדת אז אפשר הי' לחשוב כי גם אנחנו חייבים ואשמים שחטאנו לפני ה' לאהבים ולא הי' הקב"ה מצילנו אבל מכיון שבכל דור ודור בלי הבדל בין דור כשר לחייב עומדים עלינו וכו' הרי זה מראה גלוי כי רק ברשעתם ובשנאתם הגלויה לשה פזורה ישראל רוצים הם לכלותנו ח"ו ולכן בדין הוא שהקב"ה מצילנו מידם.

**) לכאורה יש להקשות שאם רצונו להוכיח שגם לפני יצ"מ כבר הציקו או"ה לאבותינו א"כ למה לא הלך כסדר והי' לו להזכיר מה שאבימלך לקח את שרה עוד לפני לזה את יצחק וג"כ בקש לעקור את הכל. אולם י"ל שבלא ולמד וכו' כונתו לומר שתלמוד לדעת שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו פעם ע"י גזרות ורדיפות ופעם ע"י התקרבות לשם התבוללות ועי"ז אומר צא ולמד שגם ההתקרבות וההתבוללות לא תועילנה לנו מאומה כי הלא יעקב כבר התקרב למדי אל לבן וגם התחתן אתו ובכל זאת מה בקש לבן הארמי וכו'.

לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל, שנאמר (דברים כו ה׳) ארמי אבד אבי וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ויהי שם לגוי גדול עצום ורב:

וירד מצרימה, אנוס על פי הדבור: ויגר שם, מלמד שלא ירד יעקב אבינו להשתקע במצרים אלא לגור שם, שנאמר (בראשית מז ד׳) ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן:

במתי מעט, כמה שנאמר (דברים י׳ כ״ב) בשבעים נפש ירדו אבתיך מצרימה, ועתה שמך יי אלהיך ככוכבי השמים לרב:

ויהי שם לגוי, מלמד שהיו ישראל מצינים שם: עצום כמה שנאמר (שמות א ז) ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד, ותמלא הארץ אתם:

ורב, כמה שנאמר (יחזקאל ט״ז ז׳) רבבה כצמח השדה נתתיך ותרבי ותגדלי ותבאי בעדי עדיים שדים נכנו ושערך צמח ואת ערם ועריה: ואעבר עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואמר לך בדמיך [illegible]

ולבן בקש לעקור את הכל כי [illegible]

[illegible] אנוס על פי הדבור [illegible]

במתי מעט [illegible]

[illegible]

מלמד שהיו ישראל מצינים [illegible]

[illegible] בצמח השדה [illegible]

וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיְעַנּוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה (דברים כ״ו ו׳)

וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א׳ י׳) הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרֶאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם הוּא עַל שֹׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ:

וַיְעַנּוּנוּ כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם י״א) וַיָּשִׂימוּ עָלָיו שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עַנֹּתוֹ בְּסִבְלֹתָם וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה אֶת פִּתֹם וְאֶת רַעַמְסֵס:

וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם י״ג) וַיַּעֲבִדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרֶךְ:

וַנִּצְעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת קֹלֵנוּ וַיַּרְא אֶת עָנְיֵנוּ וְאֶת עֲמָלֵנוּ וְאֶת לַחֲצֵנוּ (דברים כ״ו ז׳).

וַנִּצְעַק אֶל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ב׳ כ״ג) וַיְהִי בַיָּמִים הָרַבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבֹדָה וַיִּזְעָקוּ וַתַּעַל שַׁוְעָתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבֹדָה:

וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת קֹלֵנוּ כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ״ד) וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם אֶת יִצְחָק וְאֶת יַעֲקֹב:

וַיַּרְא אֶת עָנְיֵנוּ זוֹ פְּרִישׁוּת דֶּרֶךְ אֶרֶץ כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם כ״ה) וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים: וְאֶת עֲמָלֵנוּ אֵלּוּ הַבָּנִים כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות א׳ כ״ב) כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד הַיְאֹרָה תַּשְׁלִיכֻהוּ וְכָל הַבַּת תְּחַיּוּן:

וְאֶת לַחֲצֵנוּ זֶה הַדְּחַק כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שם ג׳ ט׳) וְגַם רָאִיתִי אֶת הַלַּחַץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם:

[illegible] **נתחכמה** [illegible] **כי תקראנה** [illegible] **ערי מסכנות** [illegible] **בפרך** [illegible] **פרישות דרך ארץ** [illegible] **שנאמר וירא וגו׳** [illegible] **ואת עמלנו אלו הבנים** [illegible]

וַיּוֹצִאֵנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה וּבְמֹרָא גָּדוֹל וּבְאֹתוֹת וּבְמֹפְתִים (דברים כ״ו ח׳).

וַיּוֹצִאֵנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם. לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ, וְלֹא עַל יְדֵי שָׂרָף, וְלֹא עַל יְדֵי שָׁלִיחַ. אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּכְבוֹדוֹ וּבְעַצְמוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר (שמות י״ב י״ב) וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ־מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכֵּיתִי כָל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד־בְּהֵמָה וּבְכָל־אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ:

וְעָבַרְתִּי בְאֶרֶץ־מִצְרַיִם, בַּלַּיְלָה הַזֶּה, אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ, וְהִכֵּיתִי כָל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ־מִצְרַיִם, אֲנִי וְלֹא שָׂרָף. וּבְכָל־אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי וְלֹא הַשָּׁלִיחַ. אֲנִי יְיָ אֲנִי הוּא וְלֹא אַחֵר:

בְּיָד חֲזָקָה, זוֹ הַדֶּבֶר, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ט׳ ג׳) הִנֵּה יַד־יְיָ הוֹיָה בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּסּוּסִים בַּחֲמֹרִים בַּגְּמַלִּים בַּבָּקָר וּבַצֹּאן דֶּבֶר כָּבֵד מְאֹד: וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה, זוֹ הַחֶרֶב, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דה״א כ״א ט״ז) וְחַרְבּוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל יְרוּשָׁלָיִם. וּבְמֹרָא גָּדוֹל, זוֹ גִּלּוּי שְׁכִינָה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ד׳ ל״ד) אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל אֲשֶׁר־עָשָׂה לָכֶם יְיָ אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ: וּבְאֹתוֹת, זֶה הַמַּטֶּה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שמות ד׳ י״ז) וְאֶת־הַמַּטֶּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדֶךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה בּוֹ אֶת־הָאֹתֹת: וּבְמוֹפְתִים, זֶה הַדָּם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר (יואל ג׳ ג׳) וְנָתַתִּי מוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, דָּם. וָאֵשׁ. וְתִימְרוֹת עָשָׁן.

ביד חזקה זו הדבר כי דוקא במכת דבר נאמרה יד חזקה בכדי להבדיל בין מקנה ישראל למקנה מצרים וכמ״ש דוקא במכה זו והפלה ה׳ בין וכו׳ (שמות ט׳ ד׳) ודרשו חכז״ל [illegible] נשתלו בבהמות נכרים וכו׳ (דברי [illegible]). **הויה במקנך** [illegible] ואין לו אח במקרא והולי במקום הוה כמו הוה למלך (נחמי׳ ו׳ ו׳) או מה הוה לאדם (קהלת ב׳ כ״ב). **ובזרוע נטויה זו החרב** הכונה בזה למכת בכורות יען כתיב [illegible] כל בכור בארץ מצרים וכו׳ (שמות י״א ה׳) ולא כתיב בלשון מיתה, לכן מבין שכתיב [illegible] (שמות י״ג [illegible]) [illegible] ונמצא בפסוק כי יד נטויה זו בחרב לכן למד שבזרוע נטויה זו החרב. **ובמורא גדול** וכו׳ [illegible] זאת בשביל שמורא קרוב למראה וכמו שתרגם אונקלוס ומראה שלא הוא גלוי והתגלות [illegible] (כל בו ויעב״ץ). **ובמופתים זה הדם** כי המופת המובהק הי׳ שהמים נהפכו לדם ומכוון [illegible]

דָּבָר אַחֵר, בְּיָד חֲזָקָה שְׁתַּיִם, וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה שְׁתַּיִם, וּבְמֹרָא גָּדֹל שְׁתַּיִם, וּבְאֹתוֹת שְׁתַּיִם, וּבְמֹפְתִים שְׁתַּיִם: אֵלּוּ עֶשֶׂר מַכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם, וְאֵלּוּ הֵן:

בכל אחת מעשר המכות מטיף באצבעו טפה מן
היין וזרקה לחוץ וכן בסימנים דצ״ך עד״ש באח״ב

דָּם. צְפַרְדֵּעַ. כִּנִּים. עָרוֹב.

דֶּבֶר. שְׁחִין. בָּרָד. אַרְבֶּה. חֹשֶׁךְ. מַכַּת בְּכוֹרוֹת.

רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סִמָּנִים:

דְּצַ״ךְ. עֲדַ״שׁ. בְּאַחַ״ב:

רַבִּי יוֹסֵי הַגְּלִילִי אוֹמֵר, מִנַּיִן אַתָּה אוֹמֵר שֶׁלָּקוּ הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם עֶשֶׂר מַכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מַכּוֹת. בְּמִצְרַיִם מַה הוּא אוֹמֵר (שמות ח׳ ט״ו) וַיֹּאמְרוּ הַחַרְטֻמִּים אֶל־פַּרְעֹה אֶצְבַּע אֱלֹהִים הִיא. וְעַל הַיָּם מַה הוּא אוֹמֵר (שם י״ד ל״א) וַיַּרְא יִשְׂרָאֵל אֶת־הַיָּד הַגְּדֹלָה אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ בְּמִצְרַיִם, וַיִּירְאוּ הָעָם אֶת־יְיָ וַיַּאֲמִינוּ בַּייָ וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ: כַּמָּה לָקוּ בְּאֶצְבַּע, עֶשֶׂר מַכּוֹת. אֱמוֹר מֵעַתָּה, בְּמִצְרַיִם לָקוּ עֶשֶׂר מַכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים מַכּוֹת:

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר, מִנַּיִן שֶׁכָּל מַכָּה וּמַכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם הָיְתָה שֶׁל אַרְבַּע מַכּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (תהלים ע״ח מ״ט) יְשַׁלַּח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ, עֶבְרָה וָזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים: עֶבְרָה אַחַת, וָזַעַם שְׁתַּיִם, וְצָרָה שָׁלֹשׁ, מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים אַרְבַּע, אֱמוֹר מֵעַתָּה, בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבָּעִים מַכּוֹת וְעַל הַיָּם לָקוּ מָאתַיִם מַכּוֹת:

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, מִנַּיִן שֶׁכָּל מַכָּה וּמַכָּה שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם הָיְתָה שֶׁל חָמֵשׁ מַכּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר יְשַׁלַּח בָּם

מופתים ומוסיף בפסוק דם ואש וכו׳ בכדי להתאים אל בשמים ובארץ. **ביד חזקה שתים** בשביל שאמר ביד וחוץ מזה הזקה נשמעו שתים וכמ״כ בזרוע נטויה ובמורא גדול.

אלו עשר מכות המרומזות במלים ובפסוקים הנ״ל כי ב׳ פעמים חמש הוא עשר.

ר״י היה נותן בהם סמנים עפ״י דרך חכז״ל שאמרו סימנים עשה בתורה וקנה אותה (שבת ק״ד) או אין התורה נקנית אלא בסימנים (עירובין נ״ד) ולכן סגור כפי חכז״ל בגמרא לומר וסימנך זה וזה והכל בכדי לחזק בזכרון.

חֲרוֹן אַפּוֹ עֶבְרָה וָזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים. חֲרוֹן אַפּוֹ אַחַת, עֶבְרָה שְׁתַּיִם, וָזַעַם שָׁלֹשׁ, וְצָרָה אַרְבַּע, מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים חָמֵשׁ. אֱמוֹר מֵעַתָּה: בְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמִשִּׁים מַכּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם מַכּוֹת:

כַּמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לַמָּקוֹם עָלֵינוּ:

אִלּוּ הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם, וְלֹא עָשָׂה בָהֶם שְׁפָטִים — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ עָשָׂה בָהֶם שְׁפָטִים, וְלֹא עָשָׂה בֵאלֹהֵיהֶם — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ עָשָׂה בֵאלֹהֵיהֶם, וְלֹא הָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ הָרַג אֶת בְּכוֹרֵיהֶם, וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת מָמוֹנָם — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ נָתַן לָנוּ אֶת מָמוֹנָם, וְלֹא קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ קָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם, וְלֹא הֶעֱבִירָנוּ בְתוֹכוֹ בֶּחָרָבָה — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ הֶעֱבִירָנוּ בְתוֹכוֹ בֶּחָרָבָה, וְלֹא שִׁקַּע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ — דַּיֵּנוּ:
אִלּוּ שִׁקַּע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ, וְלֹא סִפֵּק צָרְכֵּנוּ בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה — דַּיֵּנוּ:

כמה מעלות טובות [illegible] ומונה ט״ו מעלות כנגד ט״ו שיר המעלות וכנגד ט״ו מעלות שבבהמ״ק שעליהן עומדי לוים לשיר בדוכן ולגר״א ז״ל גם כנגד ט״ו מעלות שבין הארץ לערבות שהן ז׳ רקיעים והארץ וביניהם ז׳ אוירים וגם מ״ש אחרי כל מעלה דיינו פשוטו שכל מעלה שבאה היתה יותר גבוהה ועל ידה עלינו במעלה וכמו שיבואר לקמן ולכן אומר מעלות טובות כלומר עליית לטובה. **אלו הוציאנו** אז הי׳ הקב״ה מקיים רק חלק מהבטחתו שהבטיח לאאע״ה ולאבה דהינו החלק ואחרי כן יצאו וגם והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים (שמות ו׳ ו׳). **עשה בהם שפטים** ע״ז נתקיים עוד חלק של ההבטחה דהינו החלק וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחר מזה הביאו השפטים לנו ספוק דואגי והראו לנו את גדלו ואת ידו החזקה של הקב״ה. **עשה באלהיהם** ע״ז יתאר העבודה ע״ז כי גם במצרים היו עובדי ע״ז והללו עובדי ע״ז אולם ואחרי שראו את השפטים שעשה הקב״ה באליליהם הכירו שה׳ הי׳ האלהים וכמ״ש ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה׳ (שמות י״ב י״ב) לאמור שע״ז ידעו כי אני ה׳. **הרג את בכוריהם** בזה הראה את גדולתו של הקב״ה [illegible] כל בכור בין [illegible]. **נתן לנו את ממונם** בזה הראה הקב״ה את האמת שקיים את הבטחתו לאאע״ה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ולמרע״ה והי׳ כי תלכון לא תלכו ריקם וכו׳ (שמות ג׳ כ״א), וזה הי׳ גם נחוץ לנו לעליתנו כי אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר (שבת צ״ב) וגם ומלאכת המשכן. **קרע לנו את הים** בזה היתה לנו הזדמנות לראות את גבורות הש״י ע״י בעין כי ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל הנביא (מכילתא בשלח ב׳). **העבירנו בתוכו בחרבה** זה הי׳ נס [illegible] וגם אמרו ז״ל כל מים שבעולם נחרבו כל מים שבעולם נבקעו ואפילו המים העליונים (מכילתא בשלח ג׳). **שקע צרינו בתוכו** ע״ז סר פחדם מעלינו ונתגברה אמונתנו בה׳ כי בלעדי זה רשעי ישראל עדיין אומרים כשם שאנו עולים מצד זה כן המצרים עולים מצד אחר. **ספק צרכנו במדבר** וכו׳ הקב״ה נ״ה

אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה, ולא האכילנו את המן דיינו:

אלו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת דיינו:

אלו נתן לנו את השבת, ולא קרבנו לפני הר סיני דיינו:

אלו קרבנו לפני הר סיני, ולא נתן לנו את התורה דיינו:

אלו נתן לנו את התורה, ולא הכניסנו לארץ ישראל דיינו:

אלו הכניסנו לארץ ישראל, ולא בנה לנו את בית הבחירה דיינו:

על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכפלת למקום עלינו, שהוציאנו ממצרים, ועשה בהם שפטים, ועשה באלהיהם, והרג בכוריהם, ונתן לנו את ממונם, וקרע לנו את הים, והעבירנו בתוכו בחרבה, ושקע צרינו בתוכו, וספק צרכנו במדבר ארבעים שנה, והאכילנו את המן, ונתן לנו את השבת, וקרבנו לפני הר סיני, ונתן לנו את התורה, והכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו את בית הבחירה לכפר על כל עונותינו:

(עד כאן אומרים בשבת הגדול).

רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן, פסח, מצה ומרור:

הספק בהוציאנו ממצרים ועשה גם מה שמעונה את הבריאה נספק צרכנו במדבר ארץ ציה ובלתי פוריה מ׳ שנה ארוכות. **האכילנו את המן** לא ספק לצרכי באופן פשוט ובמזונות פשוטים אלא נתן לנו לחם מן השמים אך שבכל טעם שרצו לטעום טעמו בו ויתר הנפלאות שהיו קשורים בו וכתבותיו ביומא ע״ו ובתנחומא פ׳ בשלח ועוד ועל ידו עלינו למדרגת מלאכים. **נתן לנו את השבת** אות הכוללת על כל נסי הבי״מ ועל הבריאה כולה. **קרבנו לפני הר סיני** [illegible] **נתן לנו את התורה** [illegible] **הכניסנו לארץ ישראל** [illegible] שבה ההבטחות שהבטיח הקב״ה לאבות ותכלית יציאת מצרים ומתן תורה גם בגונה נשלמת קדושתנו כי עשר קדושות הן וא״י מקודשת מכל הארצות (כלים פ״א מ״ו) ועוד ועוד. **בנה לנו את בית הבחירה** תכלית ומטרת כניסתנו לא״י לעבוד את ה׳ במקום אשר בחר ולשכון רוה״ק בבית הבחירה.

לא יצא ידי חובתו [illegible] אכילת פסח מצה ומרור כי אפי׳ אם נאמר שמצות אכילה כונה עכ״פ [illegible]

פסח שהיו אבותינו אוכלים בזמן שבית המקדש קים, על שום מה. על שום שפסח הקדוש ברוך הוא על בתי אבותינו במצרים, שנאמר (שמות י"ב כ"ז) ואמרתם זבח־פסח הוא ליי אשר פסח על־בתי בני־ישראל במצרים בנגפו את־מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו:

מראה המצה למסובין ואומר:

מצה זו שאנו אוכלים, על שום מה. על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא וגאלם, שנאמר (שם י"ב ל"ט) ויאפו את־הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ כי־גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם:

מראה המרור למסובין ואומר:

מרור זה שאנו אוכלים, על שום מה. על שום שמררו המצרים את חיי אבותינו במצרים, שנאמר (שם א' י"ד) וימררו את־חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים ובכל־עבדה בשדה את כל־עבדתם אשר עבדו בהם בפרך:

בכל דור ודור חיב אדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים, שנאמר (שמות י"ג ח') והגדת לבנך ביום ההוא לאמר, בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים. לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש ברוך

דהיינו ידי חובת מצות אמירת ההגדה וספור יצ"מ כי שלשת הדברים האלה עיקריים הם (תפארת ישראל למשנה פסחים פ"י מ"ה) ולא כמ"ש במנחה עיי"ש. **בצקם** ויש גורסין בצקת אולם הגירסא הנכונה בצקם. **שנאמר ויאפו את הבצק** הביא את הפסוק הזה ולא ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה וכו' (שמות י"ב י"ז) או שבעת ימים תאכל עליו מצות כי בחפזון יצאת וכו' (דברים ט"ז ג') מפני שבפסוק זה מפורש יותר סבת וטעם אכילת מצה בליל הפסח וכו' וגם מפני שמתוכו נראה טעם לאכילת מצה כל שבעה (כל בו). **מרור זה** יגביה מרור ובפסח ולמלה שמכ"ש מרור בזה"ז רק מדרבנן אולם דברי ר"ג מוסבים על זמן המקדש כי במשנה נאמר עוד פסח על שום שפסח וכו' ולא פסח שהיו אבותינו אוכלים וכו' נוסחא שנתקנה אח"כ וגם אח"כ לא השמיטו מרור. **על שום שמררו** וכו' גם עי"ז ראוי לשבח כי כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה וגם מכיון שמרירות קושי השעבוד השלימה לקצר את השעבוד מת' לרד"ו שנה.

בכל דור ודור חיב וכו' וכמ"ש בתחלת ההגדה ואלו לא הוציא הקב"ה וכו' הרי אנו ובנינו ובני בנינו וכו' היינו שבכל דור ודור וכו'. **שנאמר והגדת לבנך** וכו' כשמע ומ"ש עשה ה' לי לכל אחד מאתנו ומ"ש ביום ההוא זאת אומרת בכל ובאיזה יום שיהי' ואפי' לאחר כמה דורות ומ"ש לאמר שהכונה לאמר גם לאחרים חוץ מהנוכח שנדבר אלי. **לא את אבותינו בלבד** וכו' מכפיל הדבר מפני הפסוק השני שממנו נ"כ דורש

הוּא, אֶלָּא אַף אוֹתָנוּ גָּאַל עִמָּהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים ו' כ"ג) וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לָתֶת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבוֹתֵינוּ:

מכסין המצות ומגביהין הכוס ואומרין בקול רם:

לְפִיכָךְ אֲנַחְנוּ חַיָּבִים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבֵּחַ, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדֵּר, לְבָרֵךְ, לְעַלֵּה וּלְקַלֵּס, לְמִי שֶׁעָשָׂה לַאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנִּסִּים הָאֵלּוּ, הוֹצִיאָנוּ מֵעַבְדוּת לְחֵרוּת, מִיָּגוֹן לְשִׂמְחָה וּמֵאֵבֶל לְיוֹם טוֹב, וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשִּׁעְבּוּד לִגְאֻלָּה, וְנֹאמַר לְפָנָיו (שִׁירָה חֲדָשָׁה) הַלְלוּיָהּ:

(תהלים קי"ג)

הַלְלוּיָהּ | הַלְלוּ עַבְדֵי יְיָ, הַלְלוּ אֶת־שֵׁם יְיָ: יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ, מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם: מִמִּזְרַח־שֶׁמֶשׁ עַד־מְבוֹאוֹ, מְהֻלָּל שֵׁם יְיָ: רָם עַל־כָּל־גּוֹיִם יְיָ, עַל־הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ: מִי כַּיְיָ אֱלֹהֵינוּ, הַמַּגְבִּיהִי לָשָׁבֶת:

והם כתובי ואותנו הוציא. ורצונו לומר עוד שהגאולה היתה גאולת היחיד כל אחד ואחד בפרט לעצמו וז"ש חייב אדם לראות את עצמו וגם גאולת הרבים כלל ישראל האומה בכללה ולכל עניניה הכלליים והמשותפים וגם ז"ש האדם חייב לראות את עצמו כאלו "הוא" יצא כי אז ירגיש יותר את הגאולה, אולם הקב"ה "אותנו" גאל, אותי כלל ישראל כי הוא התכון לאומה כולה למען הביא אותנו וכו'.

לפיכך אנחנו חייבים י"ל מכיון שכל אחד מאתנו היה יצא ממצרים והקב"ה גאל אף אותנו לכן כל אחד מאתנו וכולנו יחד אנחנו חייבים וכו' **להודות להלל** וכו' י"א שהם שבע הודאות כנגד ז' רקיעים (תוס' פסחים קט"ז) אולם לנוסחתנו שהן ט' ג"כ נכון וכמ"ש בתוס' יו"ט במשנה פסחים י' ה'. ואם הגירסא שבח עשירי הרי הם נגד עשרה שבחים שנאמר בהם ס' תהלים (גבורות ה').

הללו עבדי ה' ולא עבדי פרעה יותר. **הללו את שם ה'** שם ה' המורה על מדת הרחמים ומפני שברחמיו גאלם. ובתהלים קל"ה א' מהופך הסדר הללו את שם ה' הללו עבדי ה'. **מהולל שם ה'** י"מ שמהולל יהי כמו יהי שם ה' מבורך שלמעלה אולם הנכון מהולל שהכרתי שהוא מהולל וכמ"ש כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים וכו' (מלאכי א' י"א). **רם על כל גוים** מקודם במצרים שהראה את נפלאותיו לעיני כל היה רם למעלה ומושג ולא ידעוהו ורק על השמים כבודו. עוד י"ל כי ההבדל בין רם ובין גדול הוא רם מה שא"א לתופסו ולהשיגו כלל וגדול מה שאמנם גדול אולם בכ"ז אפשר לתופסו וז"ש ה' בציון גדול ורם הוא על כל העמים (תהלים צ"ט ב') ר"ל בציון אצלינו גדול ה' כי אנו עם קרובו לתפוס ולהשיג את גדולתו, אולם על העמים רם הוא כי הם רחוקים ממנו ולא ישיגוהו וכך גם פה רם על כל גוים ה'. **המגביהי** מגביהי משפילי ומקימי להושיבי מושיבי

הַמַּשְׁפִּילִי לִרְאוֹת בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ: מְקִימִי מֵעָפָר דָּל מֵאַשְׁפֹּת יָרִים אֶבְיוֹן: לְהוֹשִׁיבִי עִם־נְדִיבִים עִם נְדִיבֵי עַמּוֹ: מוֹשִׁיבִי עֲקֶרֶת הַבַּיִת אֵם־הַבָּנִים שְׂמֵחָה הַלְלוּיָהּ:

(תהלים קי״ד)

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרָיִם בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לֹעֵז: הָיְתָה יְהוּדָה לְקָדְשׁוֹ יִשְׂרָאֵל מַמְשְׁלוֹתָיו: הַיָּם רָאָה וַיָּנֹס הַיַּרְדֵּן יִסֹּב לְאָחוֹר: הֶהָרִים רָקְדוּ כְאֵילִים גְּבָעוֹת כִּבְנֵי־צֹאן: מַה־לְּךָ הַיָּם כִּי תָנוּס הַיַּרְדֵּן תִּסֹּב לְאָחוֹר: הֶהָרִים תִּרְקְדוּ כְאֵילִים גְּבָעוֹת כִּבְנֵי־צֹאן: מִלִּפְנֵי אָדוֹן חוּלִי אָרֶץ מִלִּפְנֵי אֱלוֹהַּ יַעֲקֹב: הַהֹפְכִי הַצּוּר אֲגַם־מָיִם חַלָּמִישׁ לְמַעְיְנוֹ־מָיִם:

היו״ד הנוספת נכסית תמיד לנפעלת הפועל. **המשפילי לראות בשמים** וכו׳ אוני יא״ל כי הכסיר היה חכמים את הקדים רא״ל המגביהי לשבת בשמים והמשפילי לראות בארץ, אונה יה יא״ל כי הקב״ה משפיל ח״ע לראות גם בשמים כי כסא כבודו נמעלה משמים וגו׳ והתמבך הוא בכל אופן כי אמפ״ו במגביהי לשבת בכל זאת ומשפילי לראות וכו׳. **מקימי מעפר דל** התומך בהדרגה נכונה ומשפילי לראות מקודם בשמים אח״כ בארץ וגם בארץ אפילו עד נעפר ואשפת ומקיימת הדל והאביון, **מאשפת** אמ״ו ברבות ותרבים לשבריו (...). **ירים אביון** את הדל בשוה כאות שני יחיותו מהאביון ישמיר הם את מרוממי יקומו, אולם את האביון ירים כריך נדיבים. **להושיבי עם נדיבים** לא יסתפר נדיבים את הדל מעפר ומרים את האביון מאשפת אלא גם יושיבם עם נדיבים וכו׳. וכל הזכיר מוסב על עם ישראל ובייחוד על גאולת מצרים. **עקרת הבית** עקרה שלא ילדה ונסמכה אל בית יו״ד בעקרת נפרד והכונה במושיב את העקרת אל הבית כאילו הבית כי כל זמן בהיותה עקרה גם תפסס מקום נכבד בבית.

מעם לעז עם שמבינם היתה זרה ובלתי מובנת (ומפה הוכיחו שלא שינו את לשונם והלשון המצרית היתה נכללת לשון בלתי מובנת להם [ויק״ר פל״ב]). **היתה יהודה לקדשו** היתה ארץ יהודה (ולכן יהודה נקבה, כי אלמלי הכונה על שבט יהודה הי׳ צריך להיות זכר) נדבר קדוש כי נהקב״ה כי המלוכה ישמ״ו היתה נחלת הארץ. ולפי דרשת הכז״ל נתבון נביר בשבט יהודה קפץ אל הים תחלה ואחריו הלכו כל ישראל ועפ״ז הכונה על שבט יהודה. **ישראל ממשלותיו** במשל על עמו ישראל. **הים ראה** וכו׳ ים סוף ראה וכ״מ וינס נגרע. **הירדן** וכו׳ הירדן בימי יהושע וכמ״ש ויעמדו המים וכו׳ ויעמדו הכהנים בחרבה וכו׳ (יהושע ג׳) ומפני שבשניהם נעשה אותו הנס שנבקעו והיו לחרבה. נכן נכפס יחד. **ההרים רקדו** וכו׳ רמונו להגדיל את גודל נס קריעת ים עד שאפילו ההרים והגבעות רקדו וכמ״ש ...ל ... ... (תהלים ...) ... ... **מלפני אדון חולי ארץ** וכו׳ ... ... וכו׳. **ההפכי הצור** היו״ד גם פה נוספת ... ... אגם מים ... ... גם הנס הבלתי טבעי הגדול שבגאולה להם מים ומסלע ... ... כי ... ... למים.

מכסין המצות ונוטלין הכוס בידם.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר גְּאָלָנוּ וְגָאַל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם. וְהִגִּיעָנוּ לַלַּיְלָה הַזֶּה לֶאֱכָל־בּוֹ מַצָּה וּמָרוֹר: כֵּן יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַגִּיעֵנוּ (יש גורסים: תַּגִּיעֵנוּ) לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אֲחֵרִים הַבָּאִים לִקְרָאתֵנוּ לְשָׁלוֹם, שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירֶךָ וְשָׂשִׂים בַּעֲבוֹדָתֶךָ. וְנֹאכַל שָׁם מִן־הַזְּבָחִים וּמִן הַפְּסָחִים (בְּמוֹ"ש * מִן הַפְּסָחִים וּמִן הַזְּבָחִים) אֲשֶׁר יַגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבַּחֲךָ לְרָצוֹן. וְנוֹדֶה לְךָ (שִׁיר חָדָשׁ) עַל גְּאֻלָּתֵנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ גָּאַל יִשְׂרָאֵל:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן:

ושותין בהסבת שמאל.

רחצה. נוטלין ידיהן ומברכין על נטילת ידים.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל־נְטִילַת יָדָיִם:

מוֹצִיא מַצָּה.** יקח המצות כסדר שהניחן הפרוסה בין שתי השלימות ויאחזן שלשתן בידו ויברך המוציא בכוונתו על העליונה ויברך על אכילת מצה בכוונתו על הפרוסה אח"כ יבצע כזית מן העליונה השלימה וכזית שני מן הפרוסה ויטבלן במלח ויאכל בהסבה שני הזיתים מרוסקין בבת אחת, ואם אי אפשר לו לאכול ב' זיתים ביחד יאכל תחלה של המוציא ואח"כ של אכילת מצה.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַמּוֹצִיא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל־אֲכִילַת מַצָּה:

ברוך אתה ה' יתחיל בברכה ויודה על גאולת ישראל בעבר ויבקש גם כן בקשה על הגאולה העתידה וכדברי ר"ע (מסכת פסחים י' ו') וחותם בברכת הגאולה. **מן הזבחים** קרבן חגיגה. **ומן הפסחים** שנאכל לבסוף על השובע.

*עיין מבוא אות ד'. **עיין מבוא אות י"ב.

מָרוֹר. נוטל כזית מרור ומטבלו בחרוסת וחוזר ומנפץ החרוסת מעליו ויברך על אכילת מרור ויאכלנו בלא הסיבה׃

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל־אֲכִילַת מָרוֹר׃

כּוֹרֵךְ. יקח כזית מן המצה השלישית התחתונה וכזית חזרת וכורכו עם המצה ויאכלם בהסבה בלא טבול ובלא ברכה רק יאמר זה׃

זֵכֶר לְמִקְדָּשׁ כְּהִלֵּל. כֵּן עָשָׂה הִלֵּל בִּזְמַן שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קַיָּם׃ הָיָה כּוֹרֵךְ (פֶּסַח) מַצָּה וּמָרוֹר וְאוֹכֵל בְּיַחַד׃ לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּאֱמַר עַל־מַצּוֹת וּמְרֹרִים יֹאכְלֻהוּ׃

שֻׁלְחָן עוֹרֵךְ. לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך׃

צָפוּן. לאחר גמר כל הסעודה יקח בעל הבית פרוסת המצה הצפונה לאפיקומן ויאכל ממנה כזית, ויתן גם לכל בני ביתו׃

בָּרֵךְ. מוזגין כוס שלישי ומברכין עליו בה״מ כמשפטו׃

שלשה שאכלו כאחת חייבים בזימון, וכיצד מזמנין? המזמן אומר׃

רַבּוֹתַי מיר וועלען בענטשען׃

והאחרים עונים׃ יְהִי שֵׁם יְיָ מְבֹרָךְ מֵעַתָּה וְעַד עוֹלָם׃

המזמן אומר׃ בִּרְשׁוּת... נְבָרֵךְ (בעשרה מוסיף אֱלֹהֵינוּ) שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ׃

והמסובים אומרים׃ בָּרוּךְ (בעשרה מוסיפים אֱלֹהֵינוּ) שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ׃

וכל הנכחים שם שאינם מן המסובין גם הם יענו ויאמרו ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד׃

וחוזר המזמן ואומר׃ בָּרוּךְ (אֱלֹהֵינוּ) שֶׁאָכַלְנוּ מִשֶּׁלּוֹ וּבְטוּבוֹ חָיִינוּ׃

בָּרוּךְ הוּא וּבָרוּךְ שְׁמוֹ׃

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם הַזָּן אֶת־הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוּבוֹ בְּחֵן בְּחֶסֶד וּבְרַחֲמִים הוּא נוֹתֵן לֶחֶם לְכָל־בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ. וּבְטוּבוֹ הַגָּדוֹל תָּמִיד לֹא־חָסַר לָנוּ וְאַל יֶחְסַר־לָנוּ מָזוֹן לְעוֹלָם וָעֶד בַּעֲבוּר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל׃ כִּי הוּא זָן וּמְפַרְנֵס לַכֹּל וּמֵטִיב לַכֹּל וּמֵכִין מָזוֹן לְכָל־בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא׃ (כָּאָמוּר פּוֹתֵחַ אֶת־יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל־חַי רָצוֹן) בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַזָּן אֶת־הַכֹּל׃

נוֹדֶה לְּךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה וְעַל שֶׁהוֹצֵאתָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים וְעַל בְּרִיתְךָ שֶׁחָתַמְתָּ בִּבְשָׂרֵנוּ וְעַל תּוֹרָתְךָ שֶׁלִּמַּדְתָּנוּ וְעַל חֻקֶּיךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ וְעַל חַיִּים חֵן וָחֶסֶד שֶׁחוֹנַנְתָּנוּ וְעַל אֲכִילַת מָזוֹן שָׁאַתָּה זָן וּמְפַרְנֵס אוֹתָנוּ תָּמִיד בְּכָל־יוֹם וּבְכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה:

וְעַל הַכֹּל יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל־חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: כַּכָּתוּב וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת־יְיָ אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ עַל־הָאָרֶץ וְעַל־הַמָּזוֹן:

רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל־יִשְׂרָאֵל עַמֶּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירֶךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדֶךָ וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שִׁמְךָ עָלָיו: אֱלֹהֵינוּ אָבִינוּ רְעֵנוּ זוּנֵנוּ פַּרְנְסֵנוּ וְכַלְכְּלֵנוּ וְהַרְוִיחֵנוּ וְהַרְוַח־לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מְהֵרָה מִכָּל־צָרוֹתֵינוּ: וְנָא אַל־תַּצְרִיכֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לֹא לִידֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם וְלֹא לִידֵי הַלְוָאָתָם כִּי אִם לְיָדְךָ הַמְּלֵאָה הַפְּתוּחָה הַקְּדוֹשָׁה וְהָרְחָבָה שֶׁלֹּא נֵבוֹשׁ וְלֹא נִכָּלֵם לְעוֹלָם וָעֶד:

בשבת מוסיפין רצה.

רְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וּבְמִצְוַת יוֹם הַשְּׁבִיעִי הַשַּׁבָּת הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ הַזֶּה, כִּי יוֹם זֶה גָּדוֹל וְקָדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ לִשְׁבָּת־בּוֹ וְלָנוּחַ בּוֹ בְּאַהֲבָה כְּמִצְוַת רְצוֹנֶךָ וּבִרְצוֹנְךָ הָנִיחַ לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ שֶׁלֹּא תְהֵי צָרָה וְיָגוֹן וַאֲנָחָה בְּיוֹם מְנוּחָתֵנוּ וְהַרְאֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּנֶחָמַת צִיּוֹן עִירֶךָ וּבְבִנְיַן יְרוּשָׁלַיִם עִיר קָדְשֶׁךָ כִּי אַתָּה הוּא בַּעַל הַיְשׁוּעוֹת וּבַעַל הַנֶּחָמוֹת:

אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ יַעֲלֶה וְיָבֹא וְיַגִּיעַ וְיֵרָאֶה וְיֵרָצֶה וְיִשָּׁמַע וְיִפָּקֵד וְיִזָּכֵר זִכְרוֹנֵנוּ וּפִקְדוֹנֵנוּ וְזִכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ, וְזִכְרוֹן מָשִׁיחַ בֶּן דָּוִד

עבדך, וזכרון ירושלים עיר קדשך, וזכרון כל עמך בית ישראל לפניך,
לפליטה לטובה לחן ולחסד ולרחמים ולחיים ולשלום ביום חג המצות
הזה. זכרנו יי אלהינו בו לטובה, ופקדנו בו לברכה, והושיענו בו
לחיים. ובדבר ישועה ורחמים חוס וחננו ורחם עלינו והושיענו כי
אליך עינינו כי אל מלך חנון ורחום אתה:

ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימינו: ברוך אתה יי בונה
ברחמיו ירושלים. אמן:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם, האל אבינו מלכנו
אדירנו בוראנו גואלנו יוצרנו קדושנו קדוש יעקב רוענו
רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל שבכל יום ויום
הוא הטיב, הוא מטיב, הוא ייטיב לנו, הוא גמלנו הוא
גומלנו, הוא יגמלנו לעד לחן ולחסד ולרחמים ולרוח
הצלה והצלחה, ברכה וישועה נחמה פרנסה וכלכלה
ורחמים וחיים ושלום וכל־טוב, ומכל־טוב לעולם אל־
יחסרנו: הרחמן הוא ימלוך עלינו לעולם ועד: הרחמן
הוא יתברך בשמים ובארץ: הרחמן הוא ישתבח לדור
דורים ויתפאר בנו לעד ולנצח נצחים ויתהדר בנו לעד
ולעולמי עולמים: הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד: הרחמן
הוא ישבור עלנו מעל צוארנו והוא יוליכנו קוממיות
לארצנו: הרחמן הוא ישלח ברכה מרבה בבית הזה
ועל שלחן זה שאכלנו עליו: הרחמן הוא ישלח־לנו את־
אליהו הנביא זכור לטוב ויבשר־לנו בשורות טובות
ישועות ונחמות: הרחמן הוא יברך את (אבי מורי) בעל
הבית הזה ואת (אמי מורתי) בעלת הבית הזה, אותם
ואת־ביתם ואת־זרעם ואת־כל־אשר להם. (אותי ואת־

שְׁתִּי וְאֶת־זַרְעִי וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר לִי) אוֹתָנוּ וְאֶת־כָּל אֲשֶׁר
לָנוּ כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אֲבוֹתֵינוּ אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב בַּכֹּל
מִכֹּל כֹּל, כֵּן יְבָרֵךְ אוֹתָנוּ כֻּלָּנוּ יַחַד בִּבְרָכָה שְׁלֵמָה
נֹאמַר אָמֵן:

בַּמָּרוֹם יְלַמְּדוּ עֲלֵיהֶם וְעָלֵינוּ זְכוּת שֶׁתְּהֵא לְמִשְׁמֶרֶת שָׁלוֹם.
שָּׂא בְרָכָה מֵאֵת יְיָ וּצְדָקָה מֵאֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ. וְנִמְצָא־חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב
עֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם:

לשבת הָרַחֲמָן הוּא יַנְחִילֵנוּ לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ שַׁבָּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי הָעוֹלָמִים:

הָרַחֲמָן הוּא יַנְחִילֵנוּ לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ טוֹב, לְיוֹם שֶׁכֻּלּוֹ אָרוּךְ, לְיוֹם
וְהַצַּדִּיקִים יוֹשְׁבִים וְעַטְרוֹתֵיהֶם בְּרָאשֵׁיהֶם וְנֶהֱנִים מִזִּיו הַשְּׁכִינָה:

הָרַחֲמָן הוּא יְזַכֵּנוּ לִימוֹת הַמָּשִׁיחַ וּלְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא: מִגְדּוֹל
שׁוּעוֹת מַלְכּוֹ וְעֹשֶׂה חֶסֶד לִמְשִׁיחוֹ לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ עַד עוֹלָם: עֹשֶׂה
שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא יַעֲשֶׂה שָׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל כָּל־יִשְׂרָאֵל וְאִמְרוּ אָמֵן:

יְראוּ אֶת־יְיָ קְדֹשָׁיו כִּי־אֵין מַחְסוֹר לִירֵאָיו. כְּפִירִים רָשׁוּ וְרָעֵבוּ
דֹרְשֵׁי יְיָ לֹא־יַחְסְרוּ כָל־טוֹב: הוֹדוּ לַייָ כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ: פּוֹתֵחַ
אֶת־יָדֶךָ וּמַשְׂבִּיעַ לְכָל־חַי רָצוֹן: בָּרוּךְ הַגֶּבֶר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּייָ וְהָיָה יְיָ
מִבְטַחוֹ: נַעַר הָיִיתִי גַּם־זָקַנְתִּי וְלֹא־רָאִיתִי צַדִּיק נֶעֱזָב וְזַרְעוֹ מְבַקֶּשׁ
לָחֶם: יְיָ עֹז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת־עַמּוֹ בַשָּׁלוֹם:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן:

שותין בהסבת ש:א

פותח הדלת ויאמר:

שְׁפֹךְ חֲמָתְךָ אֶל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא־יְדָעוּךָ וְעַל־מַמְלָכוֹת
אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא־קָרָאוּ: כִּי־אָכַל אֶת־יַעֲקֹב וְאֶת־נָוֵהוּ
הֵשַׁמּוּ (תהלים ע״ט ו׳): שְׁפָךְ־עֲלֵיהֶם זַעְמֶךָ וַחֲרוֹן אַפְּךָ יַשִּׂיגֵם
(תהלים ס״ט כ״ה): תִּרְדֹּף בְּאַף וְתַשְׁמִידֵם מִתַּחַת שְׁמֵי יְיָ (איכה ג׳ ס״ו):

שפוך חמתך [illegible] פסוקים ממקומות שונים מתהלים ומאיכה הקבועים בספר [illegible].
אשר לא ידעוך [illegible]. **אשר בשמך**
לא קראו [illegible]
[illegible]. **ואת נוהו השמו** [illegible]
[illegible]. **שפך עליהם** [illegible]
[illegible].

הלל. מוזגין כוס רביעי:

(תהלים קט״ו)

לֹא לָנוּ יְיָ לֹא לָנוּ כִּי לְשִׁמְךָ תֵּן כָּבוֹד עַל־חַסְדְּךָ עַל־אֲמִתֶּךָ: לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אַיֵּה־נָא אֱלֹהֵיהֶם: וֵאלֹהֵינוּ בַשָּׁמָיִם כֹּל אֲשֶׁר־חָפֵץ עָשָׂה: עֲצַבֵּיהֶם כֶּסֶף וְזָהָב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם: פֶּה־לָהֶם וְלֹא יְדַבֵּרוּ עֵינַיִם לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ: אָזְנַיִם לָהֶם וְלֹא יִשְׁמָעוּ אַף לָהֶם וְלֹא יְרִיחוּן: יְדֵיהֶם וְלֹא יְמִישׁוּן רַגְלֵיהֶם וְלֹא יְהַלֵּכוּ לֹא־יֶהְגּוּ בִּגְרוֹנָם: כְּמוֹהֶם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר־בֹּטֵחַ בָּהֶם: יִשְׂרָאֵל בְּטַח בַּייָ עֶזְרָם וּמָגִנָּם הוּא: בֵּית אַהֲרֹן בִּטְחוּ בַייָ עֶזְרָם וּמָגִנָּם הוּא: יִרְאֵי יְיָ בִּטְחוּ בַייָ עֶזְרָם וּמָגִנָּם הוּא:

יְיָ זְכָרָנוּ יְבָרֵךְ יְבָרֵךְ אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל יְבָרֵךְ אֶת־בֵּית אַהֲרֹן: יְבָרֵךְ יִרְאֵי יְיָ הַקְּטַנִּים עִם־הַגְּדֹלִים: יֹסֵף יְיָ עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶם וְעַל־בְּנֵיכֶם: בְּרוּכִים אַתֶּם לַייָ עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: הַשָּׁמַיִם שָׁמַיִם לַייָ וְהָאָרֶץ נָתַן לִבְנֵי־אָדָם: לֹא־הַמֵּתִים יְהַלְלוּ־יָהּ וְלֹא כָּל־יֹרְדֵי דוּמָה: וַאֲנַחְנוּ נְבָרֵךְ יָהּ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

(תהלים קט״ז)

אָהַבְתִּי כִּי־יִשְׁמַע ׀ יְיָ אֶת־קוֹלִי תַּחֲנוּנָי: כִּי־הִטָּה אָזְנוֹ לִי וּבְיָמַי אֶקְרָא: אֲפָפוּנִי ׀ חֶבְלֵי־מָוֶת וּמְצָרֵי שְׁאוֹל מְצָאוּנִי צָרָה וְיָגוֹן אֶמְצָא:

לא לנו וכו׳ לא למעננו כי אנחנו אינכו כדאים להצדיק׳ וכמ״ש לא למענכם אני עושה וכו׳ כי אם לשם קדשי וכו׳ (יחזקאל ל״ו כ״ב). **כי לשמך** וכו׳ למען שיתפרסם ע״ז שמך ויגדל כבודך. **על חסדך** וכו׳ על ידי חסדך וע״י אמתך. **איה נא** לא במובן של יבוא נא אם ישנו. **ואלהינו בשמים** וכו׳ במקום שבפ״י האמת אלהינו בשמים וכל אשר חפץ עשה. **עצביהם** וכו׳ כעומת זאת עליהם לדעת כי עצביהם אליליהם מכסף וזהב. **ידיהם** וכו׳ בידיהם לא ימישון וכו׳ ברגליהם וכו׳. **ישראל בטח** וכו׳ לר כי ישראל ואהרן ויר יבטח בה׳ ולכן באמת עזרם ומגינם הוא. **ה׳ זכרנו** ה׳ אשר זכרנו הוא יברך וכו׳. **השמים שמים** וכו׳ שבשני חוזר אל מ״ש בתחלת התפילה שעובדי האלילים כי אלהינו בשמים וכו׳ ומבאר את ההבדל הגדול שבאלילים. הם בארץ מפני שהם רק מעשה ידי אדם וכו׳ אבל הקב״ה השמים שמימיו ושם משכן כבודו והארץ נתן לבנ״א. **לא המתים** וכו׳ המשך התפילה כי עובדי ע״ז דרשו גם אל המתים וגם היו לשם אלילים מיוחדים בעד המתים וע״ז אומר לא המתים וכו׳. **ואנחנו** וכו׳ ואנחנו בחיינו נברך וכו׳.

את קולי תחנוני קולי נסמך אל תחנוני והיו״ד נסימן הסמיכות וכמו קול תחנוני. **ובימי אקרא** כל ימי בכל ימי חיי אקרא אליו. **אפפוני** סבבוני יסורי מות. **ומצרי שאול** ילרו ומועקות שאול מצאו אותי. ואם אמצא בכל פעם שאמצא צרה ויגון

בְשֵׁם־יְיָ אֶקְרָא׃ אָנָּה יְיָ מַלְּטָה נַפְשִׁי׃ חַנּוּן יְיָ וְצַדִּיק, וֵאלֹהֵינוּ מְרַחֵם׃
שֹׁמֵר פְּתָאיִם יְיָ, דַּלּוֹתִי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ׃ שׁוּבִי נַפְשִׁי לִמְנוּחָיְכִי, כִּי־יְיָ גָּמַל
עָלָיְכִי׃ כִּי חִלַּצְתָּ נַפְשִׁי מִמָּוֶת, אֶת־עֵינִי מִן־דִּמְעָה, אֶת־רַגְלִי מִדֶּחִי׃
תְהַלֵּךְ לִפְנֵי יְיָ בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים׃ הֶאֱמַנְתִּי כִּי אֲדַבֵּר, אֲנִי עָנִיתִי מְאֹד׃
אֲנִי אָמַרְתִּי בְחָפְזִי, כָּל־הָאָדָם כֹּזֵב׃

מָה־אָשִׁיב לַייָ, כָּל־תַּגְמוּלוֹהִי עָלָי׃ כּוֹס־יְשׁוּעוֹת אֶשָּׂא, וּבְשֵׁם יְיָ
קְרָא׃ נְדָרַי לַייָ אֲשַׁלֵּם, נֶגְדָה־נָּא לְכָל־עַמּוֹ׃ יָקָר בְּעֵינֵי יְיָ הַמָּוְתָה
חֲסִידָיו׃ אָנָּה יְיָ כִּי־אֲנִי עַבְדֶּךָ, אֲנִי עַבְדְּךָ בֶּן־אֲמָתֶךָ, פִּתַּחְתָּ לְמוֹסֵרָי׃
ךָ אֶזְבַּח זֶבַח תּוֹדָה, וּבְשֵׁם יְיָ אֶקְרָא׃ נְדָרַי לַייָ אֲשַׁלֵּם, נֶגְדָה־נָּא
כָל־עַמּוֹ׃ בְּחַצְרוֹת, בֵּית יְיָ, בְּתוֹכֵכִי יְרוּשָׁלָיִם הַלְלוּיָהּ׃

(תהלים קי״ז)

הַלְלוּ אֶת־יְיָ כָּל־גּוֹיִם, שַׁבְּחוּהוּ כָּל הָאֻמִּים׃ כִּי־גָבַר עָלֵינוּ,
סְדּוֹ, וֶאֱמֶת־יְיָ לְעוֹלָם הַלְלוּיָהּ׃

בשם ה' אקרא תמיד בשמו אקרא ומה אקרא אנא ה' מלטה נפשי וכו'. **שמר פתאים**
תאים צורת רבים מפתי והמובן קלי הדעת שחסר להם ישוב הדעת והם אינם יודעים
השמר מרעה וזקוקים לשמירת ה', וגם אנכי כזה ודלותי ולכן גם לי יהושיע, יהושיע מלא
ה' במקום יושע וכמו יהודוך במקום יודוך (תהלים מ"ה י"ח). **שובי נפשי** וכו' מכוון
בא לידי הכרה זו כי ה' שומר פתאים ואדרבה בשביל שהוא דל יושיעו ה' מרגיע היא
ת נפשו הסוערה ואומר אליה שובי נפשי **למנוחיכי** מנוחיכי עליכי צורת זרות אבל נמצאו
כניכי (מלכים ב' ד' ג') ונשיכי ובניכי (שם ז') והמובן אל מנוחתך וכו' ועכשיו ממשיך
דבר בנוכח אל ה' כי **חלצת נפשי** הוצאת הצלת נפשי וכו'. **מדחי** מכשלון. מכוון בהצלת
פשי וכו' הרי יותר לי לקוות כי גם להבא אתהלך לפני ה' וכו'. **האמנתי** אנכי האמנתי
ייתי מאמין והנני מאמין בה' (וחסר בה' מפני שמובן מאליו וכמו כן אם לא תאמינו
שעי' ז' ט') שגם שם חסר בה') **כי אדבר** כי במובן של לכן בשביל שאני מאמין בה'
כן אדבר כי מקודם **אני עניתי מאד** הייתי מעונה מאד. **אני אמרתי בחפזי** בפחדי בבהלתי
פזו במובן של פחד נמצא גם בדברים כ' ג' אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם)
מרתי ולמדתי להכיר כי כל האדם כוזב ושוא תשועת אדם ורק בה' צריך לבטוח.
גמולוהי תגמוליו עלי, עלי היה לשלם כל גמולו אבל אין בידי לעשות זאת ולכן מה אשיב
ל מה שבכחי לעשות הוא רק כי **כוס ישועות** כוס יין על הישועות אשא וכו'. **נגדה נא**
גד בנוכחות כל עמו. **יקר בעיני ה'** וכו' כבד וקשה בעיני ה' **המותה** (צורת נקבה ממות)
חסידיו להמית את חסידיו וכמ"ש לא תתן חסידיך לראות שחת (תהלים ט"ז י'). **אנא**
מתפלל שיקבל ה' את תודתו כי וכו'.

י גבר עלינו חסדו בשביל שהגביר עלינו חסדו ונתן לנו חסד בשפע רב יונקים ומקבלים
מחסד זה גם אומות העולם וע"ז עליהם להלל ולשבח ונגבר "עלינו" מושב
ם על או"ה. ולכן הודו לה' וכו' הודו כוללם בלי יוצא בין בני ישראל ובין האומות ואח"כ
מפרט שביחוד יש טעם להודות לישראל ולבית אהרן.

(תהלים קי״ח)

הוֹדוּ לַיְיָ כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
יֹאמַר־נָא יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
יֹאמְרוּ נָא בֵית־אַהֲרֹן כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃
יֹאמְרוּ נָא יִרְאֵי יְיָ כִּי לְעוֹלָם חַסְדּוֹ׃

מִן־הַמֵּצַר קָרָאתִי יָּהּ עָנָנִי בַמֶּרְחַבְיָהּ׃ יְיָ לִי לֹא אִירָא מַה־יַּעֲשֶׂה לִי אָדָם׃ יְיָ לִי בְּעֹזְרָי וַאֲנִי אֶרְאֶה בְשֹׂנְאָי׃ טוֹב לַחֲסוֹת בַּיְיָ מִבְּטֹחַ בָּאָדָם׃ טוֹב לַחֲסוֹת בַּיְיָ מִבְּטֹחַ בִּנְדִיבִים׃ כָּל־גּוֹיִם סְבָבוּנִי בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִילַם׃ סַבּוּנִי גַם־סְבָבוּנִי בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִילַם׃ סַבּוּנִי כִדְבֹרִים דֹּעֲכוּ כְּאֵשׁ קוֹצִים בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֲמִילַם׃ דָּחֹה דְחִיתַנִי לִנְפֹּל וַיְיָ עֲזָרָנִי׃ עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה׃ קוֹל רִנָּה וִישׁוּעָה בְּאָהֳלֵי צַדִּיקִים יְמִין יְיָ עֹשָׂה חָיִל׃ יְמִין יְיָ רוֹמֵמָה יְמִין יְיָ עֹשָׂה חָיִל׃ לֹא־אָמוּת כִּי־אֶחְיֶה וַאֲסַפֵּר מַעֲשֵׂי־יָהּ׃ יַסֹּר יִסְּרַנִּי יָּהּ וְלַמָּוֶת לֹא נְתָנָנִי׃ פִּתְחוּ־לִי שַׁעֲרֵי־צֶדֶק אָבֹא־בָם אוֹדֶה יָהּ׃ זֶה־הַשַּׁעַר לַיְיָ צַדִּיקִים יָבֹאוּ בוֹ׃ אוֹדְךָ כִּי עֲנִיתָנִי וַתְּהִי־לִי לִישׁוּעָה אודך׃ אֶבֶן מָאֲסוּ הַבּוֹנִים הָיְתָה לְרֹאשׁ

מן המצר מגזר צרה נחץ, מתוך הצרה והמועקה קראתי וכו'. **במרחביה** אם במרחב יה נפרדות אז הפרוש שאנכי קראתי מן המצר והייתי מסתפק בישועה קטנה אבל ה' הטוב והמטיב ענני במרחב ברחבה, ואם במרחביה מלה אחת כרוב הנוסחאות אז הפרוש במרחביה במרחב גדול בהרחבה גדולה כמו הררי אל (תהלים ל"ו ז') שהמובן הרים גדולים וכן מאפליה (ירמיה ב' ל"א) במ"ש אפלת חושך גדול, ולפרוש הראשון המוקד התי"ת ברית כדי לכבד ולפרש השני תורה בכתר כדין נסיק. **ואני אראה בשנאי** כי כל זמן שאדם נכנע ונשפל לפני אדם אז חסר לו האומץ לראות בפניו, אבל אם ה' לי בעזרי אז אראה אוכל לראות בנאוה בשנאי, או אראה במפלת שנאי. **כי אמילם** אמיגם מגזרת מלל דבר ור"ל כי אדבר ואפי' אם כל גוים סבבוני להרעות לי אבל בשם ה' העוזר לי כי אוכל לדבר עמם ולנצחם. **סבוני גם סבבוני** ואפילו אם יסבבוני הרבה מכל צד בכל זאת וכו'. **דעכו** וכו' ... ואפי' אם יסרפוני ויכהיבוני כאש קוצים בכל זאת וכו'. **דחה דחיתני** וכו' מדבר אל אויבו ואפי' אם דחיתני והודה להפילני אבל ה' עזרני. **עזי וזמרת יה** ... **ותהי לי לישועה** כי בעניי ובישועתי למדתי להכירך ושבתי אליך בכל לבי והיי זאת לישועת נפשי. **אבן מאסו הבונים** וכו' ישראל ועמו של הקב"ה ... קודם ישועתו לאבן שמאסוה הבונים כי אין חפץ בו היו עכשיו אחרי ישועתו לראש פנה ... בעת ... פנה במקום ... אשר בוה נותנים את האבנים היותר יפות ויותר

פנה אבן: מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו מאת: זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו זה:

אנא ה' הושיעה נא:

אנא ה' הושיעה נא:

אנא ה' הצליחה נא:

אנא ה' הצליחה נא:

ברוך הבא בשם ה' ברכנוכם מבית ה' ברוך: אל ה' ויאר לנו אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח אל: אלי אתה ואודך אלהי ארוממך אלי: הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו הודו:

(תהלים קל"ו)

הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

הודו לאלהי האלהים כי לעולם חסדו:

הודו לאדני האדנים כי לעולם חסדו:

לעשה נפלאות גדלות לבדו כי לעולם חסדו:

לעשה השמים בתבונה כי לעולם חסדו:

לרקע הארץ על המים כי לעולם חסדו:

לעשה אורים גדלים כי לעולם חסדו:

את השמש לממשלת ביום כי לעולם חסדו:

את הירח וכוכבים לממשלות בלילה כי לעולם חסדו:

למכה מצרים בבכוריהם כי לעולם חסדו:

הלוים. **היא נפלאת** יעני אנחנו נתפלא על הישועה הגדולה. והפלאות היא הזאת (נפלאת כתוב לשון נקבה ופי' בדברים ל' י"א לא נפלאת היא) אשר רק מאת ה' היתה יכולה להיות. ולכן **זה היום** וכו' יום הישועה והגאולה. ואנו מבקשים גם לעתיד אנא ה' וכו'. ובני הלוים במודים שו"ע המכוון בפסוקים האלה לקריאה הדדית בין יושבי ירושלים ובין אנשי יהודה בשעה שבאו כי אנשי ירושלים יצאו את פני אנשי יהודה בקריאת אנא ה' הושיעה נא ואנשי יהודה השיבו להם אנא ה' הצליחה נא. אנשי ירושלים אמרו ברוך הבא וכו' ואנשי יהודה ענו ברכנוכם וכו'. אנשי ירושלים אמרו אל ה' וכו' ואנשי יהודה השיבו אלי אתה וכו', אנשי ירושלים אמרו אלהי וכו' ואנשי יהודה ארוממך עד שנכנסו בבתי כולם יחד ואמרו הודו לה' וכו' והתחברו כולם והתקבצו על החג. **אסרו חג בעבתים** וכו' ואנשי הכהנים שהלוים להסור לקשור את קרבן החג (וכמ"ש בשמות כ"ג י"ח ולא ילין חלב חגי עד בקר הפירוש חלב קרבן חגי) בעבותים בחבלים במיתרים עד לקרנות המזבח דהיינו שיקשרוהו אל קרנות המזבח בכדי שיהא מוכן להקרבה.

ויוצא ישראל מתוכם | כי לעולם חסדו:
ביד חזקה ובזרוע נטויה | כי לעולם חסדו:
לגזר ים־סוף לגזרים | כי לעולם חסדו:
והעביר ישראל בתוכו | כי לעולם חסדו:
ונער פרעה וחילו בים־סוף | כי לעולם חסדו:
למוליך עמו במדבר | כי לעולם חסדו:
למכה מלכים גדלים | כי לעולם חסדו:
ויהרג מלכים אדירים | כי לעולם חסדו:
לסיחון מלך האמרי | כי לעולם חסדו:
ולעוג מלך הבשן | כי לעולם חסדו:
ונתן ארצם לנחלה | כי לעולם חסדו:
נחלה לישראל עבדו | כי לעולם חסדו:
שבשפלנו זכר לנו | כי לעולם חסדו:
ויפרקנו מצרינו | כי לעולם חסדו:
נותן לחם לכל־בשר | כי לעולם חסדו:
הודו לאל השמים | כי לעולם חסדו:

נשמת כל־חי תברך את־שמך יי אלהינו. ורוח כל־בשר תפאר ותרומם זכרך מלכנו תמיד. מן־העולם ועד־העולם אתה אל. ומבלעדיך אין לנו מלך גואל ומושיע. פודה ומציל ומפרנס ומרחם בכל־עת צרה וצוקה. אין לנו מלך אלא אתה: אלהי הראשונים והאחרונים. אלוה כל־בריות אדון כל־תולדות המהלל ברב התשבחות. המנהג עולמו בחסד. ובריותיו ברחמים. ויי לא־ינום ולא־יישן. המעורר ישנים והמקיץ נרדמים. והמשיח אלמים. והמתיר אסורים. והסומך נופלים. והזוקף כפופים. לך לבדך אנחנו מודים. אלו פינו מלא שירה כים. ולשוננו רנה. כהמון גליו. ושפתותינו שבח כמרחבי רקיע. ועינינו מאירות כשמש וכירח. וידינו פרושות כנשרי שמים. ורגלינו קלות כאילות: אין אנחנו מספיקים להודות

אין אנחנו מספיקים וכו׳ כי אלו פינו מלא שירה כים וכו׳ וכו׳ הרי בכמה הגבורות היכרנו כזו טוב רק מאתך היתה יכולה לבוא וממילא היינו צריכים להוסיף

לְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. וּלְבָרֵךְ אֶת־שְׁמֶךָ. עַל אַחַת מֵאָלֶף אֶלֶף אַלְפֵי אֲלָפִים וְרִבֵּי רְבָבוֹת פְּעָמִים הַטּוֹבוֹת שֶׁעָשִׂיתָ עִם־אֲבוֹתֵינוּ וְעִמָּנוּ: מִמִּצְרַיִם גְּאַלְתָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וּמִבֵּית עֲבָדִים פְּדִיתָנוּ. בְּרָעָב זַנְתָּנוּ. וּבְשָׂבָע כִּלְכַּלְתָּנוּ. מֵחֶרֶב הִצַּלְתָּנוּ וּמִדֶּבֶר מִלַּטְתָּנוּ וּמֵחֳלָיִם רָעִים וְנֶאֱמָנִים דִּלִּיתָנוּ: עַד־הֵנָּה עֲזָרוּנוּ רַחֲמֶיךָ וְלֹא־עֲזָבוּנוּ חֲסָדֶיךָ. וְאַל־תִּטְּשֵׁנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לָנֶצַח. עַל־כֵּן אֵבָרִים שֶׁפִּלַּגְתָּ בָּנוּ. וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שֶׁנָּפַחְתָּ בְּאַפֵּינוּ. וְלָשׁוֹן אֲשֶׁר שַׂמְתָּ בְּפִינוּ. הֵן הֵם יוֹדוּ וִיבָרְכוּ וִישַׁבְּחוּ וִיפָאֲרוּ וִירוֹמְמוּ וְיַעֲרִיצוּ וְיַקְדִּישׁוּ וְיַמְלִיכוּ אֶת־שִׁמְךָ מַלְכֵּנוּ: כִּי כָל־פֶּה לְךָ יוֹדֶה. וְכָל־לָשׁוֹן לְךָ תִשָּׁבַע. וְכָל־בֶּרֶךְ לְךָ תִכְרַע. וְכָל־קוֹמָה לְפָנֶיךָ תִשְׁתַּחֲוֶה. וְכָל־לְבָבוֹת יִירָאוּךָ. וְכָל־קֶרֶב וּכְלָיוֹת יְזַמְּרוּ לִשְׁמֶךָ. כַּדָּבָר שֶׁכָּתוּב כָּל־עַצְמוֹתַי | תֹּאמַרְנָה יְיָ מִי כָמוֹךָ. מַצִּיל עָנִי מֵחָזָק מִמֶּנּוּ. וְעָנִי וְאֶבְיוֹן מִגֹּזְלוֹ: מִי יִדְמֶה־לָּךְ וּמִי יִשְׁוֶה־לָּךְ. וּמִי יַעֲרָךְ־לָךְ. הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: נְהַלֶּלְךָ וּנְשַׁבֵּחֲךָ וּנְפָאֶרְךָ וּנְבָרֵךְ אֶת־שֵׁם קָדְשֶׁךָ. כָּאָמוּר לְדָוִד | בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת־יְיָ וְכָל־קְרָבַי אֶת־שֵׁם קָדְשׁוֹ:

הָאֵל בְּתַעֲצֻמוֹת עֻזֶּךָ. הַגָּדוֹל בִּכְבוֹד שְׁמֶךָ. הַגִּבּוֹר לָנֶצַח וְהַנּוֹרָא בְּנוֹרְאוֹתֶיךָ. הַמֶּלֶךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא רָם וְנִשָּׂא:

שׁוֹכֵן עַד מָרוֹם וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ. וְכָתוּב רַנְּנוּ צַדִּיקִים בַּייָ לַיְשָׁרִים נָאוָה תְהִלָּה: בְּפִי יְשָׁרִים תִּתְהַלָּל. וּבְדִבְרֵי צַדִּיקִים תִּתְבָּרַךְ. וּבִלְשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְרוֹמָם. וּבְקֶרֶב קְדוֹשִׁים תִּתְקַדָּשׁ:

וּבְמַקְהֲלוֹת רִבְבוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרִנָּה יִתְפָּאַר שִׁמְךָ מַלְכֵּנוּ בְּכָל־דּוֹר וָדוֹר. שֶׁכֵּן חוֹבַת כָּל־הַיְצוּרִים לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. לְהוֹדוֹת לְהַלֵּל לְשַׁבֵּחַ לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדֵּר לְבָרֵךְ לְעַלֵּה וּלְקַלֵּס. עַל כָּל־דִּבְרֵי שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוֹת דָּוִד בֶּן־יִשַׁי עַבְדְּךָ מְשִׁיחֶךָ:

יִשְׁתַּבַּח שִׁמְךָ לָעַד מַלְכֵּנוּ הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לְךָ נָאֶה יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שִׁיר וּשְׁבָחָה הַלֵּל

נהגו לשבח גם מ״ש ולכן נשמת כל נספח וכו׳. **הן הם יודו** וכו׳ ונכון אין נפשנו דרך אחרת אלא שהאברים כמות שהם וכמו שאתה יצרתם בכל תשלומותיהם הם יודו וכו׳.

זמרה עז וממשלה נצח גדלה וגבורה תהלה ותפארת קדשה ומלכות ברכות והודאות מעתה ועד־עולם:

יהללוך יי אלהינו על כל מעשיך וחסידיך צדיקים עושי רצונך וכל־עמך בית ישראל ברנה יודו ויברכו וישבחו ויפארו וירוממו ויעריצו ויקדישו וימליכו את־שמך מלכנו תמיד כי לך טוב להודות ולשמך נאה לזמר כי מעולם ועד עולם אתה אל: ברוך אתה יי מלך מהלל בתשבחות:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן:

ואח״כ מברכין ברכה אחרונה:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם על־הגפן ועל־פרי הגפן ועל־תנובת השדה ועל־ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו לאכול מפריה ולשבוע מטובה. רחם יי אלהינו על־ישראל עמך ועל־ירושלים עירך ועל־ציון משכן כבודך ועל־מזבחך ועל־היכלך. ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימינו. והעלנו לתוכה ושמחנו בבנינה ונאכל מפריה ונשבע מטובה ונברכך עליה בקדשה ובטהרה (בשבת ורצה והחליצנו ביום השבת הזה) ושמחנו ביום חג המצות הזה: כי אתה יי טוב ומטיב לכל ונודה לך על־הארץ ועל־פרי הגפן: ברוך אתה יי על־הארץ ועל־פרי הגפן:

נרצה, כי כבר רצה האלהים את מעשיך.

חסל סדור פסח כהלכתו. ככל משפטו וחקתו. כאשר זכינו לסדר אותו. כן נזכה לעשותו: זך שוכן מעונה. קומם קהל עדת מי מנה. בקרוב נהל נטעי כנה. פדוים לציון ברנה:

ג״פ לשנה הבאה בירושלים:

בליל ראשון של פסח אומרים זה:

ובכן ויהי בחצי הלילה:

אז רוב נסים הפלאת	בלילה:
בראש אשמורות זה	הלילה:

אז רוב נסים יסד על סדר הא״ב ועפ״י סדר דברי ימי המאורעות את הנסים שנעשו לאבותינו בלילה. ואת הפיוט הזה אומרים גם בזמנו לסבת הנדוד.

בראש אשמורות השמורה יען שורש שמרו זמן עמידה הנכי משמר על משמרתם עד

גֵּר צֶדֶק נִצַּחְתּוֹ כְּנֶחֱלַק לוֹ | לַיְלָה׃

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה׃

הֵנַתָּ מֶלֶךְ גְּרָר בַּחֲלוֹם | הַלַּיְלָה׃
הִפְחַדְתָּ אֲרַמִּי בְּאֶמֶשׁ | לַיְלָה׃
וַיִּשְׂרָאֵל יָשַׂר לָאֵל וַיּוּכַל לוֹ | לַיְלָה׃

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה׃

זֶרַע בְּכוֹרֵי פַתְרוֹס מָחַצְתָּ בַּחֲצִי | הַלַּיְלָה׃
חֵילָם לֹא מָצְאוּ בְּקוּמָם | בַּלַּיְלָה׃
טִיסַת נְגִיד חֲרֹשֶׁת סִלִּיתָ בְכוֹכְבֵי | לַיְלָה׃

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה׃

בירושלים אנשי משמר אחרים, והלילה נחלק לג׳ אשמורות (ירושלמי ברכות א׳ א׳), ועד הלילה עד חציו, היינו האשמורה הב׳ וסוף דהיינו בחצות הלילה. ובנוסח „ראש האשמורת" נראה שנסמך על הכתוב (איכה ב׳ י״ט) בראש אשמורות. והנקוד הנכון הוא הוא״ו הראשונה בשורוק יען שרוב כן מורה בתמיד (תהלים פ״ג ז׳, כ׳ ד׳, דניאל ח׳ כ״ח). **גר צדק נצחתו** גר נדר זה אברהם ומכנהו בשם זה ע״ש סדר הא״ב שהלך לו גו׳ (אבודרהם), נצחתו נגד לא לכבוש את המלכים כשחלק לו לילה וכמ״ש ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם וירדפם (בראשית י״ד ט״ו). **הנת מלך גרר** זה אבימלך ברשעו הנראה וכמ״ש ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת וכו׳ (בראשית כ׳ ג׳) ובכן נדון גמישה בחלום הלילה ומכיון שזה כתוב סמוך להפיכת סדום שהיתה בפסח למד שגם זה היה בליל פסח (אבודרהם). **באמש לילה** אמש הלילה שלפני יום המחרת ישתמשו בה בלשון רבים ומפני שמלה זו נאמרה בקשר אל הענין הזה אצל לבן הארמי שאמר יעקב ויוכח אמש (בראשית ל״א מ״ב), וכי הפחיד והזהיר את לבן בחלום הלילה וכמ״ש ויבא אלהים אל לבן הארמי (ולכן מכנהו גם פה בשם ארמי). בחלום הלילה ויאמר לו השמר וכו׳ (בראשית שם כ״ד). **וישראל ישר לאל** יש גם נוסחא „וישר ישראל למלאך" והכונה אל מלחמת יעקב עם המלאך (וגם המלאכים נקראו לפעמים אלים וכמ״ש ידמה גו׳ בבני אלים [תהלים פ״ט ז׳] ונסמך על לשון הכתוב „וישר (וינהם) אל מלאך ויוכל" (הושע י״ב ה׳) וגם זה היה בלילה וכמ״ש ויאבק איש עמו עד עלות השחר (בראשית ל״ב כ״ה). **זרע בכורי פתרום** בכורי מצרים שנקראה פתרוס, ככתוב בה בשם מדינה בדרום ארץ מצרים וכמ״ש בארץ מצרים וכו׳ ובארץ פתרוס (ירמיה מ״ד א׳, ישעיה י״א י״א), ואנשי פתרוס מבני מצרים היו ... הרגם זה וגם עיר בירתם נקראה פתרום=טהעבען (יחזקאל ל׳ י״ד) לכן נקרא כל עם המצרים בשם פתרים. **חילם לא מצאו** וכו׳ וכמ״ש ויגללו את המצרים (שמות י״ב ל״ו). **טיסת** הוגה לא נמצאה בשום מקום זולת פ״א בסלוק נשבת פי סקלים המתחיל באז רוב. טיסת שה״פ מבוס הנוגה הרבה פעמים בגוי והכונה מעוף כנויו ... **בן נגיד חרושת** הוא סיסרא שהיה נגיד, שר של חרושת (הגוים) **סלית** השפלת, ...

יָעַץ מְחָרֵף לְנוֹפֵף אִוּוּי הוֹבַשְׁתָּ פְגָרָיו בַּלַּיְלָה:
כָּרַע בֵּל וּמַצָּבוֹ בְּאִישׁוֹן לַיְלָה:
לְאִישׁ חֲמוּדוֹת נִגְלָה רָז חֲזוֹת לַיְלָה:

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה:

מִשְׁתַּכֵּר בִּכְלֵי קֹדֶשׁ נֶהֱרַג בּוֹ בַּלַּיְלָה:
נוֹשַׁע מִבּוֹר אֲרָיוֹת פּוֹתֵר בִּעֲתוּתֵי לַיְלָה:
שִׂנְאָה נָטַר אֲגָגִי וְכָתַב סְפָרִים בַּלַּיְלָה:

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה:

עוֹרַרְתָּ נִצְחֲךָ עָלָיו בְּנֶדֶד שְׁנַת לַיְלָה
פּוּרָה תִדְרוֹךְ לְשׁוֹמֵר מַה מִּלַּיְלָה:
צָרַח כַּשּׁוֹמֵר וְשָׂח אָתָא בֹקֶר וְגַם לַיְלָה:

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה:

קָרֵב יוֹם אֲשֶׁר הוּא לֹא יוֹם וְלֹא לַיְלָה:

בכוכבי שמים וכמ"ש מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם וכו' (שופטים ה' כ'). **יעץ מחרף** יעץ, חשב, החליט. המחרף זה סנחריב מלך אשור אשר שלח לחרף את ה' וכמ"ש אשר שלח (סנחריב) לחרף אלהים חי (מלכים ב' י"ט ט"ז). **לנופף אווי** להניף את ידו על אויי מקדש אוה, על ירושלים שאוה ה' לשבתו (המלה אווי נמצאה עוד בפיוטו של הקליר לאו' הסוכות המתחיל אז היתה חנית סכו) וע"ש הכתוב ינופף ידו הר בת ציון (ישעיה י' ל"ב). **הובשת** וכו' מלשון ובאש היאור כלומר נתת להסריח פגריו בלילה וכמ"ש ויהי בלילה ההוא ויצא וכו' והנה כלם פגרים מתים (מלכים ב' י"ט ל"ה, ישעי' ל"ז ל"ו). **כרע בל** הכרע והשבר בל אליל הכשדים **ומצבו** ומקום עמידתו או לצלמו, מתכסו. **לאיש חמודות** זה דניאל וכמ"ש לו דניאל איש חמודות התיצב על עמדך (דניאל י' י"א) נגלה רז, סוד חזות לילה, חזיון הלילה של נבוכדנצר. **משתכר בכלי** קדש זה בלשאצר המלך שהוציא את כלי המקדש ושתה יחד עם שריו ונהרג בו בלילה כמ"ש בה בליליא קטיל (נהרג) בלשאצר (דניאל ה' ל'). **נושע מבור אריות** זה שוב דניאל שהשלך לבור אריות וניצל משם וכמסופר (דניאל ו'). **בעתותי לילה** החזיונות המבעיתים ומבהילים בלילה, ובפעם הראשונה הכונה על פתרון חלום נבוכדנצר ושנית בפעם השניה כמו שפתר דניאל גם חזונו המבהיל של בלשאצר (דניאל ז'). **אגגי** זה המן שכתב ספרים להשמיד את היהודים ואת אגג כתב בלילה. [illegible] מפורש שכתב את הספרים בלילה, ומ"מ נשמע כן מדברי הפיוטן [illegible] (אסתר ג' י"ב) [illegible] בלילה. **עוררת נצחך** וכו' העירות תקפך, חוזק עליו בנדד שנת לילה וכמ"ש בלילה ההוא נדדה שנת המלך וכו' (אסתר ו' א') ועי"ז נהל המן את מפלתו. **פורה תדרוך** וכו' על שאלת שומר מה מלילה? (ישעי' כ"א י"א) כלומר מתי יבא הקץ לגאלה? תענה כי פורה תדרוך ע"ש הכתוב (ישעי' ס"ג ג') פורה (גת) דרכתי לבדי וכו' ואדרכם באפי וארמסם בחמתי וכו' כלומר שתשפט באויביהם, ושני הפסוקים הנ"ל בישעי' ידברים על אדום. **צרח כשומר** וכו' צעק כתשובת השומר (שם בישעי' פסוק י"ב), ושח, ודבר ואמר אתא בוקר, הגאולה, הישועה באה לישראל (או באה לאדום אבל רק לרגע) וגם לילה, ותבוא פורענות הדבר לאדום. **קרב יום** תפלה לה' שיביא מהר יום אשר הוא **לא יום ולא לילה** ע"ש הכתוב והיה

רָם הוֹדַע כִּי לְךָ הַיּוֹם אַף לְךָ הַלַּיְלָה:
שׁוֹמְרִים הַפְקֵד לְעִירְךָ כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה:
תָּאִיר כְּאוֹר יוֹם חֶשְׁכַת לַיְלָה:

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה:

בליל שני אומרים זה:

וּבְכֵן, וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

אֹמֶץ גְּבוּרוֹתֶיךָ הִפְלֵאתָ בַּפֶּסַח:
בְּרֹאשׁ כָּל מוֹעֲדוֹת נִשֵּׂאתָ פֶּסַח:
גִּלִּיתָ לְאֶזְרָחִי חֲצוֹת לֵיל פֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

דְּלָתָיו דָּפַקְתָּ כְּחוֹם הַיּוֹם בַּפֶּסַח:
הִסְעִיד נוֹצְצִים עֻגוֹת מַצּוֹת בַּפֶּסַח:
וְאֶל הַבָּקָר רָץ זֵכֶר לְשׁוֹר עֵרֶךְ פֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

זוֹעֲמוּ סְדוֹמִים וְלוֹהֲטוּ בָּאֵשׁ בַּפֶּסַח:
חֻלַּץ לוֹט מֵהֶם וּמַצּוֹת אָפָה בְּקֵץ פֶּסַח:
טִאטֵאתָ אַדְמַת מֹף וְנֹף בְּעָבְרְךָ בַּפֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

יום אחד וכו' לא יום ולא לילה (זכרי' י"ד ז') שהכוונה על יום הגאולה. **לך היום** וכו' ע"ש הכתוב לך יום אף לך לילה (תהלים ע"ד ט"ז). **שומרים הפקד** וכו' מוסד על הכתוב על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה (ישעי' ס"ב ו'.)

אמיץ וכו' בפיוט הזה מוסב ג"כ על סדר הא"ב ועפ"י סדר זמן המאורעות הנסים שנעשו בפסח ובחלקם בליל פסח. **בראש כל מועדות** וכו' כי פסח מסודר לפני כל המועדים בפ' אמור (ויקרא כ"ג ד'), וגם מפני שבסדר השנה בהתחלה מניסן פסח הוא החג הראשון. **גלית לאזרחי** גלית, הודעת לאזרחי זה אברהם וכמ"ש משכיל לאיתן האזרחי ודרשו חז"ל בזה אברהם, הודעת לו מה שעתיד להיות לבניו בברית בין הבתרים. **דלתיו דפקת** ע"י המלאכים כחום היום (בראשית י"ח א') בפסח, כי זה הי' בפסח (רש"י שם י'). **הסעיד נוצצים** וכו' האכיל המלאכים שנקראו נוצצים וכמ"ש ונוצצים כעין נחשת (יחזקאל א' ז') והכוונה שם על לבאות השמים, עוגות מצות בפסח (בראשית י"ח ו'). **זכר לשור** וכו' זכר לקרבן חגיגת פסח. **זועמו סדומים** וכו' הקליפו הסדומיים ולוהטו, נשרפו ונאכלו ...בפסח וכמ"ש ומצות אפה (בראשית י"ט ג' ורש"י שם). **חלץ** וכו' ניצל. **בקץ פסח** כי י"א שהמלאכים היו כבר אצל אברהם בפסח נמצא שהיו לדרכים נהיות אצל לוט ...פסח. **טאטאת** וכו' ע"ש הכתוב וטאטאתיה במטאטא השמד (ישעי' י"ד כ"ג)

יָהּ רֹאשׁ כָּל אוֹן מָחַצְתָּ בְּלֵיל שִׁמּוּר פֶּסַח:
כַּבִּיר עַל בֵּן בְּכוֹר פָּסַחְתָּ בְּדַם פֶּסַח:
לְבִלְתִּי תֵּת מַשְׁחִית לָבֹא בִּפְתָחַי בַּפֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

מְסֻגֶּרֶת סֻגָּרָה בְּעִתּוֹתֵי פֶּסַח:
נִשְׁמְדָה מִדְיָן בִּצְלִיל שְׂעוֹרֵי עֹמֶר פֶּסַח:
שׂוֹרְפוּ מִשְׁמַנֵּי פּוּל וְלוּד בִּיקַד יְקוֹד פֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

עוֹד הַיּוֹם בְּנֹב לַעֲמוֹד עַד גָּעָה עוֹנַת פֶּסַח:
פַּס יָד כָּתְבָה לְקַעֲקֵעַ צוּל בַּפֶּסַח:
צָפֹה הַצָּפִית עָרוֹךְ הַשֻּׁלְחָן בַּפֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

קָהָל כִּנְּסָה הֲדַסָּה לְשַׁלֵּשׁ צוֹם בַּפֶּסַח:

והכונה נקית, בערת אדמת מוף ונוף, מוף ונוף שני שמות לעיר בירת מצרים שנקראת מעתפסים וגם כל ארץ מצרים נקרא כך וכמ״ש מוף תקברם (הושע ט׳ ו׳) **ראש כל און** כל בכור וכמ״ש בכורי אתה וראשית אוני (בראשית מ״ט ג׳). **כביר** הקב״ה שהנך כביר, אדיר והזק: **מסגרת סגרה** זו יריחו וכמ״ש ויריחו סגרת ומסגרת מפני בני ישראל (יהושע ו׳ א׳) והיא נפלה ונכבשה בעתותי, בזמן פסח כי אז חנו בנ״י בגלגל ויעשו את הפסח (יהושע ה׳ י׳). **נשמדה מדין** וכו׳ מוסב על צלחון השופט גדעון על מדין שבא ע״י החלום ששמע כי צליל (עוגת) לחם שעורים מתהפך במחנה מדין וכו׳ (שופטים ז׳ י״ג) ואת העומר הביאו משעורים ודרשו הכז״ל שבגללו ונצחו בזכות מצות העומר. **משמני פול ולוד** משמני, האנשים השמנים והחזקים, פול ולוד שמות עמים גבורי מלחמה וכמ״ש פול ולוד מושכי קשת (ישעי׳ ס״ו י״ט) וגם גבורי סנחריב שלמפלתו מתכון פה היו מהעמים האלה כי ישעמים האלה שכרו א״ע לאנשי מלחמה כי נשכרו גם לצבא המצרי וכמ״ש ואלהו הנגבריים וכו׳ ולודים תפשי דרכי קשת (ירמי׳ מ״ו ט׳ ועיין יחזקאל ל׳ ה׳) והם עם כל מחנה סנחריב נשרפו ביקד יקוד כאשר הגיע תבערה בלילה ימן השמים נשרפו יזה הי׳ בפסח. **עוד היום בנוב** וכו׳ כי כך אמר סנחריב בגאותו כי עוד היום, במשך היום יעמוד בנוב (עיר קרובה לירושלים) ומשם ינופף ידו על הר בת ציון (ישעי׳ י׳ ל״ב) עד געה, עד שהגיעה עונת, זמן פסח בהז נתן את מפלתו. **פס יד** ימי׳ כף יד כתבה נבנבאצר מנא תקל ופרסין לקעקע, לעקור מן השורש צול זו בבל וכמ״ש האומר לצולה חרבי (ישעי׳ מ״ד כ״ז) והכונה שם על בבל, והיא נקראה צול = צולה = מצולה ע״ש השוכבת עיי״ש. **צפה הצפית** וכו׳ נוסד על הכתוב (ישעי׳ כ״א ה׳) ערך השלחן צפה הצפית (ופה מתפך את הסדר בשביל הא״ב שנצרכה לו הלי) והפרוש ערוך השלחן שבעוד שערכו שרי בלשאצר את השלחן, צפה בעוד שפרשו לפיתו, את הצפה על השלחן והי׳ הכל מוכן לסעודה, פתאם קראו קומו השרים משחו מגן והוכרחו ללחם למלחמה ונפלו וכ״ז הי׳ בפסח. **הדסה** זו אסתר. **צום לשלש בפסח** כנסה וכמ״ש לך כנוס את כל היהודים וגו׳

רֹאשׁ מִבֵּית רָשָׁע מָחַצְתָּ בְּעֵץ חֲמִשִּׁים בַּפֶּסַח:
שְׁתֵּי אֵלֶּה רֶגַע תָּבִיא לְעוּצִית בַּפֶּסַח:
תָּעֹז יָדְךָ וְתָרוּם יְמִינְךָ כְּלֵיל הִתְקַדֵּשׁ חַג פֶּסַח:

וַאֲמַרְתֶּם זֶבַח פֶּסַח:

כִּי לוֹ נָאֶה, כִּי לוֹ יָאֶה:

אַדִּיר בִּמְלוּכָה, בָּחוּר כַּהֲלָכָה, גְּדוּדָיו יֹאמְרוּ לוֹ, לְךָ וּלְךָ, לְךָ כִּי לְךָ, לְךָ אַף לְךָ, לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה: דָּגוּל בִּמְלוּכָה, הָדוּר כַּהֲלָכָה, וָתִיקָיו יֹאמְרוּ לוֹ, לְךָ וּלְךָ, לְךָ כִּי לְךָ, לְךָ אַף לְךָ, לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה: זַכַּאי בִּמְלוּכָה, חָסִין כַּהֲלָכָה, טַפְסְרָיו יֹאמְרוּ לוֹ, לְךָ וּלְךָ, לְךָ כִּי לְךָ, לְךָ אַף לְךָ, לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה: יָחִיד בִּמְלוּכָה, כַּבִּיר כַּהֲלָכָה, לִמּוּדָיו יֹאמְרוּ לוֹ, לְךָ וּלְךָ, לְךָ כִּי לְךָ, לְךָ אַף לְךָ, לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה, כִּי לוֹ יָאֶה: מָרוֹם בִּמְלוּכָה, נוֹרָא כַּהֲלָכָה, סְבִיבָיו יֹאמְרוּ לוֹ, לְךָ וּלְךָ, לְךָ כִּי לְךָ, לְךָ אַף לְךָ,

שני ימים לשלש צומות שלשה ימים (אסתר ד׳ ט״ז) בפסח וכמאמרז״ל על ויעבר מרדכי מגיד שעבר יו״ט ראשון של פסח בתענית. **ראש** וכו׳ זה המן. **בעץ חמשים** שנתלה על העץ גבוה חמשים אמה שהכינו בשביל מרדכי (אסתר ז׳ י׳) ולפי הקבלה הי׳ זה ביום ב׳ דפסח ולכן המנהג לעשות זכר לסעודת אסתר בליל ב׳ של פסח. **שתי אלה רגע** וכו׳ נעתק מישעי׳ מ״ז ט׳, כי שם כתוב על אדום ותבאנה לך (אדום) שתי אלה (השנאים באותו פסוק נאמר שכול ואלמון, ומיעוט בנים ואלמנות, התמעטות העם) רגע (במבט רגע) ביום אחד. **לעוצית** שמות זו ארם שכתוב ובני ארם עוץ (בראשית י׳ כ״ג). **כליל התקדש** וכו׳ כליל גאולת מצרים כן תגאלנו.

כי לו יאה כי לו נאה, כי נאה. **בחור כהלכה** כי ההלכה בנאמרה בפייטן הזה הכונה כמו שלאוי וכמ״ש שואל כענין ומשיב כהלכה (אבות ה׳ ז׳) או הזמן שאלו יודעי ההלכה (מגילה דף ד׳ ב׳). **גדודיו** אלו מלאכי מעלה. **אף לך** אף הבא בעברית לא רק במובן של גם אלא גם בכדי להטעים ולהבליט יותר את הענין המדובר וכמו רפאים יחשבו אף הם וכו׳ (דברים ב׳ י״א) או הודעתיך היום אף אתה (משלי כ״ב י״ט) ועוד, ונמצא גם כדי לחזק את המובן וכמו אף עזרתיך אף תמכתיך (ישעי׳ מ״א י׳) או אף דברתי אף הביאותיה וכו׳ (שם מ״ח ט״ו). **ותיקיו** ותיק פרושו ישר ונאמן וכמ״ש לב עקוב יקן עלבת ותיקים ותיק ישיבנה בו (ב״ב נ״ו ב׳) והכונה לתלמידי חכמי ישראל וכמ״ש בתהב״ה אמר לאברהם אב המון גוים נתתיך ותיק נתתיך באומות (שבת קי״ח ע״א). **חסין** חזק, תקיף וכמ״ש מי כמוך חסין יה (תהלים פ״ט ט׳). **טפסריו** ברוי וכמ״ש וטפסריך כגוב גובי (נחום ג׳ י״ז) והכונה על המלאכים כי דוקא בפיוטים שבהם טפסר למלאך כמו טפסרי שפרירים ישכמו בקול (יוצר לאו׳ דר״ה אדירי איומה), וסנדלפון טפסרם (לשבת או׳ אחה״פ הראשים), טפסרי אש ומים (לאו׳ שבועות אדון המכני) ועוד. **למודיו** ישראל ולמודיו הכונה תלמידי וכמ״ש וכל בניך למודי ה׳ (ישעי׳ נ״ד י״ג). **סביביו** המלאכים שהם סביב הקב״ה.

לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה: עָנָיו בִּמְלוּכָה. פּוֹדֶה כַּהֲלָכָה. צַדִּיקָיו יֹאמְרוּ לוֹ. לְךָ וּלְךָ. לְךָ כִּי לְךָ. לְךָ אַף לְךָ. לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה: קָדוֹשׁ בִּמְלוּכָה. רַחוּם כַּהֲלָכָה. שִׁנְאַנָּיו יֹאמְרוּ לוֹ. לְךָ וּלְךָ. לְךָ כִּי לְךָ. לְךָ אַף לְךָ. לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה: תַּקִּיף בִּמְלוּכָה. תּוֹמֵךְ כַּהֲלָכָה. תְּמִימָיו יֹאמְרוּ לוֹ. לְךָ וּלְךָ. לְךָ כִּי לְךָ. לְךָ אַף לְךָ. לְךָ יְיָ הַמַּמְלָכָה: כִּי לוֹ נָאֶה כִּי לוֹ יָאֶה:

אַדִּיר הוּא יִבְנֶה בֵיתוֹ בְּקָרוֹב בִּמְהֵרָה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב אֵל בְּנֵה אֵל בְּנֵה בְּנֵה בֵיתְךָ בְּקָרוֹב: בָּחוּר הוּא. גָּדוֹל הוּא. דָּגוּל הוּא. הָדוּר הוּא. וָתִיק הוּא. זַכַּאי הוּא. חָסִיד הוּא. יִבְנֶה בֵיתוֹ בְּקָרוֹב בִּמְהֵרָה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב אֵל בְּנֵה אֵל בְּנֵה בְּנֵה בֵיתְךָ בְּקָרוֹב: טָהוֹר הוּא. יָחִיד הוּא. כַּבִּיר הוּא. לָמוּד הוּא. מֶלֶךְ הוּא. נוֹרָא הוּא. סַגִּיב הוּא. עִזּוּז הוּא. פּוֹדֶה הוּא. צַדִּיק הוּא. קָדוֹשׁ הוּא. רַחוּם הוּא. שַׁדַּי הוּא. תַּקִּיף הוּא. יִבְנֶה בֵיתוֹ בְּקָרוֹב בִּמְהֵרָה בִּמְהֵרָה בְּיָמֵינוּ בְּקָרוֹב אֵל בְּנֵה אֵל בְּנֵה בְּנֵה בֵיתְךָ בְּקָרוֹב:

בליל שני סדרו המסדרים פה ספירת העומר:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו
וְצִוָּנוּ עַל סְפִירַת הָעֹמֶר:

הַיּוֹם יוֹם אֶחָד לָעֹמֶר.

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁיִּבָּנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בִּמְהֵרָה
בְיָמֵינוּ וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ:

למנצח בנגינות מזמור שיר: אלהים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה: לדעת בארץ דרכך בכל גוים ישועתך: יודוך עמים אלהים יודוך עמים כלם: ישמחו וירננו לאמים כי תשפט עמים מישור ולאמים בארץ תנחם סלה: יודוך עמים אלהים יודוך עמים כלם: ארץ נתנה יבולה יברכנו אלהים אלהינו: יברכנו אלהים וייראו אותו כל אפסי ארץ:

שנאניו מלאכיו וכמ"ש רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים ס"ח י"ח) ופי' רש"י מלאכים חדים וכ"כ כל מפרשי פסק בחומר המהדירים (זוהר ליום ב' דר"ה) ועוד [illegible] כל [illegible] [illegible] סדר הה"ג [illegible] לכל התפלות והתשבחות.

אֶחָד מִי יוֹדֵעַ, אֶחָד אֲנִי יוֹדֵעַ, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שְׁנַיִם מִי יוֹדֵעַ, שְׁנַיִם אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שְׁלֹשָׁה מִי יוֹדֵעַ, שְׁלֹשָׁה אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

אַרְבַּע מִי יוֹדֵעַ, אַרְבַּע אֲנִי יוֹדֵעַ, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

חֲמִשָּׁה מִי יוֹדֵעַ, חֲמִשָּׁה אֲנִי יוֹדֵעַ, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שִׁשָּׁה מִי יוֹדֵעַ, שִׁשָּׁה אֲנִי יוֹדֵעַ, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שִׁבְעָה מִי יוֹדֵעַ, שִׁבְעָה אֲנִי יוֹדֵעַ, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבַּתָּא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שְׁמוֹנָה מִי יוֹדֵעַ, שְׁמוֹנָה אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁמוֹנָה יְמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבַּתָּא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

תִּשְׁעָה מִי יוֹדֵעַ, תִּשְׁעָה אֲנִי יוֹדֵעַ, תִּשְׁעָה יַרְחֵי לֵידָה, שְׁמוֹנָה יְמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבַּתָּא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

עֲשָׂרָה מִי יוֹדֵעַ, עֲשָׂרָה אֲנִי יוֹדֵעַ, עֲשָׂרָה דִבְּרַיָּא, תִּשְׁעָה יַרְחֵי לֵידָה, שְׁמוֹנָה יְמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבַּתָּא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי

חמשה חמשי תורה כי הטעם נקרא גם כל אחד מחומשי הספרים של התורה וכמ"ש בין חומש לחומש של תורה ארבעה שיטין (ב"ב י"ג ע"ב) וגם כל חומשה

תּוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית. אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

אַחַד עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ, אַחַד עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ, אַחַד עָשָׂר כּוֹכְבַיָּא, עֲשָׂרָה דִבְּרַיָּא, תִּשְׁעָה יַרְחֵי לֵדָה, שְׁמוֹנָה יְמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבְּתָא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שְׁנֵים עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ, שְׁנֵים עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטַיָּא, אַחַד עָשָׂר כּוֹכְבַיָּא, עֲשָׂרָה דִבְּרַיָּא, תִּשְׁעָה יַרְחֵי לֵדָה, שְׁמוֹנָה יְמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבְּתָא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ, שְׁלֹשָׁה עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מִדַּיָּא, שְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטַיָּא, אַחַד עָשָׂר כּוֹכְבַיָּא, עֲשָׂרָה דִבְּרַיָּא, תִּשְׁעָה יַרְחֵי לֵדָה, שְׁמוֹנָה יְמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יְמֵי שַׁבְּתָא, שִׁשָּׁה סִדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לֻחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ:

חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא שׁוּנְרָא, וְאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

הספרים יחד נקראו חומש וכמ"ש גיטין ס׳ ע"א וירושלמי מגילה פ"ב ופ"ג. **אחד עשר כוכביא** וכמ"ש והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (בראשית ל"ז ט׳). **שלשה עשר מדיא** שלש עשרה מדותיו של הקב"ה שהודיע למרע"ה (שמות ל"ד ו׳ ואילך). **חד גדיא**] וכו׳ כבר נזכר במבוא שרבו מאד הפרושים על חד גדיא והנחנו כדרכנו נאמץ גם פה להוציא בס"ד את הפרוש היותר קרוב אל הפשטות והרכבנו עפ"י עיקר שלשה פרושים של מפרשי ההגדה הנקובים בשמות מגן דוד, מעשה נסים ואור ישרים בכדי להוציא מהם פרוש מאוחד. חד גדיא, גדי אחד, עם ישראל וכמ"ש ורעי את גדיותיך וכו׳ (שה"ש א׳ ח׳) ודורש במדרש ומובא ברש"י שם שהכונה על האומה הישראלית, ומכפיל לומר חד גדיא חד גדיא, גדי אחד גדי אחד וכמ"ש ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ. **בתרי זוזי** דזבן אבא, שקנה אבא הוא הקב"ה שהוא אבינו, בשני זוזים, זוז שם מטבע קטנה של כסף והוא רבע השקל ולפ"ז שני זוזים מחצית השקל, וכתוב ונתנו איש (מחצית השקל) כופר נפשו לה׳ (שמות ל׳ י"ב). **ואתא שונרא** וכו׳ וזה שונרא, החתול פרא, חתול הבר,

וְאָתָא כַלְבָּא, וְנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא חוּטְרָא, וְהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא נוּרָא, וְשָׂרַף לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא מַיָּא, וְכָבָה לְנוּרָא, דְּשָׂרַף לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא תוֹרָא, וְשָׁתָה לְמַיָּא, דְּכָבָה לְנוּרָא, דְּשָׂרַף לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא הַשּׁוֹחֵט, וְשָׁחַט לְתוֹרָא, דְּשָׁתָה לְמַיָּא, דְּכָבָה לְנוּרָא, דְּשָׂרַף לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא מַלְאַךְ הַמָּוֶת, וְשָׁחַט לְשׁוֹחֵט, דְּשָׁחַט לְתוֹרָא, דְּשָׁתָה לְמַיָּא, דְּכָבָה לְנוּרָא, דְּשָׂרַף לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָא, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

וְאָתָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְשָׁחַט לְמַלְאַךְ הַמָּוֶת, דְּשָׁחַט לְשׁוֹחֵט,

כי חתול הבית לא יטרוף גדי והכונה על נבוכדנאצר מלך בבל וכמ"ש במדרש שונרא זה מלך בבל שונא ורע (ואולי גם מתוך קרבת הלשון לשנער שהיא בבל) ואכל לגדי, לעם ישראל. **ואתא כלבא** ובא הכלב זה כורש מלך פרס אשר לפי האגדה ינק מכלב ונשך וכו' כי הוא כבש את בבל. **ואתא חוטרא** חוטרא בארמית כמו חוטר בעברית ופי' מקל והכונה על מלכות יון וכמ"ש במדרש זה יון שרודה במקל, כי אלכסנדר מלך מקדוניה (מלכות מקדוניה וסוריה נקראו בפי חכז"ל יון על שם שהתרבותה ועפ"י עיקר גם שפתה היתה יונית) כבש את פרס. **ואתא נורא** ובאה האש היוקדת דהיינו גבורי החשמונאים באש התלהבותם ובאש קנאתם ונלחמו את היונים ויפרקו את עולם מעלינו. **ואתא מיא** זו מלכות אדום או מלכות רומא, הרומיים שפשטו את שלטונם כמים על פני כל העולם וגם מלכות החשמונאים נפלה לקרבן להם. **ואתא תורא** ובא השור זו מלכות ישמעאל וכמ"ש במדרש תור זה ישמעאל והישמעאלים דהיינו הערביים כבשו את א"י מידי הרומיים המזרחיים. **ואתא השוחט** זה משיח הראשון משיח-בן יוסף וכמבואר באגדות חכז"ל שיכלה את הישמעאלים. **ואתא מלאך המות** כי לפי אגדות חכז"ל עתיד משיח בן יוסף ליהרג ולא ע"י ידי אדם. **ואתא הקדוש ברוך הוא** עד שלבסוף יבוא הקב"ה בעצמו עם משיחו האמתי ויגאלנו גאולה שלמה ואז גם המות יחדל ויבלע המות לנצח בב"א.

דְּשָׁחַט לְתוֹרָא, דְּשָׁתָה לְמַיָּא, דְּכָבָא לְנוּרָא, דְּשָׂרַף לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנָשַׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאָכַל לְגַדְיָה, דִּזְבַן אַבָּא בִּתְרֵי זוּזֵי, חַד גַּדְיָא חַד גַּדְיָא:

אומר שיר השירים במתינות ובשמחה ויעסוק בספורי יצ"מ ובהלכות פסח עד שתחטפנו שינה. אחר ד' כוסות אינו רשאי לשתות אלא מים, אבל טהע וקאפע לית לן בה. — כשהולך לשכב ולישן קורא פרשת שמע בלבד וברכת המפיל ובידך אפקיד רוחי, ותו לא צריך:

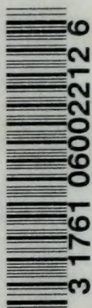

הבעת תודה.

אנכי חברתי מן הפרוש וההערות לפרוש להגדה רק מעט וכבוד ידידי המו"ל הרב החכם מו"ה משה דוד גראס נ"י הוסיף עליהם הרבה משלו. חוץ מזה התעמל הרב הנ"ל כחבר אמתי, שיצא, גם בנוגע לגוף ההגדה, דבר מתוקן בהגהה מדויקת. והנני מוסר לו בעד מפעליו אלה תודה חמה קבל עם.

שבח קנעביל.

3 1761 06002212 6